

Politikatudományi tanulmányok
2021

Budapest

POLITIKATUDOMÁNYI ELŐADÁSOK AZ
EÖTVÖS LORÁND TUDOMÁNYEGYETEM ÁLLAM- ÉS
JOGTUDOMÁNYI KARA DOKTORI ISKOLÁJÁNAK
KONFERENCIÁJÁN

2021. június 11.

Kiadja: ELTE Állam- és Jogtudományi Kar Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola
1053 Budapest V. Egyetem tér 1–3.
ISSN 2064-986X

Szerkesztette: Dr. Antal Attila

Budapest
2021

TARTALOM

TARTALOM.....	3
ELŐSZÓ	5
A KARI DOKTORANDUSZ KONFERENCIA POLITIKATUDOMÁNYI SEKCIÓJÁNAK PROGRAMJA	6
BENEDEK ISTVÁN: KÖZÉP- ÉS KELET-EURÓPA DEMOKRATIZÁLÓDÁSA (1989-2019) I.: CSEH KÖZTÁRSASÁG, SZLOVÁKIA, BALTIKUM.....	7
Bevezetés.....	7
Esettanulmányok	8
Cseh Köztársaság	9
Szlovákia	12
Baltikum: Észtország, Lettország, Litvánia	15
Felhasznált irodalom	21
Abstract: Democratization in Central and Eastern Europe (1989–2019) I. Czech Republic, Slovakia, and the Baltic states.....	23
DEREKAS GYÓZŐ: CARL SCHMITT TÖRTÉNETFILOZÓFIÁJA ÉS A NAGYTÉRREND-ELMÉLET	24
Tér, történelem, teodicea	24
Térrendek és tértudatok	27
A nagytérrend-elmélet.....	30
Felhasznált irodalom	34
Abstract: Carl Schmitt’s Philosophy of History and the Great Space [Großraum] Theory .	35
GÁSPÁR KRISTÓF: A JÓ IDŐZÍTÉS – AZ IDŐTÉNYEZŐ SZEREPE A POLITIKAI CSELEKVÉSBEN	36
Bevezetés.....	36
Idő a filozófiában	36
Idő a politikaelméletben	37
Idő a politikatudományban.....	39
„Időt nyertünk, amit ki kell használnunk” – Idő és időzítés a gyakorlatban.....	41
Konklúzió	42
Felhasznált irodalom	43
Abstract: Good timing – The role of the time factor in political action.....	43
HAVASI BENIGNA: A POLITOLINGVISZTIKA ALAPJAI.....	44
A politolingvisztika	45
A politika cselekvési területei	46
A politikai nyelv funkciói	50
A szabályozó nyelvi funkció	51
A követelő nyelvi funkció	51
Az informatív-perszuazív nyelvi funkció.....	51
Az integratív nyelvi funkció.....	52
Harc a szavakért	52
Összefoglaló	54
Felhasznált irodalom	55
Abstract: The Fundamentals of Politolinguistics	57
KORONCAI ANDRÁS: A POLITIKAI DIFFERENCIA HASZNOSSÁGÁRÓL ÉS HASZONTALANSÁGÁRÓL.....	58
Nyomok és tézisek	58
Zsácutca: a „baloldali heideggeriánusok”	59
Egy valódi alternatíva: Carl Schmitt	61

Arról, ahogy nincs	62
Arról, ami van	63
Schmitt üzenete	66
Felhasznált irodalom	67
Abstract: On the Use and Abuse of the Political Difference.....	68
KRASZ PÉTER: A DIGITÁLIS DEMOKRÁCIA HELYZETE MAGYARORSZÁGON	69
Bevezető	69
Demográfiai orientációk.....	69
Politikai ideológiai orientációk	73
Bal-jobb orientáció.....	73
Liberális-konzervatív orientáció	75
Pártpreferenciák	76
Az egyes orientációk és a digitális demokrácia	76
A kutatás módszertana	80
Felhasznált irodalom	82
Abstract: The situation of digital democracy in Hungary	82

ELŐSZÓ

2021-ben először került online megrendezésre a Kari Doktorandusz Konferencia, amely bár – ahogyan a hibrid formájú és online oktatás is – tartogatott kihívásokat, de mind az előadó PhD-hallgatók, mind a témavezetők és az érdeklődő közönség jól vették az akadályokat. A konferencia online keretrendszerei jól vizsgáztak és az előadások megtartása mellett érdemi vitára, a PhD-hallgatók kutatómunkájának segítésére is lehetőség volt.

Ebben az évben a Kari Doktorandusz Konferencia Politikatudományi Szekciójába 11 PhD-hallgató jelentkezett. A 10 elhangzott előadást a korábbi évek tapasztalatai és mintái alapján három panelbe szerveztük: Politikaelméleti panel (vitavezető: Mándi Tibor); Demokrácia és fiatalok a politikában panel (vitavezető: Antal Attila); Közjogi intézmények, választások panel (vitavezető: Franczel Richárd). A kötetben hat szerző (akik összesen nyolc témavezetőhöz tartoznak) tanulmánya kapott helyett, amely leképezi a 2021. június 11-én elhangzott előadások sokszínűségét, a Politikatudományi Doktori Iskolában zajló kutatások sokféle irányát. Benedek István átfogó írása a közép-kelet-európai demokratizálódások 30 évével foglalkozik. Carl Schmitt politikaelméletével kapcsolatban két írást is találunk a kötetben: Derekas Győző Schmitt történetfilozófiáját és nagytérrend-elméletét vizsgálja, míg Koroncai András a politikai differencia hasznosságáról és haszontalanságáról értekezik. Az időtényezőnek a politikai cselekvésben betöltött szerepével kapcsolatban írt tanulmányt Gáspár Kristóf. Havasi Benigna alapos írása a politolingvisztika alapjaiba vezet be bennünket. Krasz Péter a digitális demokrácia magyarországi helyzetével foglalkozik, még hozzá saját empirikus vizsgálatainak bemutatásán keresztül.

A tanulmányokat olvasva tehát bepillantást nyerhetünk a Politikatudományi Doktori Iskola keretében zajló kutatásokba. A 2021-es konferencia tapasztalatait felhasználva a következőkben is szervezünk olyan online és lehetőség szerint jelenléti rendezvényeket, amelyek keretében a PhD-hallgatók be tudják majd mutatni kutatásaik aktuális állapotát és visszajelzéseket gyűjthetnek be. A mostani konferencia abból a szempontból is nagyon fontos volt, hogy stabilizáltuk a kari Doktori Iskolák online jelenlétét, amelyre a továbbiakban is erősen támaszkodni fogunk.

2021. július

A szerkesztő

**A KARI DOKTORANDUSZ KONFERENCIA POLITIKATUDOMÁNYI SZEKCIÓJÁNAK
PROGRAMJA**

2021. június 11.

09.00-09.10	Plenáris ülés: dékáni köszöntő	
	Előadó	Cím
09.15-10.30	Politikaelméleti panel Vitavezető: Mándi Tibor	
	09.15-09.30 Havasi Benigna (témavezető: Szabó Márton, Karácsony András)	A politikai szókincs
	09.30-09.45 Gáspár Kristóf (témavezető: Mándi Tibor)	A jó időzítés – Az időtényező szerepe a politikai cselekvésben
	09.45-10.00 Koroncai András (témavezető: Karácsony András)	A politikai differencia hasznáról és haszontalanságáról
	10.00-10.15 Derekas Győző (témavezető: Szabó Márton, Cs. Kiss Lajos)	Carl Schmitt Amerikában: az „új Occidens” és a nagytérrend-elmélet
	<i>10.15-10.30 Vita</i>	
10.45-12.00	Demokrácia és fiatalok a politikában panel Vitavezető: Antal Attila	
	10.45-11.00 Krasz Péter (témavezető: Antal Attila)	A digitális demokrácia helyzete Magyarországon
	11.00-11.15 Benedek István (témavezető: Arató Krisztina, Fleck Zoltán)	Közép- és Kelet-Európa demokratizálódása (1989–2019)
	11.15-11.30 Papházi Viktor (témavezető: Mándi Tibor, Szabó Andrea)	Fiatalok a politikában. A fiatalság politikai viselkedése a nemzetközi és a hazai politikatudomány szemszögéből
	11.30-11.45 Fényes Csongor (témavezető: Szabó Andrea)	Fiatalok a politikában. Politikai szocializációs utak a Momentum TizenX körében
	<i>11.45-12.00 Vita</i>	
12.00-13.00	Közzogi intézmények, választások panel Vitavezető: Franczel Richárd	
	12.00-12.15 Rontó Renáta (témavezető: Stumpf István)	A magyarországi házszabály módosítások
	12.15-12.30 Farkas Attila (témavezető: Tóth Csaba)	A 2018-as országgyűlési választás eredményeinek területi mintázatai
	12.30-12.45 Miskó Dávid (témavezető: Stumpf István)	„Jól élünk, tehát éljen a kormány!” – Az inkumbens kormány támogatottságának magyarázata a gazdasági szavazás elméletének tükrében
	<i>12.45-13.00 Vita</i>	

BENEDEK ISTVÁN: KÖZÉP- ÉS KELET-EURÓPA DEMOKRATIZÁLÓDÁSA (1989-2019) I.: CSEH KÖZTÁRSASÁG, SZLOVÁKIA, BALTIKUM¹²

Bevezetés

A két részes tanulmányban – amelynek második része várhatóan a *Themis* c. folyóiratban³ jelenik meg 2021 végén – egy rövid áttekintés és összehasonlító elemzés olvasható a tágabb térségünk, Közép- és Kelet-Európa (KKE) 11 országának (elsőként a *Cseh Köztársaság, Szlovákia, Észtország, Lettország és Litvánia*, majd a második részben *Lengyelország, Szlovénia, Horvátország, Szerbia, Románia és Bulgária*) rendszerváltást követő (1989–2019) demokratizációs trendjeiről. Nem törekedtem a régió 1989-et követő 30 évének teljes körű elemzésére, helyette egy rövid, de kellően megalapozott összegzését szeretném nyújtani a témának, tömör mini-esettanulmányokkal, majd a legfontosabb konklúziók levonásával. Legfőbb kutatási kérdésem arra keresi a választ, hogy vajon miképpen alakult az egyes országok, illetve a térség egészének demokratizációja az átmeneteket követően? Milyen dinamikák során és milyen típusú rezsimek jöttek létre a három évtized alatt? Melyek a legfőbb magyarázó tényezők a demokratizációs/autokratizációs folyamatok kapcsán, különös tekintettel a populizmus szerepére? Végezetül, vannak-e jellemző mintázatok a megvizsgált esetek között földrajzi, kronológiai, rezsimitipológiai vagy más dimenziók mentén? A kérdések megválaszolásához *kvantitatív* és *kvalitatív* megközelítéseket is felhasználtam. Előbbiek kapcsán elsősorban demokráciaindexekre, míg az utóbbiak terén a különféle demokráciakutató intézetek globális és országos jelentéseire, valamint a feldolgozott témákhoz és dimenziókhoz kapcsolódó releváns eset- és országtanulmányokra, illetve az egész régiót vagy annak egy részét vizsgáló komparatív szakirodalmakra támaszkodtam.

A kutatás során a demokrácia minimális kritériumait (választási demokrácia) a Robert A. Dahl (1971) által megalkotott *poliarchia* fogalmával láttam a legalkalmasabbnak megragadni. A mára a legjelentősebbnek tekinthető demokráciakutató intézet, a Varieties of Democracy (V-Dem) ugyancsak a dahl-i poliarchia fogalmát konceptualizálja a választási demokrácia indexében,⁴ amelynek aldimenziói a (1) széles *választójog*; a (2) *választott hivatalokra* épülő politikai döntéshozatal; a (3) kényszerítéstől és csalásoktól mentes szabad, tisztességes és rendszeres, azaz *tiszta választások* megléte; a (4) politikai és civil szervezetek szabad működését biztosító *szerveződés szabadsága*; valamint a (5) *kifejezés és alternatív információforrások szabadsága*. A V-Dem és Andreas Schedler⁵ megközelítését követve a tanulmányban egy négyosztatú rezsimitipológiát használok (1. ábra), amelyben a fő törésvonal a poliarchia kritériumainak teljesülését garantáló *választási demokrácia* (poliarchia) és az erre nem képes, de többpárti választásokat tartó *választási autokrácia* között húzódik. Előbbitől a demokratikus térfélen megkülönböztetem a *liberális demokráciát*, amely az eddigieken túlmenően a jogállamiság, az egyéni szabadságjogok, illetve a fékek és ellensúlyok rendszerével is számol a demokrácia meghatározásakor. Utóbbit pedig a *zárt autokráciáktól* a de facto többpárti választások megléte választja el. Erre a rezsimitipológiára építve a demokratizációt és autokratizációt dinamikus folyamatként közelítem meg, előbbi alatt a választási demokrácia intézményes kritériumai teljesítésének jelentős és de facto emelkedését értem, külön-külön és összességében is, míg utóbbi ezek ellentétét jelöli.

¹ Tudományos segédmunkatárs TK PTI; PhD-hallgató, ELTE ÁJK PDI, e-mail: benedek.istvan@tk.hu benedek.istvan@mail@gmail.com

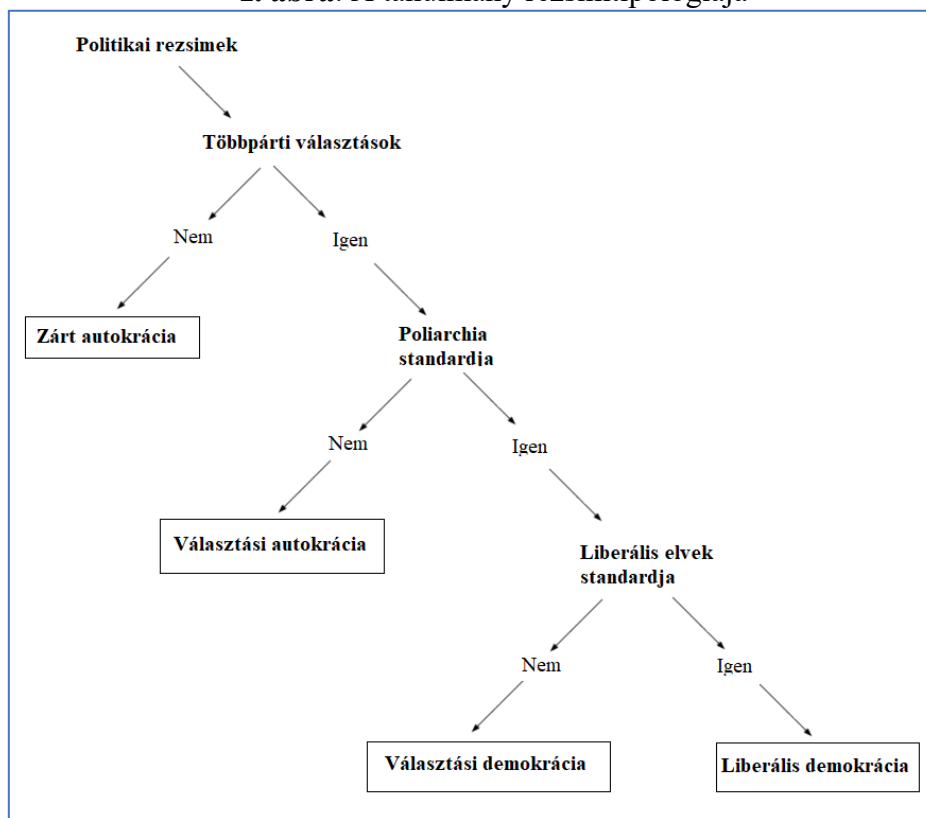
² Az Innovációs és Technológiai Minisztérium Kooperatív Doktori Program Doktori Hallgatói Ösztöndíj Programjának a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból finanszírozott szakmai támogatásával Készült.

³ <https://www.ajk.elte.hu/Themis> (2021.07.04)

⁴ Coppedge et al. 2020. 30–33.

⁵ Schedler 2013.

1. ábra: A tanulmány rezsimtipológiája

Forrás: saját szerkesztés.

Végezetül, az elmúlt évtizedekben a térségben több esetben, az utóbbi években pedig szinte mindenhol fontos politikai tényezővé váló, a vizsgált autokratizációs folyamatokhoz szorosan kapcsolódó populizmus fogalma alatt *a demokrácia és a képviselet egy autokratikus értelmezésének politikai logikáját* értem, nem pedig a demokrácia egyik pilléréként felfogva azt, ahogyan azt a fősodratú populizmus-kutatás teszi. Megközelítésemben a populizmus mindenekelőtt a politika egy olyan morális megközelítése, amelyben a politika világa egy morálisan tiszta és egységes nép, és a vele szemben álló, korrupt vagy más módon alsóbbrendűnek tartott elit csoportjára oszlik. Ebben az értelemben az elitkritika szükséges, de önmagában elégtelen feltétele annak, hogy valakit populistának tartsunk, hiszen az utóbbiak nem csupán antielitisták, hanem antipluralisták is, azt állítva, hogy „ők, és csakis ők képviselik igaz módon a népet”.⁶ Az elméleti-fogalmi keretről részletesebben lásd a témához kapcsolódó tanulmányaimat,⁷ és a (várhatóan 2022-ben megjelenő) doktori értekezésemet.⁸

Esettanulmányok

A következőkben tömör áttekintéseket lehet olvasni a volt Csehszlovák Köztársaság két utódállamának (*Cseh Köztársaság, Szlovákia*) és a három balti ország (*Észtország, Lettország és Litvánia*) demokratizációs trendjeiről, amelyet a második részben⁹ további hat ország vizsgálata, illetve a térség komparatív elemzése egészít ki. A most vizsgált öt ország a V-Dem

⁶ Müller 2016.

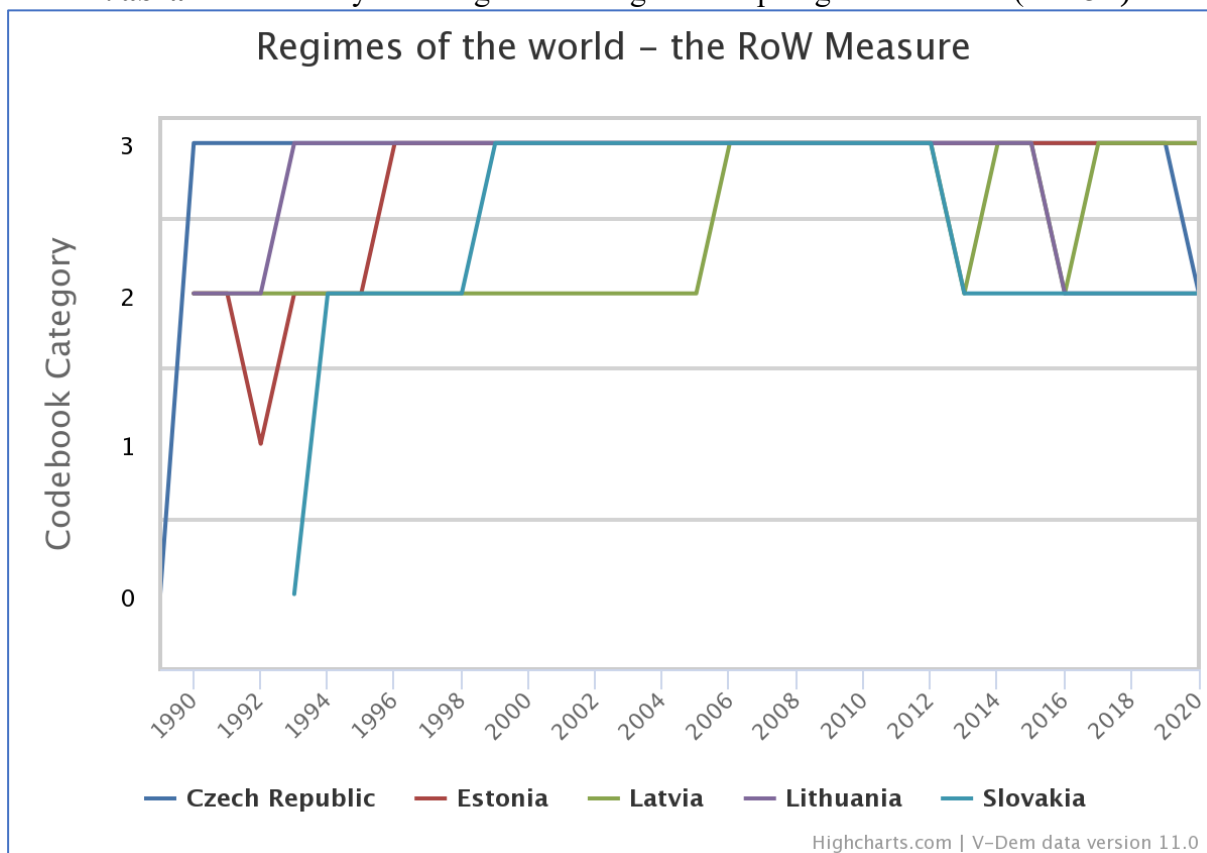
⁷ Benedek 2019.; 2021a.; 2021b.

⁸ Várhatóan *Quo vadis, Magyarország? A hazai demokratizációs tendenciák iránya, oka és lehetőségei.* címmel. (<https://edit.elte.hu/xmlui/handle/10831/97>) (2021.07.04)

⁹ Lásd: 3. l.j.

négyszíntű rezsimtípológiájában a 2. ábrán látható (0: zárt autokrácia, 1: választási autokrácia, 2: választási demokrácia, 3: liberális demokrácia).

2. ábra: A tanulmányban vizsgált öt ország rezsimtípológiai besorolása (V-Dem)

Cseh Köztársaság

A cseh kommunisták 1989-ben alapvetően békés keretek között adták át a hatalmat az ún. „Bársonyos forradalom” keretében, amely során a leendő demokratikus berendezkedés intézményes struktúráját a politikai elit felülről hozta létre, még a demokratikus átmenet előtt. Habár ezen az intézményes „csontvázon” erős civil társadalom híján nem sok „hús található”, a demokráciának nincs komoly vetélytársa az országban.¹⁰ A térségre jellemző módon a demokrácia absztrakt támogatottsága magas, míg a napi működéssel szemben sok a kritika. Ez utóbbit jól mutatja, hogy a pártokban alapvetően nem bíznak a választók, amely a rendszerváltás előtti Charta 77 mozgalom ellenzéki vezetője, majd az első szabadon választott köztársasági elnök, Vaclav Havel nyíltan pártellenes (ellenben mozgalm párti) üzeneteiből is következik.¹¹ A jelenlegi miniszterelnök, a milliárdos üzletemberből lett politikus, Andrej Babiš a 2010-es években ugyancsak markáns elit- párt- és politikaellenes üzenetekkel került hatalomra. A pártok helyett így inkább az olyan erős vezető személyiségek a meghatározóak a cseh politikai életben, mint Vaclav Havel, Vaclav Klaus, Milos Zeman és Andrej Babiš.

A cseh választások alapvetően tiszták, szabadok és tisztességesek,¹² ahogyan a poliarchia többi kritériuma (választójog, választott hivatalok, szerveződés szabadsága és kifejezés és alternatív információforrások szabadsága) is megfelel a standardoknak a V-Dem (3. ábra) és a

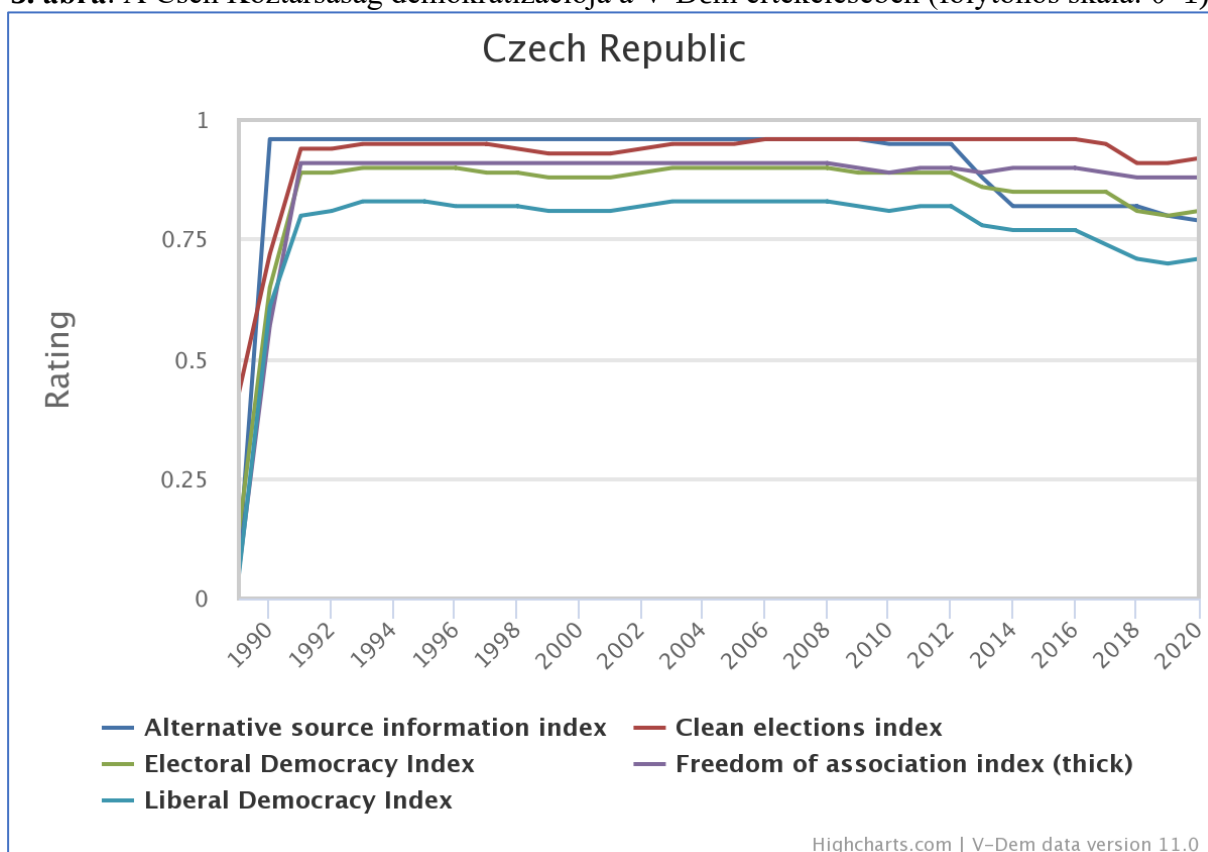
¹⁰ Mansfeldová 2006.

¹¹ Ibid.

¹² Bertelsmann 2020. 10.

Bertelsmann¹³ értékeléseiben. Mivel a Cseh Köztársaság esetében a választási demokráciát kiegészítik a liberális elvek, ezért a V-Dem az országot a vizsgált időszakban végig *liberális demokráciának* tekinti (2. ábra) Ugyanakkor a 2010-es évek második felében, jellemzően Babiš személyéhez kapcsolt autokratizációs tendenciák nyomán 2020-ban már *választási demokráciának* sorolta be az országot a V-Dem. A rezsim altípus-váltás pillanatának regisztrálása ugyan a vizsgálati időszakból már kinyúlik, de nem előzmény nélküli, és a kapcsolódó folyamatok egészen a rendszerváltásig nyúlnak vissza.

3. ábra: A Cseh Köztársaság demokratizációja a V-Dem értékelésében (folytonos skála: 0–1)

A Szlovákiával történő szétválás, az ún. „Bársonyos válás” az 1990-es évek elején a cseh oldalon nem jelentett komolyabb megrázkódtatást, hiszen a mögötte lévő nemzeti törésvonal nem volt jelentősnek mondható a cseh társadalomban.¹⁴ Helyette egyfelől a gazdasági törésvonal volt dominánsnak tekinthető,¹⁵ másfelől a politikai-gazdasági átalakulás az 1990-es években komoly intézményes (a jogi rendszertől a médiáig bezárólag) bizalomvesztéssel járt együtt.¹⁶ Ezzel együtt is, a 2000-es évek végéig relatív stabilnak mondható a cseh pártrendszer (amelyet az EU-s csatlakozás némileg újrendezett), ahogyan a választók pártidentifikációs mintázatai is. A 2008-as globális pénzügyi válsággal azonban újra megnőtt a választói kiábrándultság és szavazói volatilitás, amely nyomán a korábbi nagy, hagyományos ideológiai arculatú pártok támogatottsága visszaesett, és több új rendszer-kritikus vagy populista erő jelent meg.¹⁷ Az okok persze itt is messzire vezetnek, megemlíthetők a gyenge tömeg-elit kapcsolatok, a kormányzó elitek reszponzivitás-hiánya, a többségi koalíciókat nehezen

¹³ Ibid.

¹⁴ Mansfeldová 2013.

¹⁵ Havlík-Voda 2014.

¹⁶ Mansfeldová 2006.

¹⁷ Hanley 2012.; Cabada–Tomšič 2016.

produkáló intézmények, a gyenge civil társadalom, a korrupció és a rossz kormányzás.¹⁸ A tömeges választói elégedetlenség és a 2008-as válság a 2010-es évekre új korszakot nyitott a cseh politikai életben: az új pártok megjelenésével és választási sikereivel összességében egy fragmentáltabb, ideológiailag többpólusú pártrendszer jött létre.¹⁹

Az új pártrendszer a 2010-es évek első felében Babišt előbb a pénzügyminiszteri (2014), majd a miniszterelnöki (2017) székbe juttatta. Az évtized végét jellemző autokratizálódás is alapvetően hozzá köthető, méghozzá elsősorban a hagyományosan magas szintű médiaszabadsággal jellemzett cseh politikai nyilvánosság átalakulása és az informális hatalomgyakorlás megnövekedése kapcsán. A médiatájkép már a 2008-as válsággal megkezdte radikális átalakulását, hiszen a korábban 80%-ban külföldi, többnyire német befektetők tulajdonosi struktúra átadta a helyét lokális oligarcháknak, akik saját üzleti és politikai érdekeik érvényesítésére kezdték el felhasználni a kezükben lévő médiumokat.²⁰ Ez jelentős részben személyesen is Babišhoz kapcsolható, akinek nyomtatott napilapjai 2,4 millió olvasóhoz, míg online médiája 3,4 millió felhasználóhoz jutnak el a becslések szerint.²¹ A magyar és a lengyel esethez képest a Cseh Köztársaságban nem a populizmus generált oligarchákat, hanem éppen fordítva, a gazdasági oligarchizálódást megelőző választói igények hívták életre a nép nevében a korrupcióval történő leszámolást ígérő populizmust.²² A milliárdos Babiš menedzseri, antipolitikusi szemlélete sikeres választ jelentett a választói elégedetlenség becsatornázására, amelyet a média és a hagyományos pártok alkotta „mátrix” elleni küzdelem narratívájában egyesít.

A politikai nyilvánosság mellett az informális politikák megerősödése tekinthető még az autokratizálódás egyik kulcsdimenziójának. A „regionális keresztapák”²³ és a kisebb kaliberű oligarchák politikai ereje már a 2000-es évek közepén elkezdett megerősödni, ám Magyar és Madlovics²⁴ szerint ez a 2010-es évekig nem jelentette a liberális demokráciától történő elfordulást. Azonban a 2013-ban ők is visszaesést regisztrálnak, habár nem kifejezetten antidemokratikus, hanem inkább antiliberális értelemben, méghozzá az informális-patronális politikai hatalomgyakorlás megerősödése nyomán (*liberális* helyett immáron *patronális demokráciaként* értékelve az országot azóta). Ebben a tekintetben Babiš belépése a politikába ugyan egy gazdasági oligarcha nyílt politikai szereplővé válását jelentette, ám egyrészt ez még nem teremtett precedenst a Cseh Köztársaságban, másfelől a közigazgatásban, az állami-kormányzati szférában és a médiában látható hatalom-koncentráció ellenére sem kezdte el a kormányfő szisztematikusan lebontani a politikai-intézményes korlátait. Végezetül a demokratikus intézményes keretek is stabilak maradtak (2017-ben például megfosztották Babiš-t a mentelmi jogától). Ezek közül az arányos választási rendszer, az erős felső kamara, a független központi bank és a nehezen megváltoztatható alkotmány kifejezetten gátolja a hatalomkoncentrációt, annak ellenére is, hogy történtek az elmúlt évtizedek alatt majoritárius elvű változások is (mint például a közvetlen elnökválasztás bevezetése 2012-ben). A demokratikus politikai rendszer tehát az utóbbi években némileg nyomás alá került, de mind a puha, mind a kemény védőkorlátok²⁵ működőképesek maradtak. Jól illusztrálja ezt az ezredforduló miniszterelnökének, Miloš Zeman visszatérésének az esete, aki (2013 óta immáron második köztársasági elnöki ciklusa alatt) sikertelenül próbálta meg Vaclav Klaus nyomdokain haladva növelni elnöki hatalmát.²⁶

¹⁸ Hanley–Vachudova 2018.

¹⁹ Cirhan–Kopecký 2020.

²⁰ Hanley–Vachudova 2018.

²¹ Bertelsmann 2020.

²² Hanley–Vachudova 2018.

²³ Ibid.

²⁴ Magyar–Madlovics 2020.

²⁵ Levitsky–Ziblatt 2018.

²⁶ Hanley–Vachudova 2018.

A visegrádi négyek többi országához képest Szlovákia az 1990-es években „anomáliának” számított a demokratizáció tekintetében, amely Vladimír Mečiar miniszterelnöki ciklusai (1990–91, 1993–94, 1994–98) alatt jelentősen autokratikus irányba mozdult el.²⁷ Az ország sikeres demokratikus konszolidációját több tényező is hátráltatta. Ezek közül a legjelentősebbnek a plurális demokrácia történelmi hagyományainak szinte teljes hiánya, valamint az 1993-as függetlenséggel kezdődő államépítés nehézségei tekinthetők. Utóbbi kapcsán megemlítendő, hogy a korábbi föderáció fővárosa (Prága) és az állami intézményrendszer jelentős része a szétválást követően a Cseh Köztársasághoz került. Mečiar, aki a „Bársonyos válás” során a „nemzet atyjaként” definiálta magát,²⁸ előbb „a cseh elit”, majd az „anti-szlovák elit” elleni (magyar- és romaellenes üzenetekkel tarkított) szuverenista-populista diskurzust használt.²⁹ Ugyan Mečiar 1994-ben egy bizalmatlansági indítvány nyomán megbukott, az őszi választásokat megnyerve koalíciós kormányt alakíthatott szélsőséges pártokkal. Az új kormány gyorsan átvette a hatalmat a biztonsági szolgálatok (és azok ellenőrző szervei), az állami média és a privatizációs folyamatok felett. Utóbbi nyomán – a korábbi kuponrendszert közvetlenül és előre meghatározott vevőknek történő eladási rendszerrel módosítva – jelentős mértékű korrupció és kiterjedt klientelistikus rendszer jött létre.³⁰

Amikor a kormány nem tudta számára kedvező módon átszabni a jogi kereteket, akkor több esetben látványosan áthágta azokat, felhasználva a rendőrség, a biztonsági szolgálatok és az ügyészség erejét politikai érdekei mentén. Az eszköztár a megfélemlítéstől több bizonyíték szerint egészen az emberrablásig és a gyilkosságokig terjedt.³¹ Mečiar kormánya éles konfliktusban állt az ellenzékkel, az államfővel (Michal Kováč és Mečiar közötti öt éves „közjogi háború”), a független médiával, a civil szervezetekkel, a nemzeti kisebbségekkel és az egyházzal is.³² Az Alkotmánybíróság egyes határozatait nyíltan figyelmen kívül hagyta, valamint a ciklus végén a választási szabályokba és eljárásokba is megpróbált beavatkozni a kormányfő. A hazai és külföldi bírálókat a válasz egyfelől a kritikus média és megszólalások korlátozása, másfelől egy lojális civil társadalmi hálózat, egyfajta „tükör-társadalom” létrehozása volt.³³ Ez az időszak a V-Dem értékelésében *választási demokráciának* tekinthető, amely során Mečiar időszaka formálisan demokratikusnak, ugyanakkor instabilnak nevezhető, mivel jelentős harc dúlt a politikai folyamatokhoz kapcsolódó legfontosabb szabályok és az eljárások körül, de már egy adott demokratikus keretrendszerben.³⁴ A politikai folyamatok, illetve az elitkonszenzus látványos hiánya az észak-atlanti integrációt is hátráltatta egészen az ezredfordulóig.

A fenti folyamatok nyomán a politikai elit és a társadalom az 1990-es években a liberális demokráciát (és az észak-atlanti integrációt) markánsan ellenző és támogató csoportokra szakadt, amely extrém mértékű polarizációhoz vezetett. A társadalomban a történelmi nemzeti sérelmeket a kormányfő sikeresen csatornáztta be, olyannyira, hogy Mečiar követői a nemzeti függetlenség érdekében autoriter berendezkedést is el tudtak képzelni, sőt egy felmérés szerint a választadók háromnegyede nem is gondolta úgy, hogy jelenleg demokráciában élne.³⁵ Jelentősnek mondható az átalakulásban történt csalódottság és az 1989 előtti rendszer iránt érzett nosztalgia is, amely számottevő intézményes bizalomhiánnyal, és a perszonális politika

²⁷ Mihalikova 2006.

²⁸ Spáč 2012. 241.

²⁹ Mudde 2000. 49.

³⁰ Mesežnikov et al. 2008. 110.

³¹ Deegan-Krause 2013.

³² Bertelsmann 2020.

³³ Mihalikova 2006. 188.

³⁴ Ibid. 181.

³⁵ Ibid.

támogatottságával párosult. Összességében az átalakulást követő eufória hamar szertefoszlott, és az általános nézet az lett, hogy „a politika nem más, mint piszkos üzlet”. Eltűnt a politikai részvétel szükségességébe és hatásosságába vetett hit, amelyet a társadalomba beágyazatlan pártok tovább erősítettek.³⁶

Mečiar megosztott ellenzéke végül az 1998-as választások során elérte a mečiarizmus bukását (még ha a volt kormányfő pártja is kapta a legtöbb szavazatot). A választók rendkívül magas részvételi aránnyal (84,24%) jelezték, hogy nem értenek egyet az átmenet eddigi irányával, és helyette demokratikus konszolidációt és a Nyugathoz történő mielőbbi csatlakozást szeretnének. Az arányos választási rendszer ellenére, amely Mečiar autokratikus kilátásait is korlátozta,³⁷ a korábbi ellenzéknek kétharmados parlamenti többsége lett Mikuláš Dzurinda vezetésével. Ennek nyomán a Mečiar alatt jegelt integrációs folyamatok (NATO, EU, OECD) is felgyorsultak: az Európa szívében fekvő ország kiszabadult az elszigeteltségéből. Az új időszak optimizmusát azonban a továbbélő korrupció és a tömeges munkanélküliség gyorsan letörte. Ennek ellenére a kétezres évekre úgy tűnt, hogy ha a demokratikus konszolidáció nem is zárult le teljesen, az alapvető (demokratikus) játékszabályok széles körben elfogadásra kerültek,³⁸ amelyet jól jelez az is, hogy a V-Dem adatbázisában az ország 1999 és 2012 között már nem *választási*, hanem *liberális demokráciaként* van elkönyvelve.

A korábbi szivárványkoalíciót a 2002-es választásokon egy jobbközép kormány váltotta, amely bizonyos értelemben fordulópontnak is tekinthető,³⁹ hiszen ekkor már elsősorban Európa- és piacpárti vezetőkre szavaztak a választók. A rendkívül instabil, Sartori tipológiájában polarizált pluralistának tekinthető⁴⁰ szlovák pártrendszer ekkor különösen fluid volt. Robert Fico és pártja (SMER-SD) ekkor már átvette a pártpaletta balközép oldalát, magát szociáldemokrata erőként meghatározva előbb erős korrupcióellenes („ahogyan loptak Mečiar alatt, ugyanúgy lopnak Dzurinda alatt”), később inkább szociális üzenetekkel vált népszerűvé. Ez utóbbi jól rezonált az állami beavatkozást és paternalizmust jól viselő, az életszínvonal érdekében azt kifejezetten igénylő szlovák politikai kultúrával.⁴¹ RENDPÁRTI és kisebbségellenes – amely Szlovákia esetében egy permanens, ha nem is mindig éles etnikai törésvonalra⁴² épít – retorikája nyomán Fico a Nyugat szemében egyfajta „Mečiar-light” volt. Fico újraelosztás-párti üzenetei a kétezres évek közepén már élesen szemben állnak a második Dzurinda-kormány (2002–2006) idején folytatott a neoliberális gazdaságpolitikával.⁴³ Az első Fico-kormány (2006–2010) azonban nem változtatott érdemben a gazdasági irányvonalon (2009-től már eurózóna tag Szlovákia), bár a 2008-as globális pénzügyi válság nyomán Fico koalíciós kormánya növelte a költségvetési hiányt.⁴⁴

Ugyan Fico kevés tiszteletet mutatott a sajtószabadság (például a vitatott 2008-as sajtótörvény nyomán), a civil társadalom, a bíróságok függetlensége és a jogállamiság iránt, illetve nem volt jelentős a tényleges korrupció- és diszkriminációellenes elkötelezettség,⁴⁵ sőt gyakori volt a nepotizmus és a klienteliztikus működés,⁴⁶ a mečiarizmus valódi visszatérése nem bizonyult valós várakozásnak.⁴⁷ Fico a koalíciós partnerek gyenge választási szereplése nyomán 2010-ben a magas támogatottság ellenére is ellenzékbe szorult a Radičová-kormány

³⁶ Ibid.

³⁷ Magyar-Madlovics 2020.

³⁸ Ibid. 198.

³⁹ Bakke–Sitter 2005.

⁴⁰ Sekerák 2019. 239.

⁴¹ Mihalikova 2006.

⁴² Redžić–Everett. 2020. 249.

⁴³ Deegan-Krause 2013.

⁴⁴ Bertelsmann 2020.

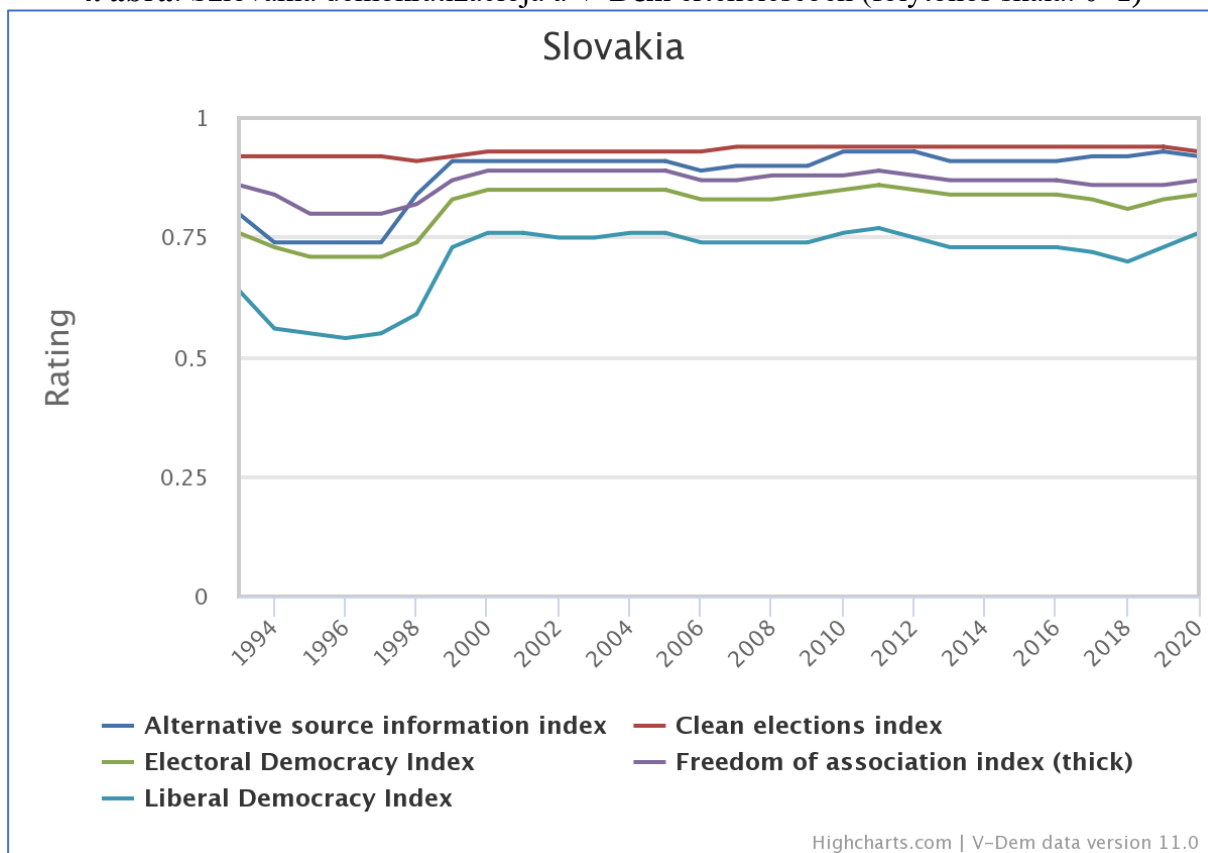
⁴⁵ Ibid.

⁴⁶ Mesežnikov et al. 2008.

⁴⁷ Deegan-Krause 2013.

szemben, ám a következő kormány koalíciós feszültségei miatt két év elteltével megtartott előrehozott választások során visszakerült a miniszterelnöki székbe. A 2012-es választásokon az elmúlt évtizedekben rendre előkerülő korrupciós tematika – amely egyúttal a jelentősnek mondható gazdasági törésvonal⁴⁸ egyik nyilvánvaló manifesztuma is – volt a meghatározó. Az újabb Fico-kormány (2012–2016) nem adott megfelelő választ a korrupciós helyzetre, átláthatatlan kormányzati működés és gyér antikorrupciós intézkedések jellemezték ezt az időszakot,⁴⁹ amelyet követően a 2016-os választásokon elkönyvelt szavazatvesztés nyomán Fico csak egy négypartis koalíció segítségével alakíthatott újra kormányt. Habár a választások ekkor is szabadok és tisztességesek voltak, valamint a szerveződés szabadsága és a médiaszabadság is magas fokúnak tekinthető (4. ábra), a harmadik Fico-kormány (2016–2018) érdemi lépéseket tett utóbbi korlátozása és a hatalommegosztás rendszerének gyengítése irányába, miközben jellemző lett a nyílt klientelizmus.⁵⁰

4. ábra: Szlovákia demokratizációja a V-Dem értékelésében (folytonos skála: 0–1)

Ez a helyzet – kombinálódva a korrupció témájával – eszkalálódott Ján Kuciak újságíró és menyasszonyának 2018-as meggyilkolásával, aki a politikai elit és a maffia közötti összefonódásokat kutatta halála előtt. A médiaszabadságot, illetve korrupciómentes demokráciát követelő, országszerte meginduló tiltakozásokat tovább tüzelte az a tény, hogy a nyomozás során kiderült, hogy Kuciakot (és vélhetően más újságírók tevékenységét) mind a maffia, mind a rendőrség (jogi alap nélkül) figyelemmel kísérte, és a rendőrség szivárogtathatott ki információkat a maffiának. Fico ugyan állítólagos politikusszállító „médiaterorról” beszélt az ügy kapcsán, amely miatt új sajtótörvényt kezdeményezett, ám a

⁴⁸ Ibid.

⁴⁹ Bertelsmann 2020.

⁵⁰ Ibid.

korábbi Radičová-kormányra ráéggő, szintén korrupciós tematikájú Gorilla-botrányhoz képest sokszorta jelentősebb ügy és politikai krízis végül Fico antielitista arculatának hiteltelenedéséhez, majd lemondásához, végül pedig párttársa, Peter Pellegrini miniszterelnöki kinevezéséhez vezetett. A politikai folyamatok azonban középtávon Fico és a SMER-SD további gyengülésével,⁵¹ és a 2020-as választásokon a rendkívül harsány elit- és korrupcióellenes hangot megütő Igor Matovič és pártja (OĽaNO) választási győzelmével jártak.

A kifejezetten személyközpontú és deklaráltan nem intézményesült párt – amely sikeres artikulációja a hagyományos pártellenes társadalmi attitűdnek és perszonális politikának⁵² – legfőbb üzenetei komoly kritikákat fogalmaznak meg a szlovák demokrácia gyakorlati működésével kapcsolatban. Utóbbit az OĽaNO szerint önző és korrupt elitek sajátítanak ki,⁵³ amelyben Fico felelőssége – aki „tolvajokat véd” és aki miatt „omladoznak az utak, a kórházak és az iskolák”⁵⁴ – elsődleges. Matovič saját médiavállalatának segítségével radikális showmanként fellépve,⁵⁵ sokszor tudatosan vulgáris módon⁵⁶ mutat rá arra, hogy a szlovák társadalom számára a demokrácia absztrakt formája önmagában nem kielégítő, annak valódi tartalmát, a korrupciómentes, átlátható és reszponzív kormányzást is elvárják az állampolgárok. Bár Matovič egy évvel később lemondani kényszerült – ironikus módon a nem transzparens (Szputnyik vakcinák beszerzésével kapcsolatos) kormányzati intézkedések nyomán –, a szlovákiai lakosság aktuális politikai közérzetét, elvárásait és tematikai fókuszát jelenléte így is világosan jelezte.

Baltikum: Észtország, Lettország, Litvánia

A három balti állam modern kori történelme, demokratikus berendezkedése és gazdasági fejlettsége meglehetősen hasonló.⁵⁷ A hosszú évszázadok óta a svéd, a lengyel és az orosz birodalmak részeként élő országoknak az 1920-as évek immáron független és demokratikusabb időszakát legkésőbb a nagy válság után autoriter fordulatok követték, majd az 1930-as évek végétől előbb szovjet, majd német, végül újra szovjet megszállás alá került a térség, amelyet formálisan is betagoltak a Szovjetunióba. A függetlenséget újra csupán a Gorbacsov-ellenes keményvonalas szovjet vezetők sikertelen 1991-es moszkvai puccskísérlete után nyerték el teljes mértékben. A szovjet időszak erőszakos ki- és betelepítéseinek köszönhetően jelentős számú orosz nyelvű kisebbség élt az utolsó szovjet népszámlálás idején a három országban. 1989-ben Észtországban 30%, Lettországban 34%, míg Litvániában több mint 9% orosz nyelvű kisebbség élt (62% észt, 52% lett és 80% litván lakos mellett). A meginduló demokratizáció egyik legnagyobb visszasságának éppen az orosz kisebbséggel szembeni másodrangú állampolgári bánásmód tekinthető. Számukra ugyanis csak azoknak biztosítottak automatikusan állampolgári státuszt a későbbiekben, akik (vagy akiknek felmenői) már 1940 előtt is rendelkeztek vele. A függetlenséggel hontalanná váló állampolgárok meglehetősen szigorú követelmények mellett folyamodhattak honosításért, de a nyugati nyomásra is csak lassan haladó naturalizáció (és integráció) máig sem ért véget. Lettország nagyjából 2 milliós népességéből például 2011-ben több, mint 300 ezer,⁵⁸ de 2018-ban is közel 230 ezer nem-állampolgárt tartanak számon,⁵⁹ akik érdemi politikai jogosítványok (elsődlegesen szavazati jog) nélkül élnek az országban.

⁵¹ Nemčok–Spáč 2020.

⁵² Marušiak 2017.

⁵³ Gyárfášová 2018. 121.

⁵⁴ Kohutová–Horvat 2018.

⁵⁵ Hloušek et al. 2020.

⁵⁶ Kazharski–Makarychev 2020.

⁵⁷ Auers 2018.

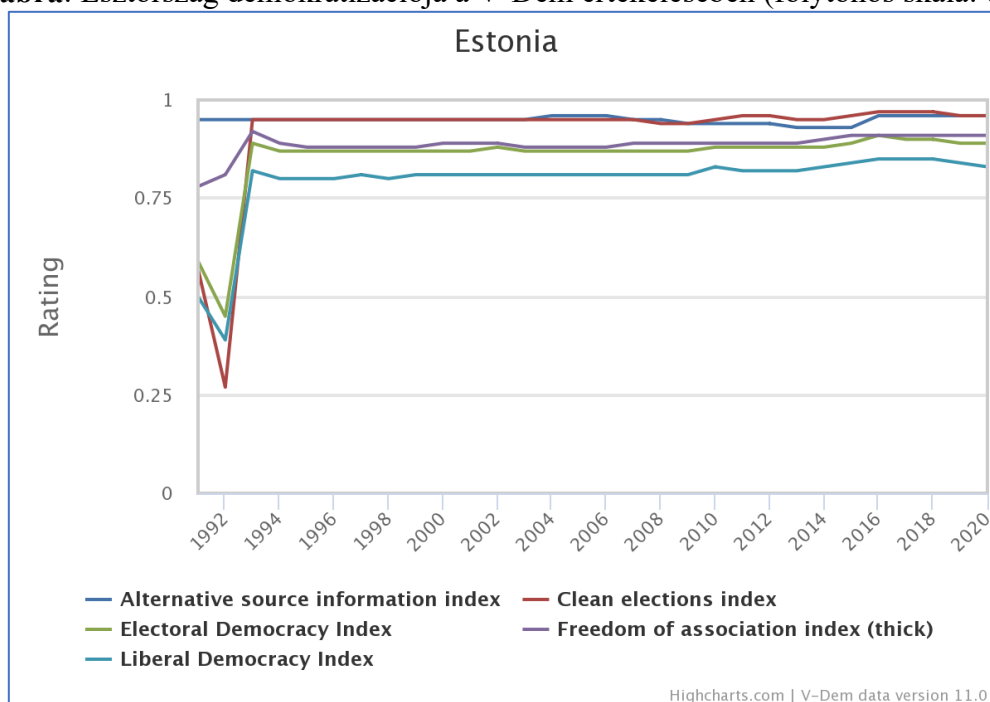
⁵⁸ Auers 2013.

⁵⁹ Bertelsmann 2020.

Ennek nyomán a legfőbb és legtartósabb politikai törésvonal az észti és a lett esetben az etnikai,⁶⁰ azon belül is az orosz nyelvű lakosok integrációját támogató és elutasító álláspont között húzódik. Fontos megjegyezni, hogy egyik esetben sincs kifejezetten az orosz nyelvűeket megszólító orosz identitású párt, helyette az észti Centrupárt és a lett Harmónia párt csatornázza be ezeket a szavazatokat (utóbbi a főváros, Riga polgármesterét is adta). Másfelől ezen pártok többé-kevésbé politikai karanténban is élnek, bár ez az észti esetben az utóbbi években már megváltozott, hiszen a megosztó személyiségű Edgar Savisaar alapító pártelnök távozása után Jüri Ratas személyében kormányfőt (2016–2019) is adtak Észtországnak, és a jelenlegi Kaja Kallas-féle kormányban is (junior) koalíciós partnerek. A lett esetben azonban nagyobb maradt a polarizáció és a blokkosodás mértéke: egy 2012-es referendumon a választók többsége elutasította, hogy az orosz legyen az ország második hivatalos nyelve, míg a Harmónia hiába a legerősebb párt 2011 óta, a kormányalakítási tárgyalásokból továbbra is ki van zárva. Litvániában emellett a poszt-kommunista–antikommunista, a vallásos-szekuláris és a város-vidék törésvonal is meghatározó (Gudžinskas, 2020).

A demokratikus átalakulást egyfelől a jelentősebb demokratikus hagyományok, másfelől a régóta jelenlévő szovjetellenesség és a nemzeti függetlenség jelentette eufória is segítette a három országban.⁶¹ A Bertelsmann ország-jelentései⁶² szerint a választások szabadok és tisztességesek a Baltikumban, ahol Észtországban 2005 óta elektronikusan is lehet szavazni. A politikai nyilvánosság alapvetően szabad (5., 6. és 7. ábrák), Észtország (különösen a pártatlan közmédia nyomán) számtalan nyugati országot is megelőz a kapcsolódó nemzetközi összehasonlításokban.

5. ábra: Észtország demokratizációja a V-Dem értékelésében (folytonos skála: 0–1)

Lettország esetében a médiatulajdonosi háttér nem transzparens, amely így sokkal pártosabb, mint az észti, és a vélemények szerint a mögöttük álló oligarchák érdekeit szolgálják: ebből következően a médiafelügyelet is jelentősen átpolitizált. Litvániában az intranszparencia kisebb mértékű, másrészt a tulajdonosi háttér nem oligarchákhoz, hanem pénzügyi intézetekhez

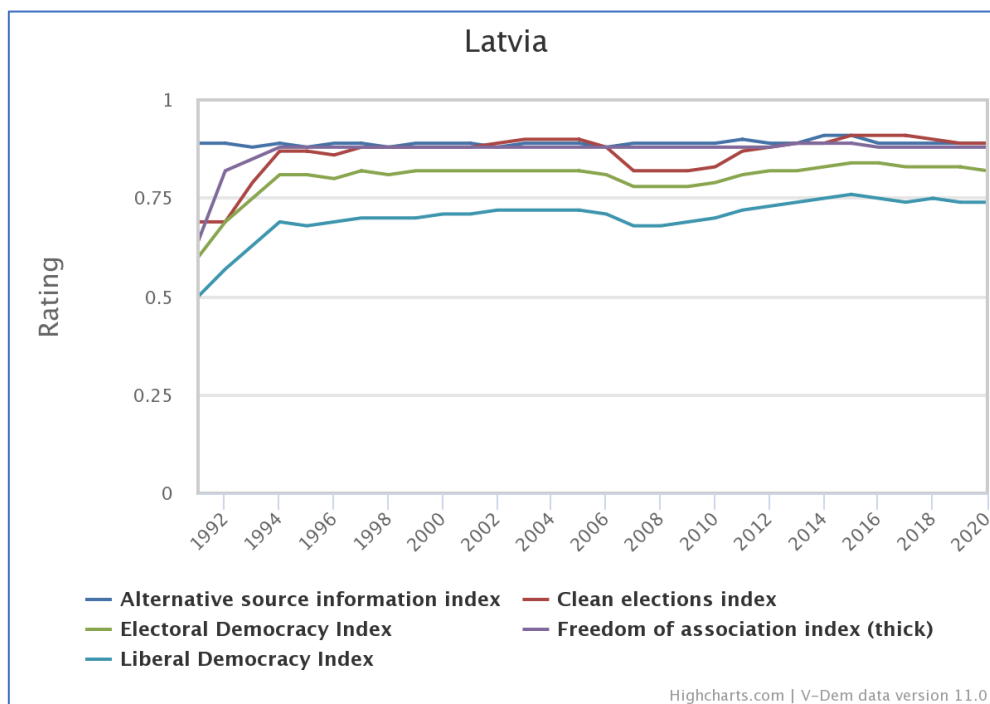
⁶⁰ Auers 2015. 109–111.

⁶¹ Titma–Rämmer 2006.; Bertelsmann 2020.; Duvold–Jurkynas 2013.

⁶² Bertelsmann 2020.

köthető. A drága kampányok inkább a nagyobb pártoknak kedveznek, amelyekre néha a korrupció árnyéka is rávetül (mint az észti Centrupárt vagy a lett 2011-es politikai válság esetében). A szerveződés szabadsága – a civil társadalom relatív passzivitásával együtt is – szintén teljesnek mondható (a lett esetben különösen aktív Alkotmánybírósági rásegítéssel), ám a médiahelyeztetés és a választási részvételhez hasonlóan ez sem vonatkozik a jelentős számú nem-állampolgárok csoportjaira Észtország és Lettország esetében. A jogállamiság, a hatalommegosztás, a független bíróságok és egyéb liberális dimenziók tekintetében Észtország számít az éllovasnak, amely a tágabb térség legkevésbé korrump országa is egyúttal. Litvániában Paksas elnök 2004-es alkotmányos elmozdítása is jelzi, hogy a demokratikus intézmények a Baltikumban hamar stabilizálódtak és az alapvető demokratikus eljárásokat senki nem kérdőjelezi meg.⁶³ A V-Dem adatbázisában Litvánia az 1990-es évek elejétől, Észtország pár évvel később, míg Lettország a 2000-es évek közepétől számít *liberális demokráciának*, igaz a lett és a litván értékelések az elmúlt években ingadoznak a *liberális és választási demokrácia* kategóriái között. Észtországban már a 2010-es évek elejére úgy tűnt, hogy nem csupán intézményesen, hanem politikai kultúra tekintetében is konszolidálódhatott a liberális demokrácia.⁶⁴

6. ábra: Lettország demokratizációja a V-Dem értékelésében (folytonos skála: 0–1)

A politikai átalakulással párhuzamosan radikális piacpárti változások zajlottak, amelyeket – ahogyan az észak-atlanti integrációhoz szükséges „intézményes klubtagságokat” – a politikai elitek a demokráciához és a nemzeti függetlenséghez szükségesnek, így vitathatatlanak állítottak be.⁶⁵ Különösen Észtországban volt kiugró a gazdasági sokk-terápia, amely nyomán a gazdaság növekedése kiemelkedőnek számított, ám a sikerek a társadalomban meglehetősen egyenlőtlenül oszlottak el nem csupán az észti,⁶⁶ hanem a másik két ország esetében is.⁶⁷ A balti

⁶³ Ibid.

⁶⁴ Lagerspetz–Vogt 2013.

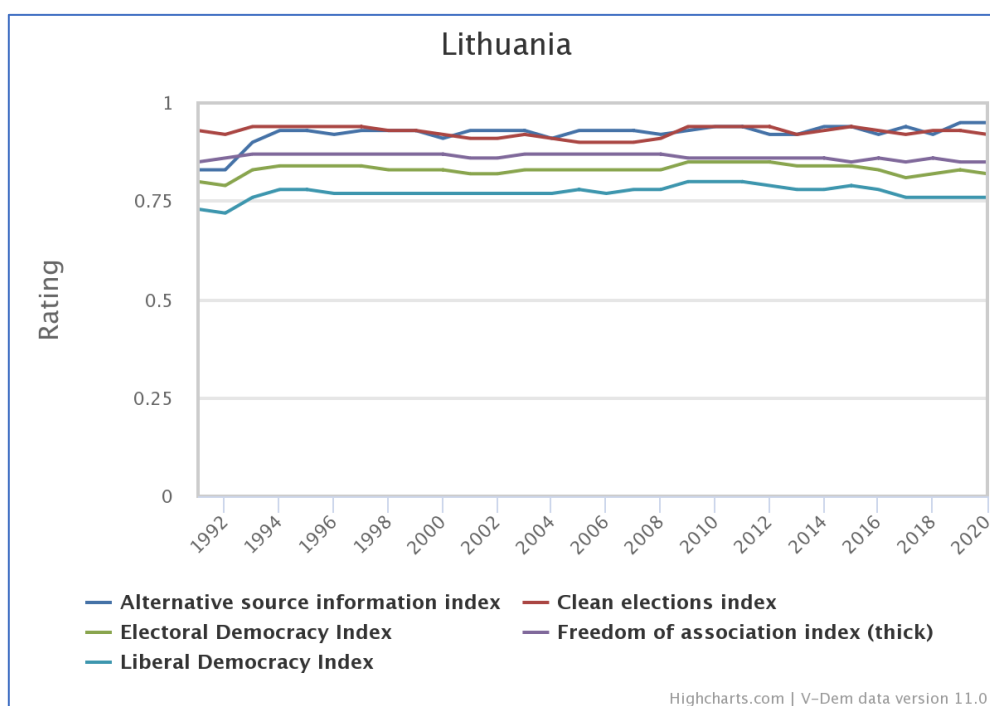
⁶⁵ Cianetti 2018.

⁶⁶ Lagerspetz–Vogt 2013.

⁶⁷ Auers 2018.

országok így a szabadpiaci logikájukkal, minimális jóléti transzfereikkel, gyenge munkavállalói jogaikkal és szakszervezeteikkel „tisztán neoliberálisnak” tekinthetők, szemben a V4-ek „beágyazott neoliberalizmusával”, amely az előbbiekhöz képest valamelyest kiterjedtebb jóléti államokkal rendelkezik.⁶⁸ Az elitek diktálta neoliberális trendek ellenére azonban a társadalom döntő többsége Észtországban is az egyenlőtlenségek csökkentését célzó állami szerepvállalást igényel(ne).⁶⁹ Az átalakulással járó megrázkódtatás így sokakban kiábrándultságot keltett, amely bizonyos mértékű közönnyel és távolságtartással is járt a politikai folyamatok irányába.⁷⁰ A relatív elidegenedettséget a pártoktól az is jelzi, hogy utóbbiak kevésbé beágyazottak, különösen a lett⁷¹ és a litván⁷² esetben.

7. ábra: Litvánia demokratizációja a V-Dem értékelésében (folytonos skála: 0–1)

A fentiek nyomán alapvetően elitista, top-down jellegű és a pártok vezető személyiségeire építő, hagyományosan technokrata stílusú politizálás figyelhető meg az elmúlt évtizedekben.⁷³ Ez utóbbit az is hűen tükrözi, hogy a 2008-as globális pénzügyi válság Lettorszában ugyan világrekord méretű, 23,9%-os (kumulatív) GDP-visszaesést hozott, azonban a megszorító intézkedéseket végrehajtó Valdis Dombrovskis a 2011-es előrehozott választásokon (bár kevesebb szavazattal, mint 2010-ben, de) újra kormányt tudott alakítani. A 2008-as válság elején a litván elnök, Valdis Zatlers kijelentette, hogy „válság idején az embereknek nem szabad nyafogniuk”.⁷⁴ A neoliberális politikák alternatíva nélkülinek történő feltüntetését jól illusztrálja Mart Laar, a korábbi észt miniszterelnök egy interjú-nyilatkozata, amelyben azt mondta, hogy „a következő években a reformok továbbra is jó eredményeket fognak hozni,

⁶⁸ Bohle–Greskovits 2012.

⁶⁹ Lagerspetz–Vogt 2013.

⁷⁰ Alisauskiene 2006.; Koroleva–Rungule 2006.

⁷¹ Koroleva–Rungule 2006.; Auers 2013.

⁷² Duvold–Jurkynas 2013.

⁷³ Bertelsmann 2020.

⁷⁴ Cianetti 2018. 326.

mert nem függenek attól, hogy éppen ki van hatalmon”.⁷⁵ George Viksnins, a lett piaci átmenet egyik fő tanácsadója hasonlóképp vélekedett. Ennek a fajta alternatíva-nélküliség-ellenes visszacsapásnak (backlash) az egyik látványos felszínre törése Lettországból következett be, ahol Zatlers elnök utasítására 2011-ben feloszlatták a parlamentet és népszavazást írtak ki, ugyanis az elnök szerint a parlamenti színjáték mögött valójában három oligarcha irányítja a folyamatokat. Az ezt 94%-ban támogató népszavazás után két oligarchához köthető párt ugyan azonnal megbukott, ám a harmadik, Aivars Lembergs pártja (the Green/Farmers' Union) újra bejutott a parlamentbe az előre hozott választásokon, sőt 2014-ben a koalíciós kormány miniszterelnökét is ő adta Māris Kučinskis (2016–2019) személyében. 2017-ben a lett antikorrupciós ügynökségek által kiszivároztatott szállodaszobájában történő titkos politikusi egyeztetéseken elhangzottak úgy tűnik, hogy visszaigazolták a régóta fennálló vádakat az oligarchákról és a korrupciós állapotokról.⁷⁶

Cianetti (2018) ezt az elit-vezérelt és általuk alternatíva-nélkülinek beállított neoliberalis balti kapitalizmust, amely a néhol felszínre törő korrupcióval jelentős mértékben leszűkíti a démosz döntéshozatali hatókörét, Peter Mair⁷⁷ és Greskovits⁷⁸ nyomán *technokratikus kiüresedés*nek nevezi, amely mind az elitek, mind választók oldaláról üres. A technokratikus kiüresedést pedig véleménye szerint Észtország és Lettország orosz nyelvű lakossága politikai jogainak korlátozása, azaz az *etnikai kiüresedés* egészíti ki, így nem csupán a politikai viták, hanem az abban részt vevők köre is korlátozott. Cianetti szerint ezért a tágabb térségre máshol jellemzőbb demokratikus visszacsúszás helyett célszerűbb kiüresedésről beszélni a Baltikumban, amelyben inkább a politikák stabilitása, változ(t)at(hatat)lansága jelenti a problémát, semmint az instabilitás, mint a visszacsúszás esetében. Az etnikai kiüresedés bizonyos mértékig a nyugati integráció és a függetlenség vágya nyomán az europánizáció folyamatához is kapcsolható, amely a helyi elitek kezében hagyta az integrációs agendát, mintegy legitimálva a felemás megoldásokat és azt a helyzetet, hogy ha vannak is formális kisebbségi jogok, akkor sem társul hozzájuk valódi politikai érdekérvényesítő képesség. Ráadásul a szocio-ökonómiai szempontból rosszabb helyzetben lévő orosz nyelvű lakosság nem csupán az etnocentrikus, hanem a neoliberális agenda szempontjából is a vesztesek közé tartoznak, amelyek így kölcsönösen is erősítik egymást, és ebben az értelemben a demokratikus rendszer stabilitásának kulcselemeinek számítanak.⁷⁹

Valóban, úgy tűnik, hogy a Baltikum legfőbb alkuját az jelenti 1990-es évek eleje óta, hogy a régóta áhított nemzeti függetlenség és demokratikus önrendelkezés érdekében az orosz nyelvű lakosság mellett kisebb mértékben, de a többségi társadalom döntéshozatali hatókörének, így politikai jogosítványainak korlátozását is eltűri a társadalom. A térség populisták pártjai ezt a fajta status quót csupán a korrupció és az elitellenesség oldaláról kérdőjelezzik meg (mint a *Kié az állam?* elnevezésű lett párt), a radikális jobboldali populizmus, amely Lettországból meghatározó, Litvániában pedig a mainstream pártok hagyományos jellemzője, illetve Észtországban is megjelent,⁸⁰ részben éppen az etnikai törésvonalra épít. A neoliberális politikák éppen ezért nemzeti színezetet is kapnak, hangsúlyos bennük az Oroszországtól és a nemzeti szuverenitás elvesztésétől való félelem.⁸¹

A tanulmány második része, további hat ország vizsgálatával, majd a két tanulmány egészének összefoglalásával, a komparatív trendek és a konklúzió felvázolásával várhatóan a *Themis* c. folyóiratban⁸² jelenik meg 2021 végén.

⁷⁵ Ibid. 325.

⁷⁶ Bertelsmann 2020.

⁷⁷ Mair 2006.

⁷⁸ Greskovits 2015.

⁷⁹ Cianetti 2018. 328, 331.

⁸⁰ Auers 2018.

⁸¹ Lagerspet–Vogt 2013.

⁸² <https://www.ajk.elte.hu/Themis> (2021.07.04)

Felhasznált irodalom

- Alisauskiene, Rasa (2006): Lithuania. Civic society and democratic orientation. In Klingemann, Hans-Dieter, Dieter Fuchs, Jan Zielonka (eds.): *Democracy and Political Culture in Eastern Europe*. Abingdon, New York: Routledge, 256–276.
- Auers, Daunis – Vogt, Henri (2013): Latvia. In Berglund, Sten, Ekman, Joakim, Deegan-Krause, Kevin and Terje Knutsen: *The Handbook of Political Change in Eastern Europe*. 3rd Edition. Cheltenham, Northampton: Edward Elgar, 85–124.
- Auers, Daunis (2015): *Comparative Politics and Government of the Baltic States – Estonia, Latvia and Lithuania in the 21st Century*. Palgrave Macmillan: London.
- Auers, Daunis (2018): Populism and Political Party Institutionalisation in the Three Baltic States of Estonia, Latvia and Lithuania. *Fudan Journal of the Humanities and Social Sciences*, 11: 341–355.
- Bakke, E. and Sitter N. (2005): Patterns of Stability. Party Competition and Strategy in Central Europe since 1989. *Party Politics*, 11(2): 243–263.
- Benedek, István (2019): Üdvözet a győzőnek? A populizmus térhódítása: szükséges fordulat, múló korszak vagy autoriter veszélyforrás? In: *Jel-Kép*, 2019/2, 26–44.
- Benedek, István (2021a): Trójai faló és fügefalevél: a populizmus szerepe a globális demokráciakrízisben és posztmodern autokráciákban. *Metszetek*, 10(1): 30–61.
- Benedek, István (2021b): Riders on the storm: the role of populism in the global crisis of democracy and in the functioning of electoral autocracies. *Politics in Central Europe*, 17(2) (*megjelenés alatt*).
- Bertelsmann Stiftung (2020): *BTI 2020 Country Report*. Gütersloh: Bertelsmann Stiftung. <https://www.bti-project.org/en/home.html?&cb=00000> (2021.07.04)
- Bohle, Dorothee – Béla Greskovits (2012): *Capitalist Diversity on Europe's Periphery*. New York: Cornell University Press.
- Cabada, Ladislav – Tomšič, Matevž (2016): The Rise of Person-Based Politics in the New Democracies: The Czech Republic and Slovenia. *Politics in Central Europe*, 12(2): 29–50.
- Cirhan, Tomáš – Kopecký, Petr (2020): From Ideology to Interest-Driven Politics: Václav Klaus, Andrej Babiš and Two Eras of Party Leadership in the Czech Republic. In: Gherghina S. (eds) *Party Leaders in Eastern Europe*. Palgrave Studies in Political Psychology. Palgrave Macmillan, Cham.
- Coppedge et al. (2021): V-Dem [Country–Year/Country–Date] Dataset v11.1. Varieties of Democracy (V-Dem) Project. <https://www.v-dem.net/en/data/data/v-dem-dataset-v111/> (2021.07.04)
- Coppedge, Michael et al. (2020): *Varieties of Democracy: Measuring Two Centuries of Political Change*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Dahl, Robert A. (1971): *Polyarchy. Participation and Opposition*. Yale University Press.
- Deegan-Krause, Kevin (2013): Slovakia. In Berglund, S., Deegan-Krause K., Ekman J. and Knutsen T. (eds.) *The handbook of political change in Eastern Europe*. Third edition. Northampton, MA: Edward Elgar Pub. 255–289.
- Duvold, Kjetil – Jurkynas, Mindaugas (2013): Lithuania. In Berglund, Sten, Ekman, Joakim, Deegan-Krause, Kevin and Terje Knutsen: *The Handbook of Political Change in Eastern Europe*. 3rd Edition. Cheltenham, Northampton: Edward Elgar, 125–166.
- Greskovits, Béla (2015): The Hollowing and Backsliding of Democracy in East Central Europe. *Global Policy*, 6(1): 28–37.
- Gudžinskas, Litauras (2020): Trajectories of Social Democracy in the Baltic Countries: Choices and Constraints. *Politics in Central Europe*, 16(1): 211–230.
- Gyárfášová O. (2018): The Fourth Generation: From Anti-Establishment to Anti-Sys-tem Parties in Slovakia. *New Perspectives*, 26(1): 109–133.

- Hanley, Seán – Vachudova, Milada Anna (2018): Understanding the illiberal turn: democratic backsliding in the Czech Republic. *East European Politics*, 34(3): 276–296.
- Hanley, Seán (2012): Dynamics of new party formation in the Czech Republic 1996–2010: looking for the origins of a ‘political earthquake’. *East European Politics*, 28(2): 119–143.
- Havlík, Vlastimil – Petr Voda (2014): *Lost Stability? Re-Alignment of Party Politics and the Rise of New Political Parties in the Czech Republic*. Paper prepared for the Annual Meeting of the APSA, Washington, D.C. August 28–31, 2014.
- Hloušek, V., Kopeček, L. and Vodová, P. (2020): *The Rise of Entrepreneurial Parties in European Politics*. Palgrave Studies in European Political Sociology, Cham: Springer International Publishing.
- Kazharski, A., and Makarychev, A. (2020): Populism in Estonia and Slovakia: Performances, Transgressions, and Communicative Styles. *Populism*, 3(2): 165–185.
- Kohutova, M. and Horvat, M. (2018): Populism in Old and New Democracies: Comparative Analysis of True Finns, Sweden Democrats, ANO and OĽaNO. *Mali Levijatan: studentski časopis za politologiju*, 5(1): 3–33.
- Koroleva, Ilze – Rungule, Ritma (2006): Latvia. Democracy as an abstract value. In Klingemann, Hans-Dieter, Dieter Fuchs, Jan Zielonka (eds.): *Democracy and Political Culture in Eastern Europe*. Abingdon, New York: Routledge, 235–255.
- Lagerspetz, Mikko – Vogt, Henri (2013): Estonia. In Berglund, Sten, Ekman, Joakim, Deegan-Krause, Kevin and Terje Knutsen: *The Handbook of Political Change in Eastern Europe*. 3rd Edition. Cheltenham, Northampton: Edward Elgar, 51–84.
- Levitsky, Steven – Daniel Ziblatt (2018): *A demokráciák halála*. Kossuth Kiadó.
- Licia Cianetti (2018) Consolidated technocratic and ethnic hollowness, but no backsliding: reassessing Europeanisation in Estonia and Latvia, *East European Politics*, 34:3, 317–336.
- Magyar Bálint – Madlovics Bálint (2020): *The Anatomy of Post-Communist Regimes. A Conceptual Framework*. Budapest–New York: Central European University Press.
- Mair, Peter (2013): *Ruling the Void. The Hollowing of Western Democracy*. London: Verso.
- Mansfeldová, Zdenka (2006): The Czech Republic: critical democrats and the persistence of democratic values. In Klingemann, Hans-Dieter, Dieter Fuchs, Jan Zielonka (eds.): *Democracy and Political Culture in Eastern Europe*. Abingdon, New York: Routledge, 101–118.
- Mansfeldová, Zdenka (2013): The Czech Republic. In Berglund, Sten, Ekman, Joakim, Deegan-Krause, Kevin and Terje Knutsen: *The Handbook of Political Change in Eastern Europe*. 3rd Edition. Cheltenham, Northampton: Edward Elgar, 217–253.
- Marušiak, J. (2017): Political Entrepreneurs as a Challenge for the Party System in Slovakia. *Politologický Časopis, Czech Journal of Political Science*, (24): 179–200.
- Mesežnikov, G. (2008): National populism in Slovakia: actors, issues, strategies. In Mesežnikov, G., Gyárfášová, O.: *National Populism in Slovakia*. Institute for Public Affairs–Heinrich Böll Stiftung, Bratislava, 7–34.
- Mihalikova, Silvia (2006): Slovakia. Pathways to a democratic community. In Klingemann, Hans-Dieter, Dieter Fuchs, Jan Zielonka (eds.): *Democracy and Political Culture in Eastern Europe*. Abingdon, New York: Routledge, 172–202.
- Mudde, Cas (2000): In the Name of the Peasantry, the Proletariat, and the People: Populisms in Eastern Europe. *East European Politics and Societies*, 15(1): 33–53.
- Müller, Jan-Werner (2016): *What is Populism?* University of Pennsylvania Press.
- Redžić, Ena – Everett, Judas (2020): Cleavages in the Post-Communist Countries of Europe: A Review. *Politics in Central Europe*, 16(1): 231–258.
- Schedler, Andreas (2013): *The politics of uncertainty. Sustaining and subverting electoral authoritarianism*. Oxford, Oxford University Press.

- Sekerák, Marián (2019): Towards conservatism? Party politics in Slovakia at the end of the 2010s. *European View*, 18(2): 233–241.
- Spáč, Peter (2012): Slovakia. In Havlík, V., Pinková, A. et al. (eds). *Populist Political Parties in East Central Europe*. Brno: Munipress, 227–258.
- Titma, Mikk – Rämmer, Andu (2006): Estonia. Changing value patterns in a divided society. In Klingemann, Hans-Dieter, Dieter Fuchs, Jan Zielonka (eds.): *Democracy and Political Culture in Eastern Europe*. Abingdon, New York: Routledge, 277–307.

Abstract: Democratization in Central and Eastern Europe (1989–2019) I. Czech Republic, Slovakia, and the Baltic states

This two-part study provides a brief overview and comparative analysis of the democratization trends of 11 countries Central and Eastern Europe between 1989 and 2019. The first part deal with Czech Republic, Slovakia, Estonia, Latvia and Lithuania, and the second focuses on Poland, Slovenia, Croatia, Serbia, Romania and Bulgaria, and gives some final comparative remarks. I have not tried in this research to give a detailed analysis of 30 years of the whole region, instead my aim is to provide a short but well-founded summary of the topic, with succinct mini-case studies and to outline the most important regional trends and conclusions. This paper seeks to answer the following research questions: How has the processes of democratization of countries and the region developed since the transitions? How and what types of regimes have emerged in the three decades? What are the main explanatory factors for democratization (autocratization), and what is the role of populism in this regard? Finally, are there common patterns among the cases examined in term of geographical, chronological, regime typological, or other dimensions?

DEREKAS GYÖZÖ: CARL SCHMITT TÖRTÉNETFILOZÓFIÁJA ÉS A NAGYTÉRREND-ELMÉLET¹

A tanulmány Carl Schmitt nagytérrend-elméletének történetfilozófiai olvasata mentén annak belső, életmű-szemponitú kontextualizálását szeretné nyújtani.² Első fejezete az életmű weimari időszakot követő történetfilozófiai és geopolitika tárgyú írásainak szintetizáló olvasata mentén bemutatja történetiség és térbeliség szerves összekapcsoltságát a schmitti elméletben, annak alapfogalmainak tárgyalásán keresztül rávilágítva a Földet a lét jelentésbirodalmaként szemlélő proto-diszkurzív elmélet sajátosságaira. Ezt követően a tanulmány második fejezete a schmitti tér-történeti elbeszélés nagy értelmi csomópontjait jelentő térrendeket, és az ezekhez kapcsolódó eltérő tértudati formákat mutatja be. Ennek keretében Schmitt metafizikai döntésre irányuló keresztény történetfilozófiájának rekonstrukcióját nyújtja, majd ütközteti azt a modernség haladásközpontú ideológiái mögött meghúzódó, szekularizált üdvtörténetként leírható történetfilozófiai konstrukcióval, mely schmitti értelmezésben a történelem jelentésszerűségének és a jelentésadó embernek a felszámolásával fenyeget. Végül annak harmadik fejezete a náci időszak nagytérrendre vonatkozó írásain és a *Der Nomos der Erde* vonatkozó szöveghelyein keresztül bemutatja, hogy az amerikai Monroe-doktrinán alapuló nagytérrend-elmélet kidolgozásával hogyan próbálta Schmitt egy, a konfliktusokat lehatárolni képes, hatalmi realitásokon alapuló plurális térbeli rendbe helyezni a nemzetközi kapcsolatokat, ezen keresztül pedig visszahelyezni az embert a történelem jelentéses közegébe. Zárásként ennek a kísérletnek a schmitti szándékkal teljesen ellentétes megvalósulásáról, és a kudarc személyes értelmezéséről lesz szó a náci Németország konkrét történeti szituációjában.

Tér, történelem, teodicea

A politikai teológiai ihletettségű schmitti történetfilozófia számára az emberi történelem egy, az immanens és a transzcendens feszültségében létező átmeneti állapotot jelent az Úr első és második eljövetele között, a történetiség állapotában pedig az ember köztes, egyszerre szellemi és fizikai teremtményként jelenik meg. Az így felfogott emberi történelem a Föld jelentésbirodalmában, mint a „köztes lény” közvetlen élet- és tevékenységterében gyökerezik. Az ember és közösségeinek léte térbeli keretben zajlik, és a konkrét történeti szituációban itt nyeri el a maga jelentéstartalmát. Ezért Schmitt a Földet, mint jelentésadó és jelentéshordozó struktúrát visszatérően „élő”-ként jeleníti meg.

Külsőnek és belsőnek, otthonosnak és idegennek a térbeli létből fakadó felosztása az emberi gondolkodás struktúráját is térbeli jelleggel ruházza fel. Ennek révén a létszerű értelemben „sajátszerű” és a létszerű értelmében „idegenszerű” közti kapcsolat feszültséggel telítődik, mely a terekhez és az azokat belakó közösségekhez tapadó, összekapcsolódást vagy szétválást kifejező értelemadásokban ölt testet. Mindez a politikai schmitti koncepciójának a magvát jelenti. Az emberi teremtménynek az Isten királyságának eljövetelét megelőző „interregnumban” a megnevezés felelősségét és a megneveztetés terhét egyaránt magára kell vennie: a történelmiség közegében a politikai az ember „sorsa”, a létezés súlyának és komolyságának eredője.

Ahogy az *Ex Captivitate Salus* lapjain Schmitt a huszadik század történelmének borzalmaiba vetett emberről írja, személyes háború után szituációjára is reflektálva: „A világtörténelem nem a boldogság talaja. Nem vetjük meg az általa nyújtott vigaszt, de ez a vigasz csupán összegző és átfogó [lehet]. A szenvedések, melyeket az emberi lények egymásra mérnek rettenetesekek.

¹ Jelen tanulmány az ELTE-ÁJK Kari Doktorandusz Konferenciáján elhangzott, Carl Schmitt Amerikában: az „új Occidens” és a nagytérrend-elmélet című előadás bővített változata.

² Az életművet a történetfilozófia/történet-teológia felől kiindulva elemzi Cs. Kiss Lajos A politikai fogalmához fűzött, intellektuális értelemben is monumentális kísérőtanulmánya: Cs. Kiss 2002. A nagytérrend-elmélet eddig megjelent, nagyon értékes magyar recepcióihoz ld.: Kardos 2004., Pongrácz 2018.

Nem tudunk egyszerűen csak elfordulni tőlük. De hogyan viselhetnénk el a látványukat?”³. Röviddel ezután pedig a következő, elhunyt barátjának, a katolikus sváb költőnek, Konrad Weiß-nek tulajdonított sorokat idézi: „Hatalmasak, ó istenek, a ti ajándékaitok/de a fájdalom, mely együtt jár velük/túlzott súllyal nehezedik rám.”⁴.

Az adott korban uralkodó történetfilozófiai koncepciónak ebből fakadó közvetlen egzisztenciális tétje van mind az egyénre, mind annak politikai közösségeire nézve: megerősítheti vagy felszámolhatja az emberi (politikai) cselekvés értelmébe és önmagán túlmutató jelentésébe, ezzel a történelem jelentésségébe vetett hitet, ezzel megalapozva vagy ellehetetlenítve a sorsban való tudatos kitartás lehetőségét. Csak a „valódi” történetfilozófiai megértés, majd a konkrét történeti szituációban az ezen a megértésen alapuló egyedi és megismételhetetlen értelmező cselekvés teszi lehetővé azt, hogy a történelem ne embernek emberre mért öncélú erőszak téteményeinek rettenetes tablójaként, hanem a lét transzcendens és immanens közt közvetítő jelentésű közegeként szolgáljon.

Ahogy Schmitt a *Drei Möglichkeiten* című írásában megfogalmazza, az így szemlélt valódi történelem "nem csupán emléktára annak, ami egykor volt, sem humanisztikus önvizsgálat, sem pedig az önmagában köröző természet egy puszta darabja (...) hanem az örökkévalóság belehelyezése az idő folyásába (...) mely erős teremtettségeken keresztül (...) a Föld jelentésbirodalmában növeszt gyökereket. A hiányon és a tehetetlenségen át[vezetve] ez a történelem jelenti létezésünk méltóságát és becsületét”.⁵

A jelentésség helyreállítására irányuló schmitti történetfilozófia számára a Föld jelentésbirodalmaként a tér nem külső, semleges struktúra, hanem politikai közösségek által belakott, értelmezéseknek és ellenértelmezéseknek folytonosan kitett cselekvési tér. Ebben a cselekvési térben a nyelviileg is megformált eltérő térértelmezések és az ezekből fakadó, eltérő politikai és társadalomszervezési praxisok közti feszültség változó, az adott történelmi szituációban konkrétan megjelenő dialektikákban ölt testet.

Ahogy Schmitt *La tensión planetaria* című előadásában kifejti: [Az állatokéval szemben az emberek közti ellenségeskedés egy olyan feszültséget foglal magában, amely túllép a természeti világon. Az emberek szívében ott lakozik a (...) a transzcendencia utáni vágy. Ezt (...) "szelleminek", vagy *többletnek* is hívhatjuk. (...) Itt nem a természet működése érhető tetten, ez az (...) ellenségeskedésre irányuló kihívás, amely meghaladja és konkrét történelmi dialektikává alakítja át a természeti polaritásokat, sajátosan emberi. (...) A dialektika szó egy minden történeti szituációban és eseményben jelenlévő kérdés-válasz struktúrára vonatkozik. (...) Minden ember történeti cselekvése egy választ jelenít meg egy, a történelem által feltett kérdésre. Minden emberi szó egy válasz, minden válasz abból a kérdésből nyeri el jelentőségét, amelyre válaszol (...) A kérdés jelentősége pedig abból a konkrét szituációból fakad, melyben először feltették azt.]⁶

Az emberi tudat számára ezen dialektikákat a természeti elemek és az ezekhez társított antagonizmusok, mint szárazföld és tenger, tenger és légtér szembenállása jelenítik meg. Ezen antagonizmusok olyan, a tudati kép lényegiségén és intenzitásán keresztül a konkrét tett-cselekvést szellemítő és tápláló antagonisztikus tértémiszokban összegződnek, mint a Behemót és a Leviatán összezsapása.⁷ Ahogy Cs. Kiss Lajos írja, az elánt és aktivitást hordozó mítosz, [mint polémikus-szekuláris harci kép, eleve túllép a filozófia és a tudomány tiszta fogalmi gondolkodásának szféráján, „felrobbantja minden, csupán gondolati elmélet és konstrukció kereteit”].⁸

³ Schmitt 2017. 49-50.

⁴ ibid. 50.

⁵ Schmitt 2009. 170.

⁶ Schmitt 2014. Chapter III.

⁷ Schmitt 1997. 2-3., 5-9.

⁸ Cs. Kiss 2002. 254., 270.

A természeti elemek fokozatos tudati, nyelvi és fizikai uralom alá hajtása a történelem folyamatában az emberi cselekvésnek nem csupán technikai-mennyiségi kiterjedésével, hanem annak minőségi elmélyülésével is együtt jár. Mindez lehetőséget és ezzel felelősséget keletkeztet arra, hogy az ember, mint jelentésadó és jelentéshordozó, ezzel maga is teremtő teremtmény szellemített, térbeli rendet konstituáló „erős teremtettségeket” alkotva feltárhassa és kibontakoztathassa önnön létének jelentését. Ez jelenti a politikaiba, mint „sorsba” helyezett ember „teremtményi önállóságát” arra, hogy a természet közegeből a történelem közegébe helyezhesse át magát.

Ahogy Schmitt a *Land und Meer*-ben írja, az embernek: „a történelmen keresztül lehetősége van jobbra formálni önnön létezését és tudatosságát (...) Nemcsak a szülés és születés aktusával van tisztában, de az újjászületés lehetőségével is. Ha léte forog veszélyben vagy kilátástalan helyzetbe kerül, (...) az ember képes átmenteni magát és saját tisztánlátása, helyzetéből levont következtetései és döntéseinek szilárdsága révén újat kezdeni. (...) Az ember képes választani, és történelmének bizonyos pillanataiban képessé válhat (...) történeti létezésének új formájába átmenteni magát.”⁹

A politikai közösségek közti különösen intenzív, az ön-egzisztencia felszámolásával fenyegető konkrét történeti szituációk egy kérdés-válasz struktúra mentén kihívást intéznek az emberi közösségekhez. A kihívásra adott választ a megszólított politikai közösség létszerű döntése jeleníti meg, amely a természeti elemek, mint az emberi létezés lehetőségeit magukban rejtő lehetőségstruktúrák kibontakoztatása révén, a térben lezajló konfliktus elhívásának engedve egy, a korábbi tértörténeti korszakot meghatározótól eltérő természeti elem által megjelenített tudattartammal való azonosulás mentén képessé válik világtörténelmi ellensége saját szférájából történő kiszorítására. Ezzel pedig az addigi térstruktúrát meghaladására és egy általa meghatározott és dominált új, átfogó és tartós térbeli rend megteremtésére.¹⁰

Ahogy Schmitt a *Politische Theologie II.*-ben megfogalmazza: „A konfliktus mindig vita szervezéséről és intézményekről konkrét rendek értelmében, vita *instanciákról*, és nem *szubsztanciákról*. A szubsztanciáknak először *formát* kellett találniuk, (...) mielőtt egyáltalán, (...) mint *parties belligérantes*, egymással szembe tudnak szállni.”¹¹

Az ember és tér kapcsolatának radikálisan új értelmezését magával vonó térforradalom tehát egy egyszerre struktúraromboló és struktúrateemtő esemény, mely egy politikai közösségnek egy konkrét történelmi szituációra adott metafizikai horderejű „válasza”, egzisztenciális döntése révén megy végbe.¹² Ez az egzisztenciális döntés a valamilyen értelemben homogén, átfogó emberi közösség új politikai, társadalmi és normatív rendjét térben kijelölő törvényadó cselekedetben, a nomosz-ban, mint „erős teremtettségben” konkretizálódik. Minden további, a terek felosztásával kapcsolatos norma ezen az alapvető rend- és térkonstituáló cselekedeten nyugszik, a fennálló nomosz rendjének megerősítő kiterjesztéseként, vagy egy új tértérkép praxisából szembeszegülve azzal.¹³

Ahogy Schmitt a *Die Raumrevolution* című írásában kifejti: „Minden nem jelentés nélküli háború értelme az azt lezáró békében rejlik. A béke lényege nem abban van, hogy mostantól az ágyúk beszüntetik a tüzelést, a bombázók már nem dobhatnak le több bombát, és a diplomata a tárgyalóasztal mellett ülve a békéről beszélnek, amit Genfből már ismerünk. Ekkor a béke csupán nem-háború lenne... Az emberiség nagy történelmében minden valódi békekötés csak egyszer igaz. A béke, amely valóban lezárja a térbeni elrendeződés háborúját csak a térbeli elrendeződés békéje lehet.”¹⁴

⁹ Schmitt 1997. 5.

¹⁰ Schmitt 2014. Chapter III.

¹¹ Schmitt 2006a. 86.

¹² Schmitt 1997. 28-29.

¹³ Schmitt 2006b. 80-83.

¹⁴ Schmitt 1995. 389. idézi: Mendieta 2011. 262.

Térrendek és tértudatok

Schmitt tér-történeti narratívája két tartós és átfogó térbeli rendet keletkeztető történelmi választ azonosít. Az első térforradalmat az első század Római birodalma hajtotta végre, amikor az ismert világ rendezetlenségére adott válaszként saját államterületévé szervezte a Mediterráneum szárazföldterületeit. A birodalom kiterjedésével annak politikai és szakrális középpontja, Róma, az ismert világ egészének orientációs pontjává vált, a vallási-politikai kultuszok által az uralkodó személyének és az általa hozott törvényeknek megfeleltetett nomosz pedig kiterjedt a hódítások által megnyitott, megszervezett és belakott terek sokaságára.¹⁵

Schmitt elbeszélésében a megelőző politikai formációk, melyek az események történeti láncolatát a természeti világ folytonosan ismétlődő születés-hanyatlás-elmúlás ciklusának analógiájaként szemlélték, még hatalmuk és kulturális kisugárzásuk zenitjén is az elkerülhetetlen hanyatlás állapotában tudták magukat, egy, a múltba visszavetített aranykor, mint tér és idő ahistorikus elképzelése mentén.¹⁶

Ezzel szemben a kortárs megfigyelők számára térnek és időnek az első század birodalmi terében végbemenő összesűrűsödése és fluiddá válása, a népek, nyelvek, kultúrák és kultuszok keveredése, az emberek és áruk addig nem tapasztalt akadálymentes mozgása az eón beteljesedését jelentette. A polgárháborúk időszakát lezárva tartós térrendet konstruáló Pax Romana ideje így számukra Róma újra-alapításaként, egy jelenbéli, közvetlenül megélt történeti aranykorként értelmeződött.¹⁷

Ez az „idő teljességével” és a „tér betöltöttségével” jellemzett történelmi közeg a keresztények számára a születés és a megváltás helyévé, az evangélium terjesztésének terévé, a teremtményi történelem kiindulópontjává, egyben a hit által örök jelenidővé lett. Schmitt olvasatában a tértudatot és az időtudatot szinoptikusan megragadó történelmi tudat története a transzcendensnek a történelembe való betörését és megnyilvánulását jelentő, egyszerre archetipikus és konkrét történeti eseménnyel, Isten emberré válásával vette kezdetét. A keresztény időszámítás kezdetének az Úr első eljövetelel való azonosítása ennek a ténynek csupán külső, látható rögzítését jelenti.

A Szent Pál apostol *Galatabeliékhez írt levelének* 4. fejezetében foglaltak az ember, mint történelmi jelentésadó „teremtményi önállóságának” megfogalmazásaként a schmitti „Mariánus” vagy „megváltásközpontú” történetfilozófia kulcsaként szolgálnak: „¹Mondom pedig: Amíg az örökös kiskorú, semmiben sem különbözik a szolgától, bár mindennek ura, ²hanem gyámok és gondviselők alatt van az apjától előre meghatározott időig. ³Így mi is, amíg kiskorúak voltunk, a világ elemeinek szolgasága alatt voltunk. ⁴De amikor elérkezett az idők teljessége, Isten elküldte Fiát, aki asszonytól született, és a törvény alattvalója lett, ⁵hogy azokat, akik a törvény alatt voltak, megváltsa, és elnyerjük a fogadott fiúságot. ⁶Mivel pedig fiak vagytok, Isten elküldte Fiának Lelkét szívünkbe, aki azt kiáltja: »Abba, Atya!« ⁷Tehát többé nem vagy már szolga, hanem fiú; ha pedig fiú, akkor örökös is az Isten által.”¹⁸

A történelem ciklikus és lineáris elképzelésével egyaránt szemben álló keresztény történelmi tudat egy sajátos esemény- és döntésközpontú értelmezési és cselekvési mintázatot rejt magában. A történelem normális folyásába, azaz a történetiség profán dimenziójába konkrét történelmi események, mint a politikai egyszerre immanens és transzcendens feszültségével telített csomópontok ékelődnek, melyek a lét normál kereteinek fenntartása érdekében elkerülhetetlenné teszik a sajátos és az idegenszerű egzisztenciáról való metafizikai döntést. Ön-kinyilatkoztatáson keresztüli jelentésadásaként a teremtmény egyszeri és megismételhetetlen döntése a „szellemi” behelyezését jelenti a profán történeti idő folyásába,

¹⁵ Schmitt 1997. 29-31.

¹⁶ Schmitt 2009. 168.

¹⁷ Schmitt 1997. 30-32.

¹⁸ Káldi-Neovulgáta Biblia 1997. Gal. 4.1-4.11.

amely a természeti- és térstruktúrákat megérintve és áthatva a Föld jelentésbirodalmának terében, a nomosban, mint törvényadó emberi teremtettségben aktualizálja azt a rend(újra)teremtő transzcendens értelmet, mely lehetővé teszi a történelem folytatását.

Ahogy Schmitt a *Drei Möglichkeiten*-ben írja: „A kereszténység a maga lényegében nem moralitás és nem doktrína. Nem bűnbánati prédikáció, és nem is az összehasonlító vallástudomány értelmében vett vallás, hanem egy végtelen, utánozhatatlan, kitölthetetlen egyediségű történelmi esemény. A kereszténység a Szűz Máriában való megtestesülés. A keresztény hitvallás történelmi eseményekről beszél. Poncius Pilátus lényegileg oda tartozik. Ő nem csupán egy szájalomra méltó teremtmény, aki valamilyen különös módon odakeveredett.”¹⁹

Mindazonáltal a keresztény történetfilozófia egy, az emberi létezést az Úr első és második eljövetele közti interregnumként szemlélő sajátos időtudatából fakadó kihívással szembesült. Ez az eszkatologikus hit és a jelentéses történelmi cselekvés közti ellentmondásban jelentkezett.²⁰ A korai keresztények saját történelmi idejüket a végidőknek tudták, az Úr közeli, talán már saját életükben történő visszatéréséből merítve reményt az üldöztetésükben kifejeződő emberi önkénnytől és erőszaktól való megszabadulásra. Ez az értelmezési keret a Krisztus és apostolainak történelmi korától való időbeni eltávolodással, majd a hierarchikus egyházi-egyházszervezeti struktúra intézményesülésével és a kereszténység államvallássá válásával megváltozott. A császár és birodalom békéje a keresztények békéjévé lett.²¹

A katekhon fogalmának történetfilozófiai felhasználása ezt az eszkatológia és történetiség közti feszültséget hidalta át. A fogalom Szent Pál Apostol *Tesszalonikieknek írt II. levelének* 2. fejezetében jelenik meg, a „bűn [törvénytelenység] emberének”, az antikrisztusnak tombolását a végidőkig visszatartó személyként vagy struktúráként.²² A keresztény történetfilozófia számára a katekhon a teremtményi történelem kezdő- és végpontja, inkarnáció és eszkaton között állva a történelmi idő és tér, mint az ember idejének és cselekvési közegének fenntartója, melyben ember ember felett gyakorolt hatalma nem erőszakos önkényként, hanem egyházi hatalom és világi autoritás törvényegységeként nyilvánulhat meg.

A Római birodalom nomosának alapvető értelmi struktúráját, a Róma városának középpontiságáról, a császár és császárság békéjéről és az Európáról, mint a keresztény népek közös politikai és normatív teréről alkotott elképzelést a keresztény középkor rendje is megőrizte. Ennek a nomosznak az érvényességét már a monarchikus elv kizárólagosságának hanyatlása, a nagy földrajzi felfedezések és a reformáció is kétségbe vonták. Végleges felszámolását és a Föld „új nomosának” meghatározását azonban a tizenhatodik-tizenhetedik század protestáns Angliája hajtotta végre, amikor a katolikus Spanyolország szárazföldi világbirodalmának szárazföldi hegemoniájára adott válaszként, a maga sziget-létéből kiindulva hadszíntérre tette a világtengereket.²³

Ezt az anyagi, szellemi és életerőknek a technológiában való összegzése és mozgósítása tette lehetővé, mely egy, a tengeri létre alapozott tértudatot hívott életre. Az ehhez kapcsolódó, a hajó szimbóluma által megjelenített szocialitás lényegileg más, mint a házé, mely a földterület tulajdonlását, a javak megtermelését, végül az ezek elosztásáról való döntést, mint tellurikus rendgondolatot jeleníti meg. A tengerfelszín élménye a tér egységességet és szabad bejárhatóságot teremtő megszervezésére indít, a perspektíva horizontalitása az intézményesített hierarchikus struktúrák elutasítására inspirál, maga a létezés pedig folyamatosan áramló mozgásként, kikötőből kikötőbe való megérkezésként értelmeződik.²⁴

¹⁹ Schmitt 2009. 169-170.

²⁰ ibid. 169

²¹ Schmitt 2006b. 59-66.

²² Káldi-Neovulgáta Biblia 1997. 2Tessz. 2.1-2.12.

²³ Schmitt 2006b. 57-66., 177-178.

²⁴ Schmitt 2014. Chapter V.

Az „Új világ” felfedezésének és felosztásának következtében megszülető első, a földgolyó egészét átfogó nomosz így a szárazföld és a világtenger elválasztásán nyugodott. Míg Európa szárazföldi területeit számos eltérő szuverén, formálisan egyenlő államalakulat foglalta el, addig a világtengerek és a kolóniák vonatkozásában a világbirodalommal alakuló Anglia politikai akarata érvényesült. A világtengerekre kiterjedő hegemonia tette lehetővé azt, hogy az államközi kapcsolatok struktúrájában Nagy-Britannia döntőbírói szerepet töltsön be, intervenciói révén fenntartva a kontinentális erőegyensúlyt, ezzel szavatolva saját Európán kívüli világbirodalmának biztonságát. Schmitt olvasatában ezzel az új világot egykor felfedező és meghódító európai politikai tér egy Európán kívüli tengeri világbirodalom diffúz és szétfolyó politikai terének rendelődött alá.

A kontinentális Európa ezzel a térbeli rend és orientáció szempontjából megszűnt önmagában releváns, struktúrameghatározó egység lenni, és már csak deterritorializált államközi hatalmi viszonyok belső rendszereként funkcionált. Ezt a helyzetet rögzítette az angolszász dominanciájú nemzetközi jog is, mely a konkrét térbeli hatalmi viszonyok figyelmen kívül hagyásával minden Európai államalakulatot ugyanolyan mértékben tekintett szuverénnek, ezzel igazolva a rivális, szárazföldi térrend kialakítására törő kontinentális hatalmak elleni struktúrakonzerváló intervenciókat.²⁵

Ezzel párhuzamban a felvilágosodás és a hosszú tizenkilencedik század történetfilozófiájából szintén kiveszett a tétnézőpont. A nagy összegző elméleti rendszerek a történelmi közeg strukturális valóságában létező, annak konkrét szituációiban döntésre kényszerülő embert semlegesítő-jellegű általános kategóriákban oldották fel.²⁶ A schmitti történetfilozófia szemszögéből nézve ezek a létre irányuló „erőszakos absztrakciók” a jelentés elvesztésével jártak. Ennek oka, hogy a szekuláris történetkonceptiók úgy próbálták adaptálni a keresztény történetfilozófia lineáris megváltás-konceptióját, hogy nem ismerték fel az a mögött rejlő, egyedi és konkrét történelmi szituációban való metafizikai döntésre irányuló belső értelmi struktúrát, és ennek inherens transzcendenciához-kötöttségét.

A depolitizáló-deterritorializáló gondolat legerőteljesebb megjelenését a liberális kapitalizmus és a kommunizmus haladásközpontú lineáris történelemszemlélete jelentette, melyeket Schmitt szerint az ipari forradalom nyomán a tengerre alapozott tértudat angol talaja hívott életre. Ezek a történetfilozófiai konstrukciók egy, a termelés és a fogyasztás konfliktusmentes automatizmusát biztosító világállamban feloldódó egységes emberiséget, ezen keresztül a politikai elhalását hirdették meg.²⁷ Amennyiben a politikai a történelem közegébe helyezett ember „sorsa”, úgy a politikai, mint megismerési és jelentésadási forma felszámolása magának a jelentéssel bíró történelem lehetőségének a bezárulását, benne a jelentés adásra képes ember fogalmának a megsemmisítését jelentené.

A modernségben a történetfilozófia hatalmi legitimációs formává és propaganda orgánummá válik, melynek hordozói, az expanzív jellegű, univerzális szándékú ideológiák a szekuláris üdvtörténet eltérő narratívái mentén a történelem értelmének „kívülről és felülről” való meghatározásáért és az ember fogalmának rögzítéséért vívott nyelvharcokban csapnak össze egymással. Ahogy Schmitt a *Drei Möglichkeiten*-ben megfogalmazza: „A tervező és kormányzó elitek történetfilozófiai jelentés-konstrukciók segítségével tervezik meg önmagukat és az általuk igazgatott tömegeket. Minden tömegpropaganda annak bizonyításában keres önigazolást, hogy az eljövendő dolgok oldalán áll. A tömegek bármire irányuló hite csak arra vonatkozik, hogy ők a történelem jó oldalán állnak, miközben az ellenfél hibázik, mert az idő és a jövő, s a haladás ellene dolgozik.”²⁸

²⁵ Schmitt 2011b. 94-95.

²⁶ Schmitt 2006b. 62-63.

²⁷ Schmitt 2014. Chapter IV-V.

²⁸ Schmitt 2009. 167.

A haladásideológiák által formába öntött „Új Ember” számára az ellenség megszűnik ellenség, azaz az ember-léte révén a saját-létet visszatükröző, megismerési értékkel bíró, „válaszra” váró „kérdés” lenni. Ehelyett egy személytelen megsemmisítő folyamatban mint értéktelen, használhatatlan és túlhaladott kerül értelmi vagy fizikai felszámolásra. Mindez a történelem „rossz oldalán” helyett foglalók legteljesebb de-humanizálását jelenti. Ahogy Schmitt a *Politische Theologie II.*-ben írja: „Az Új Ember agresszív a szüntelen haladás és a szüntelen új-tételezések értelmében, az ellenségfogalmat (...) elutasítja, az elavultat a tudományos-technikai-ipari újjal túlhaladja, a régi nem az új ellensége, a régi elintéződik maga, és magától a tudományos-technikai-ipari processzus-haladásban, amely a régit vagy (...) felhasználja, vagy mint használhatatlant ignorálja, vagy zavaró értéktelenségként megsemmisíti.”²⁹

Ezzel szemben az immanens létbe vetett, de a transzcendencia által megérintett és áthatott, a politikai súlyát hordozó és a végidő tudatában élő, ám hitét a gondviselésbe és a megváltás ígéretébe helyezve a történelemben mégis kitartó keresztény ember története lényegileg más, mint a szekularizált üdvtörténet győzteseinek a modernség technokrata politikai elitjei által kimunkált történelme. A keresztény ember a lét nagy ellentmondásait magába záró és azokat a szellemi révén feloldó „complexio oppositorum”-ként a maga antropológiai összetettségében és változatosságában a modernitás haladás-ideológiái számára rögzíthetetlen, és ezért uralhatatlan marad.

Ezzel életben tartja és létezésén keresztül minduntalan felteszi a *Politische Theologie II.* zárókérdését: „Ki dönti el *in concreto* a teremtményi önállóságban cselekvő ember mellett a kérdést, hogy mi szellemi és mi világi, és az hogyan viselkedik a *res mixtae*-vel, amelyek az Úr megérkezésének és visszajövetelének átmeneti korában e szellemi-világi, spirituális-temporális kettőslényegű ember egész evilági létezését alkotják?”³⁰

Ez a kérdés konkrétan csak a politikaira irányuló metafizikai döntés révén válaszolható meg. Az ideológiai absztrakciók korában a keresztény történetfilozófiát a hit által önidentitásával emelő nép válik a lét sajátszerűségének felmutatójává, a történelem jelentésszerűségének hordozójává: azaz katekhónná. Ahogy Schmitt a *Glossarium* lapjain írja: „A katekhón hiány, éhség, nyomorúság és erőtlenség. Azok, akik nem kormányoznak, maga a nép az, minden más csak tömeg és a[z államhatalmi] tervezés tárgya.”³¹

A nagytérrend-elmélet

Személyes történelmi szituáltsága folytán, a wilhelmiánus, majd a náci Németország állampolgáraként, kispolgári származású hívő katolikus németként és „a nomoszt ismerő” jogtudósként maga Schmitt is a legyőzöttek közé számította magát. Ahogy az *Ex Captivitate Salus Alexis* de Tocqueville-ről szóló megható esszéjében írja, éppen a legyőzött az, akinek tekintete áthatolva az egymással szemben álló erők harci frontjain és jelszavain képes meglátni a konkrét történelmi szituációban rejlő általános fejlődési tendenciák sorsszerű magvát, és annak konkrét történelmi hordozóit is azonosítva valós prognózist tud nyújtani. A történelem irányának meghatározásától, mint Isten szekularizált trónusától elűzött legyőzöttek kárpótlása a történelem rejtett jelentésének feltárulása.³²

Schmitt számára azonban a megértés és feltartóztatás ellenereje már nem tűnik elégségesnek abban a korának metafizikai válságát kifejező világszituációban, melyben a történelemre irányuló értelmezési harc tétje a történelem lehetőségének fenntartása, ezen keresztül pedig

²⁹ Schmitt 2006a. 100.

³⁰ Schmitt 2006a. 86-87.

³¹ Schmitt 1991. 272. idézi: Lievens 2011. 128.

³² Schmitt 2017. 26-28.

magának a lét jelentésségének megőrzése lett.³³ Ezzel a feltartóztatás katekhóni mozzanata mellé a történelmi pillanat megragadása, mint Schmitt személyes intellektuális és egzisztenciális döntése lép a náci Németország konkrét történelmi szituációjában. Az életmű közvetlenül 1936-ot követő fordulata után Schmitt saját korának nemzetközi politikai szituációját szemlélve a fennálló nomosz patológiáját diagnosztizálja. Ennek tüneteit a tengeralattjáró és légi hadviselésnek a tengeri hatalom feletti szupremáciája, a Brit hegemonia lehanyatlása, az I. világháborút követően életre hívott nemzetközi szervezeteknek a konfliktusok békés rendezésére való alkalmatlansága, és a versailles-i békerendszer összeomlása jelentik.³⁴

Ebben a szituációban azt a történelmi precedenst keresi, amely kiindulópont lehet a Föld új nomoszáinak megfogalmazásához, azaz egy új, a politikai térbeni lehatárolására alkalmas, plurális jellegű térrend koncepciójához. Ez a törekvés nem csupán a tér politikai megszervezésének újragondolását jelenti, hanem a politikai létezés a térbeliséggel újra összekapcsolva a történelem lehetőségének helyreállítására is irányul. Schmitt ezt a precedenst az Egyesült Államok 1823-ban meghirdetett Monroe-doktrínájában találja meg.

Az „Amerika az Amerikaiaké” formulájában az USA, mint az amerikai kontinens vezető hatalma a kontinens népeinek összessége nevében nyilatkoztatta ki, hogy azok a maguk politikai, társadalmi és gazdasági rendjének az Európától eltérő amerikai kontinentális térben kialakult sajátosságaira tekintettel, többé nem fogják tolerálni a területszerzésre, vagy politikai-társadalmi berendezkedésük meghatározására irányuló külső kísérleteket. Ezzel a szabadság egyetemes és racionális elveinek megvalósítójaként történelmi kivételességének tudatában lévő, szekularizált protestáns elhivatottságtudatától áthatott fiatal állam a politikai tértérzőpont aktualizálása révén a dinasztikus-monarchikus Európa helyett önmagát tette meg struktúráképző, az amerikai kontinens térrendjét egyoldalúan meghatározó „új Occidenssé”.³⁵

Ebben Schmitt egy határozott politikai eszmét hordozó államalakulat önmagára eszmélését látja, mely képes elhatárolni és érvényre juttatni a maga térbeni rendjét a létszerűen idegen államentitásokkal és azok államközi rendszerével szemben. Schmitt Thomas Jefferson egy 1812-es levelének részletét idézi: "Anglia sorsa már közel el van döntve, és létezése jelenlegi formájában a végéhez közeledik... Amikor erőnk megengedi majd számunkra azt, hogy törvényt adjunk a saját féltekénknek, a közép-atlanti meridián lesz majd a háború és béke között húzódó demarkációs vonal, melynek ezen az oldalán senki sem követhet el ellenséges cselekményt, és ahol az oroszlan és a bárány békében pihenhet majd együtt.”³⁶

Az USA kormányzata által gyakorolt értelmezési monopóliumnak és a fogalom elaszticitásának köszönhetően a doktrína fokozatosan eloldódott eredeti jelentésétől, és a tizenkilencedig század végétől világhatalommá váló USA külpolitikai gyakorlatában már a legszigorúbb izolacionizmustól a legaktívabb kontinensen kívüli intervencionalizmusig terjedő cselekvések alátámasztására szolgált.³⁷

Schmitt ezért hangsúlyozza, hogy a saját történelmi kontextusában létrejött Monroe doktrínát nem szabad más térségekre lefordítani, japán vagy német Monroe doktrínáról beszélve a fogalmat a területi expanzió igazolására használni. A schmitti eljárás célja ezzel szemben a fogalom magvát adó eredeti gondolat megértése az által, hogy megtisztítja azt az attól idegen, időközben ráakódott értelmezésektől.³⁸ A megértés egyben cselekvés is: a helyreállított tartalmú, eredetileg éppen a „régí Occidenssel” szemben megfogalmazott doktrínát Schmitt annak érdekében mozgósítja, hogy a potenciálisan Nagy-Britannia helyébe

³³ Schmitt 2009. 170.

³⁴ Schmitt 2002., Schmitt 2011a.

³⁵ Schmitt 2011b. 83., 87-88.

³⁶ Schmitt 2006b. 287.

³⁷ Schmitt 2011c. 34.

³⁸ Schmitt 2011b. 83-84., 88.

lépő hegemon-jelölt, az Egyesült Államok transzocéáni dominanciáját felváltó, a szárazföld eltérő sajátosságokkal bíró politikai tereinek jelentőségteljes elhatárolására és egymás mellettségére épülő plurális nemzetközi politikai struktúra lehetőségét mutassa fel. Benne a saját rendjét és irányát önállóan meghatározó Európával.³⁹

Ezt a meghaladásra irányuló dialektikus törekvést fejezi ki a nagytérrend schmitti koncepciója. A nagytér fogalma kapcsán Schmitt hangsúlyozza, hogy „nagysága” nem az azt alkotó „kis terekhez” viszonyított mennyiségi jelző, hanem minőségi tartalommal bír. Ahogy Ratzelt idézve írja: „a kiszélesedő térben már jelen van valami nagyobb, úgy mondanám, valami teremtő és inspiráló”. Azaz a nagytér a deterritorializáló államelméletek semlegesnek tekintett államterével szemben *Leistungsraum*ként, a politikai cselekvés kibontakoztatásának tereként szolgál, ezzel visszahelyezve az embert a történelem jelentésbirodalmába.⁴⁰

A nagytérrel összekapcsolódó fogalomként a Reich a térbeni szituáltságának sajátosságaiból következően valamilyen értelemben homogén, más nagyterek pluralizmusában létező konkrét nagytér vezető hatalmát jelenti, melynek kulcsszerepe az abban betöltött politikai, gazdasági, kulturális és katonatechnológiai súlyán, azaz a (soft és hard-jellegű) hatalomprojekció valós potenciálján alapul.⁴¹ Az elnevezés sajátossága egyrészt jelzi, hogy Schmitt óvni akart a történelem körkörös felfogásától, mely az impérium-gondolat korábbi megvalósulásai mentén a Német-Római Birodalom restaurációját, egy angol mintájú német világbirodalom megteremtését vagy akár egy Rómára visszautaló összeurópai állam megteremtését célozná. Mindez elfedné a konkrét történeti szituáció egyediségét, melyben félreértve magát a kérdést az ember nem tudna érvényes választ adni a kihívásra. Másrészt az elnevezés arra is utal, hogy a Reich a megelőző, univerzalisztikus jellegű és szándékú birodalmi formációktól tartalmában is különbözik.⁴²

A vezető szerep tartalma a nagytér belső vonatkozásában az abban uralkodó politikai, normatív és gazdasági rend meghatározásában és érvényre juttatásában, illetve az abban lezajló rezsim- és területváltozások értékelése révén a nagytér belső békéjének garantálásában van. A nagytér külső vonatkozásában pedig a térrenden kívüli hatalmak beavatkozásait kizárva védhatalmi szerepet gyakorol a saját térrendjébe tartozó állami entitások felett. A Reich tehát a nagytérben vezető, de nem kizárólagos hatalom: saját dominanciájának külső artikulálása és érvényesítése révén egyúttal fenntartja és megőrzi a saját nagyterébe tartozó más államalakulatokat is.⁴³

Ezzel a meghatározással Schmitt az államok teljes szuverenitásán alapuló egyenlőségének korábbi, normatív-univerzalista jellegű nemzetközi jogi elképzelését tagadja. Ahogy láttuk ez a fikció a második nomosz gyakorlatában arra szolgált, hogy ennek védelmére hivatkozva külső, Európában kívüli hatalmak intervenciói megakadályozzák, hogy az eurázsiai kontinens régiói szárazföldi térrendekként egységesüljenek, ezzel önálló hatalmi centrumokat képezve az angolszász hatalmak óceáni birodalmaival szemben. A Reich fogalma tehát a schmitti elmélet belső szempontjai szerint nem birodalmi-jellegű területi terjeszkedésre, hanem a valós hatalmi viszonyok intézményesítése révén a nemzetközi jognak a politikai realitáshoz való visszakötésére irányul.

A náci külpolitikai expanzió elméleti megalapozásának és igazolásának vádjával szemben tehát Schmitt nagytérrend koncepciójának nincs önmagában vett ideologikus vagy legitimációs tartalma. Ahogy a tanulmányban igyekeztem rámutatni, két „korszerű” elméleti törekvés, a történelem jelentésségének helyreállítása, és a nemzetközi viszonyok egy új, plurális

³⁹ Schmitt 2001c. 52.

⁴⁰ Schmitt 2011b. 118-120.

⁴¹ Schmitt 2011b. 101-111., 113-114.

⁴² A Harmadik Birodalom elképzelésének XX. századi alakváltozatairól ld. Hamza Gábor értékes és átfogó tanulmányát: Hamza 1999.

⁴³ Schmitt 2011b. 113-114., Schmitt 2011c. 46.

struktúrája iránti igény találkozott benne. A schmitti nagytérrend-elmélet tragédiája, hogy a nagytér fogalma a világszituációt megragadó, szuggesztív „buzzword”-dé vált, melyet a náci külpolitika-csinálás kiragadott elméleti konkretizálója szájából, hogy azt eredeti jelentéskontextusától megfosztva, a Lebensraum részleges szinonimájaként visszataszító és kategóriaidegen fajelméleti jelentéssel is bíró politikai szlogenként használja fel a maga szótára számára.

Ahogy a fiatal barát, Nicolaus Sombart a háborús Berlinben Schmitttel folytatott bizalmas beszélgetéseit felidézve írja: [Újra és újra föltette (...) a kérdést: miféle háborúba keveredtünk? (...) Volt még egyáltalán értelme Lengyelország és Franciaország leigázása után? Hitler történelmi feladata a versailles-i egyezmény revíziója. Ehhez hagyományos szárazföldi háborút kellett folytatnia. De ezt követően? (...) Keleten ideológiai alapon megsemmisítő háborút viselünk, nyugaton egy egész világra kiterjedő tengeri háborút. Erre azonban egyáltalán nem vagyunk felkészülve. Az angolszász tengeri uralom perspektívájából nézve mi kalózok vagyunk - hostis generis humani, az emberiség ellenségei. (...) De keleten is megszegettük a szárazföldi hadviselés szabályait, többé nem ismerünk el semmilyen ellenfelet, hanem egy „alacsonyabb rendű fajt” akarunk kiirtani. Ez pedig óhatatlanul ránk fog visszacsapni. A ius publicum europaeum érvényét veszítette. (...) Németországnak mint vezető szellemi hatalom-nak ez volt az utolsó lehetősége. Nem a német világbirodalom a cél - az angol mintájára -, nem is egy Bismarck utáni közép-európai „állam”, hanem Európa mint nagytér, az észszerűen elrendezett, kontinentálisan összefüggő nagyterekre fölosztott bolygón belül.]⁴⁴

A náci Németország külpolitikája eszerint nem értette meg, hogy a konkrétan adott történelmi szituáció kihívása a politikai lehatárolása és formába öntése lett volna a szárazföld plurális térbeli rendjének megteremtésén keresztül. Érvényes válasz helyett pedig a politikai intenzitását és expanzivitását bontakoztatta ki, egészen a népirtásig és az önfelszámolásig jutva el. Ezzel a második világégésben a teremtmény erő kifejtése nem jelentésadáshoz, hanem totális jelentésromboláshoz vezetett el. Kimenetele pedig éppen azt hozta el, ami Schmitt legrosszabb rémálmát jelentette: két univerzális ideológiai blokk térben lehatárolatlan, intervenciók és ellen-intervenciók sorozatával járó, az emberiség felszámolásával fenyegető szembenállását, és az önálló geopolitikai szereplővé váló Európa elképzelésének előbb politikai, majd morális lehetetlenségét.

⁴⁴ Sombart 2000. 269-270.

Felhasznált irodalom

- Cs. Kiss Lajos (2002): Egy keresztény Epimétheusz. In: Schmitt, Carl (2002): A politikai fogalma: Válogatott politika- és államelméleti tanulmányok. Budapest: Osiris-Pallas Stúdió-Attraktor 241-286. Fordította, szerkesztette és az utószót írta: Cs. Kiss Lajos
- Hamza Gábor (1999): A „Harmadik Birodalom” eszméje a német filozófiai, irodalmi és politikai gondolkodásban a XX. században. In: Állam- és Jogtudomány 40 (1999) 349-370.
- Kardos Gábor (2004): Carl Schmitt nemzetközi jogi felfogásának jellemzői. In: Cs. Kiss Lajos (szerk.): Carl Schmitt jogtudománya: Tanulmányok Carl Schmittől. Budapest: Gondolat Kiadó 372-378.
- Káldi-Neovulgáta Biblia (1997) Budapest: Szent Jeromos Katolikus Bibliatársulat Lektorálta: Jakubinyi György Internetes elérés a Szent Jeromos Katolikus Bibliatársulat weboldalán: <https://szentiras.hu/KNB/Gal4> A letöltés időpontja: 2021. 07. 05.
- Lievens, Matthias (2011): Singularity and Repetition in Carl Schmitt's Vision of History. In: Journal of the Philosophy of History 5 (2011) 105–129.
- Mendieta, Eduardo (2011): Land and Sea. In: Legg, Stephen (ed.): Spatiality, Sovereignty and Carl Schmitt: Geographies of the Nomos. New York: Routledge 260-267.
- Pongrácz Alex (2018) Gyönyörű képességünk, a térrend: A Föld nomosza és annak aktualitása a XXI. században. In: Jog, állam, politika. 10. évf. 3. sz. (2018) 105-121.
- Schmitt, Carl (1991): Glossarium: Aufzeichnungen der Jahre 1947–1951. Berlin: Duncker und Humblot Szerkesztette és jegyzetekkel ellátta: Gerd Giesler és Martin Tielke
- Schmitt, Carl (1995): Die Raumrevolution: Durch den totalen Krieg zu einem totalen Frieden. In: Staat, Großraum, Nomos: Arbeiten aus den Jahren 1916–1969. Berlin: Duncker & Humblot 388-394. Szerkesztette és jegyzetekkel ellátta: Günther Maschke
- Schmitt, Carl (1997): Land and Sea. Washington DC: Plutarch Press Fordította: Simona Draghici
- Schmitt, Carl (2002): Totális ellenség, totális háború, totális állam. In: Schmitt, Carl (2002): A politikai fogalma: Válogatott politika- és államelméleti tanulmányok. Budapest: Osiris-Pallas Stúdió-Attraktor 231-240. Fordította, szerkesztette és az utószót írta: Cs. Kiss Lajos
- Schmitt, Carl (2006a): Politikai teológia II.: Legenda minden politikai teológia elintézéséről. Máriabesnyő-Gödöllő: Attraktor Kft. Fordította: Szikszai Balázs.
- Schmitt, Carl (2006b): The Nomos of the Earth in the International Law of the Jus Publicum Europaeum. New York: Telos Press Publishing Fordította és jegyzetekkel ellátta: G. L. Ulmen
- Schmitt, Carl (2009): Three Possibilities for a Christian Conception of History. In: Telos 147 (Summer 2009) 167–70. Fordította: Mario Wenning
- Schmitt, Carl (2011a): The Turn to the Discriminating Concept of War. In: Schmitt, Carl: Writings on War. Cambridge: Polity Press 30-74. Fordította és szerkesztette: Timothy Nunan
- Schmitt, Carl (2011b): The Großraum Order of International Law with a Ban on Intervention for Spatially Foreign Powers: A Contribution to the Concept of Reich in International Law. In: Schmitt, Carl: Writings on War. Cambridge: Polity Press 75-124. Fordította és szerkesztette: Timothy Nunan
- Schmitt, Carl (2011c): Großraum versus universalism: the international legal struggle over the Monroe Doctrine. In: Legg, Stephen (ed.): Spatiality, Sovereignty and Carl Schmitt: Geographies of the Nomos. New York: Routledge 46-54. Fordította: Matthew Hannah
- Schmitt, Carl (2014): The Planetary Tension Between Orient and Occident and the Opposition Between Land and Sea. In: Política Común Volume 5 (2014): Carl Schmitt and the Early

Modern World. Fordította és összeállította: John D. Blanco és Ivonne del Valle Internetes elérés a University of Michigan Library weboldalán: <https://doi.org/10.3998/pc.12322227.0005.011> A letöltés időpontja: 2021. 07. 05.
Schmitt, Carl (2017): *Ex Captivitate Salus: Experiences, 1945–47*. Cambridge: Polity Press
Fordította: Matthew Hannah Szerkesztette: Andreas Kalyvas és Federico Finchelstein
Sombart, Nicolaus (2000): *Ifjúkor Berlinben: 1933-1943*. Budapest: Osiris Kiadó Fordította: Földényi F. László

Abstract: Carl Schmitt's Philosophy of History and the Great Space [Großraum] Theory

The study situates and contextualizes Carl Schmitt's theory of „great spaces” alongside his writings on the philosophy of history. The first chapter of the study presents the inherent interconnectedness of historicity and spatiality in the Schmittian theory based on a synthesizing reading of the oeuvre's historico-philosophical and geopolitical writings from the post-Weimar period. Throughout a discussion of its basic concepts, this chapter aims to identify the singularities of Schmitt's proto-discourse theory of the historical space. The second chapter proceeds to present the different spatial orders and the different forms of spatial consciousness associated with them, also providing an intellectual reconstruction of Schmitt's Christian philosophy of history centered on the uniqueness of the historical event and the concept of decision. The chapter then confronts this reconstructed concept of „salvific” history with the ideologies of modernity centered on progress. The third and last chapter deals with Schmitt's failed nazi-era attempt at saving the meaningfulness of historical action through developing the concept of the plurality of „great spaces” in international relations.

Bevezetés

Ha az *időre* gondolunk, bizonyosan mindenkinek van a fejében egy gondolat, egy érzés, vagy akár egy egzaktabb definíció is. Ennek oka az, hogy ahogy a természetben, úgy az emberi létben is megkerülhetetlen. A lét egy alapkategóriája tehát az idő és mint olyan, ha különböző intenzitással is, de mindig is a gondolkodók érdeklődésében állt. Miért, milyen irányba, milyen mennyiségben változnak dolgok az idő múlásával, hogyan fordul az idő kereke, egyáltalán mi az az idő? Egy természeti vagy mesterséges mértékegység, esetleg egy láthatatlan vagy egy nagyon is kézzelfogható jelenség? És egyáltalán, mi köze hozzá a politikának?

Előadásomban arra vállalkozom, hogy bemutassam az idő tényező relevanciáját a politikai cselekvésben, így rávilágítva arra, hogy miért fontos minden helyzet elemzésekor, értelmezésekor feltennünk és megválaszolniunk a *mikor?* kérdést. Ehhez előbb kissé messziről indulva, az antik filozófiai hagyományt követve mutatom be az idő többféle értelmezését. Ezt követően a különböző iskolák közül egyet kiemelve, az úgynevezett *pszichológiai idő* koncepcióját antik és modern politikaelméleti hagyományokkal kiegészítve mutatom be az idő egy sajátos, már politikatudományi relevanciával is szolgáló megközelítési módját, a *kvalitatív időt*. Végezetül Kari Palonen modern politikatudományi munkáját alapul véve kísérletet teszek, hogy a filozófiai, politikaelméleti, és -tudományi, antik és modern gondolatokat szintetizálva rávilágítsak arra, hogy a politikusnak igenis foglalkoznia kell a jó időzítés művészetével, míg a politikát értelmezőknek az időtényezővel a politikai cselekvés vizsgálatakor.

Ennek a bevezető-alapozó kutatásnak a fenti konkrét téma célirányos bemutatása mellett az is a célja, hogy a politikai cselekvés egészének és teljességének megismeréséhez egy réteggel közelebb kerülhessünk, felismerjük az időtényezőben rejlő tudományos/elemzői potenciált.

A kutatás során a téma, illetve felhasznált források jellegéhez igazodva kizárólag kvalitatív, leíró és feltáró eszközkészletet alkalmaztam.

Idő a filozófiában

Az idő, elsősorban a széles körben elfogadott természettudományos értelmezésnek köszönhetően egy láthatatlan, megfoghatatlan, de jelenlévő és mérhető jelensége a természeti törvények uralta világnak. Arisztotelész, Galilei és Newton is az időt, mint mennyiségi értelemben vett jelenséget írták le. Abszolút időről beszéltek, amely azt jelenti, hogy egyértelműen meg lehet mérni két esemény közötti időintervallumot, és ez az idő mennyiség ugyanaz lesz, ha valaki egy hasonlóan pontos órával mér újra, ismételjék meg az eseményeket bármennyiszor is. Stephen Hawking ezen arisztotelészi hagyományt tovább boncolgatva, világít rá arra, hogy ha jelent egy pontszerű eseménynek gondoljuk, annak minden esetben lesz múltja és jövője is, már elmúlt és még el nem jött események sorozata tehát az idő múlása. (Hawking 1998. pp. 10-21.)

Arisztotelész, a munkásságából kinövő irányzathoz hasonlóan az időt a fizikai mozgástól tette függővé, a bekövetkező eseménytől függ. A definíció előfeltételezi a mozgást és leegyszerűsítve a mozgás egyfajta mértékeként is meghatározható az idő, amely relatívumnak tekinthető. Ezt a megközelítést Plótinus megfogalmazásban kozmológiai-fizikai időnek nevezhetjük.

Plótinus ugyanakkor, ha nem is vetette el ezt a fajta megközelítést, de több munkájában is¹ ezen értelmezés kibővítésére és egy addig nem látott értelmezési mód, kidolgozott elméleti keret megalkotására tett kísérletet – követve ezzel a platóni dualista megközelítési módot. A

¹ Elsősorban A potencialitásról és aktualitásról és A létező nemeiről c. kötetekben.

fizikai idő természetét alapul véve úgy gondolja, hogy az időnek létezik egy másfajta értelmezése, ahol bár az időnek van előrehaladása, az nincs a természeti viszonyokhoz, a mozgáshoz vagy fizikai eseményekhez kötve. A fizikai mozgásnak véleménye szerint csak járuléka az idő múlása.

Ezzel szemben a pszichológiai idő „*a fizikai világ és a benne lejátszódó mozgások tartalmazója, ontológiai közege*”. (Bene 1998. p. 12.) Plótinusznál ugyanis ez az idő a *lélek*² ideje és elsődleges formájában a lélekhez köthető, hiszen a lélek nem függ a fizikai világtól, míg a fizikai mozgások függenek a lélektől. (Bene 1998.)

Plótinusz érve szerint tehát a fizikai mozgás lényegében függ a pszichikus mozgástól, ezért a cselekvésekhez köthető mérhető idő is a lélek nem mennyiségi³ idejének van alárendelve. Még egyszerűbben: ha nincs a léleknek mozgása, nem létezne fizikai mozgás sem, ergo a pszichológiai idő az elsődleges, magasabb rendű.⁴

A bevett antik filozófia hagyomány időszemlélete mellett Plótinusz és később ezt felhasználva Ágoston is hasonlóan eltérő álláspontot képvisel (nála az idő, mint lélekben való kiterjedés jelenik meg). Habár ezen filozófiai megközelítések jó kiindulópontot szolgáltatnak, egyelőre még nagyon távol állunk a gyakorlati idő problémájától. Hiszen feltehetjük magunkban a kérdést: pontosan mi történik a lélek idejében, egyáltalán milyen fogalmi kerettel ragadhatjuk meg ezt az időkonceptiót?

Idő a politikaelméletben

A politikaelmélet sokkal konkrétabb és talán sokak számára kézzelfoghatóbb eszközkészlettel igyekszik rendezni az idő és a politika viszonyát. A kutatás során vizsgált megközelítési módok szerzői első ránézésre nagyon távolinak tűnnek egymástól, ám az idő saját értelmezése itt is összekötő kapocsként szolgálhat.

Horkay Hörcher Ferenc egy írásában (Horkay Hörcher 2008.) a konzervatív időszemléletet vizsgálja és ennek az elemzésnek a részeként több, az antikvitásból ismert fogalmat is bemutat, melyekben közös, hogy sajátos, politikai időszemléletet írnak le. A görög *phronészisz*-ből (gyakorlati okosság) kialakuló latin *prudenciát*, például Panofsky több munkáját felhasználva Tiziano hasonló nevű festménye alapján írja le (l. 1. ábra). A befogadó számára ugyanis a kép hivatott megjeleníteni a prudencia időre vonatkozó jelentéstartalmát. A festmény egyszerre ábrázolja a múltat, a jelent és a jövőt, megmutatva, hogy a festő szerint a gyakorlati okosságot az egyszerre tekintet három időviszonnyal lehet a leginkább jellemezni.

² A lélek ebben az esetben, ahogy Platónnál is homogén szubsztanciaként fogható fel, amely bár nem változékony, önmagától mozog. Lásd bővebben: Platón Phaidónját.

³ „Az érv szerint az idő éppúgy nem mennyiség, mint ahogyan például a szubsztancia sem az – attól, hogy valami egy bizonyos mennyiséggel bír, még nem sorolható a mennyiség kategóriájába, hiszen saját természete más. A mennyiség tehát az időnek nem lényege, hanem pusztán járuléka. Azzal, hogy egy meghatározott nagyságú időről megállapítjuk, hogy egy évnyi, még nem adtunk számot arról, hogy mi az idő természete.” (Bene 1998. p. 15)

⁴ A szerző mindezt az ún. ontológiai prioritás elvével igazol, amely azt jelenti, hogy ha X és Y olyan viszonyban állnak, hogy Y feltételezi X-et, míg ez fordítva nem áll, X ontológiailag elsődleges Y-hoz képest. Lásd bővebben: Lloyd 1990.

A prudencia tehát nem más, mint a politikai értelemben vett komplex gyakorlati okosság.⁵

8. ábra Tiziano: *A prudencia allegóriája*. Olajfestmény, 1565-70.

Valami egészen hasonló jelenségről ír Tilo Schabert is, a Boston Politics című híres munkájában, ahol a kormányzást és az uralkodó fejedelmet elemezve világít rá arra, hogy az elemzés során az időszemléletünkben teret kell nyernie a heterogenitásnak. Véleménye szerint nem lehet kizárólag lineáris a látásmódunk, hiszen a kormányzás önmagában is egyfajta emuláció, a klasszikus politikai struktúrák mintakövetése. (Schabert 1989. p. 24.) Ez azt jelenti, hogy múlt, jelen és jövő egyszerre jelenik meg a kormányzásban, egyszerre képesek különböző időkből származó és különböző időkben érvényes szabályok szerint működő képződmények egyszerre működni. (Schabert pp. 99-100.)

A fenti értelmezésekben megjelenő kreativitás, ugyanakkor az időt még a klasszikus értelmezés szerinti értelemben használja, politikaelméleti és gyakorlati politikai lényegük pusztán abban áll, hogy sokkal innovatívabb módon nyúl a fejedelem az időhöz, főként a múlt-jelen-jövő hármásra gondolva.

Az igazi átkötést Plótinusz munkásságára és a pszichologizált idő koncepciójára a szintén Horkay Hörchernél megjelenő *kairosz* jelenti. Annak ellenére ugyanis, hogy ez eredetileg egy retorikai fogalom, és egy rövid, döntőfontosságú pillanatot jelöl, azt az időérzékletet, amikor pusztán egy pillanat áll rendelkezésre a döntés meghozásához. Ugyanakkor ez a pillanat nem számszerűsíthető, nem mérhető, tehát nem kvantitatív, hanem kvalitatív időt jelöl. (Horkay Hörcher 2008. p. 39.) Ennek a kiemelkedő pillanatnak a felismerése persze megjelent már Platónnál is, aki a Törvényekben a törvényhozói és bírói munkát elemezve arra jut, hogy a döntések sokszor egyetlen pillanathoz köthetőek.

⁵ „A jelen csak a múlt alapján cselekedhet bölcsen, míg cselekvése célja az, hogy elhárítsa a jövőbeli tevékenysége elé háruló akadályokat.” (Horkay Hörcher 2008. p. 35.)

John E. Smith szerint ez a kvalitatív idő, nem mérhető, hiszen egy kritikus pillanatot, a döntés idejét jelöli. Más szavakkal a kairoszt tekinthetjük a plótinuszi értelemben vett pszichológiai idő politikaelméleti megfelelőjének is. A politikus esetében ugyanis a döntés, a döntéshozás jelenti minden további mozgás, cselekvés kiindulópontját, döntés és a rászánt, nem mérhető idő nélkül tehát maga a cselekvő politika sem létezhet feltétlenül.

Összefoglalva, a gyakorlatot vizsgáló politikaelmélet számára a linearitást háttérbe szorító, de a még mérhető idő szemléletének komplexitása egyben gyakorlati okosságot, bölcsességet is jelent. Ugyanakkor ezen fontos szempont mellett, az igazán meghatározó a döntés meghozására szolgáló, már nem mérhető, pillanatszerű, kvalitatív idő, amely tulajdonképpen determinál minden további időegységet.

Idő a politikatudományban

Hogyan lehet összeegyeztetni a filozófiai és elméleti fogalombokrokat a gyakorlati politikával? Hogyan írhatja le a politikatudomány ezeket a jelenségeket? A politikát értelmezni akarók számára állandó kérdés, hogy miként egyeztethető össze az elmélet és a gyakorlat. Természetesen jelen esetben is egy nagyon hasonló dilemmát kell feloldanunk.

Úgy vélem, a megoldást a vizsgált problémánál a finn szerző, Kari Palonen gyakorlatias, szinte elemző, de végig következetes és szofisztikált munkájának, a *Küzdelem az idővel* című könyvnek a vizsgálatban való bevonása szolgálja.

Palonen munkájának központjába a politikai cselekvés megismerését állította. A szerző úgy véli, hogy toposzok szintjén elkülöníthetőek az egyes cselekvéstípusok, amelyek mindegyike más és más jellemzővel, belső szabályrendszerrel rendelkezik. A toposzok közti különbségek elsősorban a politikai gyakorlaton alapuló tapasztalatok adják, attól függően, hogy a politikusok milyen szituációba kényszerülnek vagy kényszerítik ellenfeleiket. Az egyes toposzcsokrokat a rendelkezésre álló idő mennyisége határozza meg, elemi erővel befolyásolva a politikus lehetőségeit, a rendelkezésére álló eszközkészletet és cselekvési mozgásterét. (Palonen 2006.)

Palonen tehát a politikus és az ideje között egy sajátos viszonyrendszert feltételez, amely kiindulópontja lehet minden további cselekvési toposznak. Ez a viszonyrendszer az idő mennyiségén alapszik, így elkülönítve három kategóriát: az idő hiányát, a szűkös idő felosztását és az idő szűkösségében rejlő lehetőséget. (Palonen 2006. pp. 290-293.)

A gyakorlati tapasztalaton alapuló elemzés szerint, ugyanis nincsen végtelen idő, a politikában, részben a technikai modernizációval összefüggésben egyre kevesebb idő áll rendelkezésre a politikus számára – például a századeleji nagy parlamenti viták időszakához képest. Ám itt is vannak fokozatok. A Palonen munkáját (Palonen 2006. pp. 281-294.) táblázatba foglalva (2. ábra) a következőkben részleteibe menően is bemutatom az idő mennyiségén nyugvó viszonyrendszer főbb ismérveit, illetve kiegészítem a korábbiakban bemutatott fogalomkészlettel.

Időmennyiség	Viszony az időhöz	Cselekvési toposzok	Elméleti probléma	Gyakorlati probléma
Az idő hiánya	Küzdelem az idő ellen	Szabálytalanság, ítélőképesség, policy	Kairosz + Kronosz hiánya	Időhiány
A szűkös idő felosztása	Küzdelem az időért	Deliberáció, elköteleződés, vitatás	Kairosz + Kronosz szűkössége	Az idő mennyisége és megoszlása
Az idő szűkösségében rejlő cselekvési lehetőség	Küzdelem az idővel	Lehetőség, szituáció, játszma	Kairosz + Kronosz + Decorum	Az idő erőforrás

2. ábra Saját készítés.

Az idő hiánya gyakorlatilag küzdelmet jelent az idő ellen. Amikor a politikusnak nincsen vagy ténylegesen elfogy a mérhető ideje, olyankor az idő ellen való küzdelem jegyében leegyszerűsíti cselekvéseit. Ide sorolható a *szabálytalanság* toposz, amely „az időre hivatkozva védelmezi a besorolásokkal és alárendelési kísérletekkel szemben” a politika egyediségét. (Palonen 2006. p. 291) Más szavakkal a politikát értelmessé és elfogadhatóvá teszi olyan helyzetekben, az idő szűkösségének köszönhetően, amikor a politika felszámolására tett kísérletekkel kell szembenézni. Az *ítélőképesség* toposz a már korábbiakban is jól megismert döntési helyzetre vonatkozik, amikor kritikus pillanatban kell pillanatszerű döntéseket meghozni, amely befolyásolja a későbbi cselekvést. Végül a *policy* toposz „a döntéseket a cselekvés iránya felől közelíti meg” (Palonen p. 291), amely egyfajta tartalmi keretet ad, nem hagyja, hogy a politikus pusztán egyszeri döntéseinek legyen kitéve, hanem ennél következetesebb cselekvési irány meghatározása történik, amelyhez minden esetben lehet fordulni.

Mindez azt is jelenti, hogy a gyakorlati politikának olyan elméleti leírásaival szembesülhetünk, amelybe beilleszthetők korábbi foglmaink. A kairosz minden esetben megjelenik, hiszen a mindenkorai döntés meghozására szolgáló kvalitatív idő válik az egyetlen tényleges idővé, amellyel gazdálkodhat a politikus, hiszen a kronosz, vagyis a mennyiségi idő egyszerűen elfogyott. Ez tehát az időhiány által kiváltott politikai cselekvés főbb jellemzése.

Amennyi csak igen korlátozott mennyiségben, de valamennyi idő mégis a rendelkezésre áll, úgy az idő szűkösségéről és az időért való küzdelemről beszélhetünk. Itt a meghatározó, hogy mennyi és milyen megoszlásban áll rendelkezésre az idő. Mivel rendkívüli mértékben korlátozott az idő mennyisége, ezért annak beosztása, a cselekvési alternatívák közti mérlegelés lezárása, a konkrét döntés és az azt követő cselekvés közti váltás időpontjának meghatározása az elsődleges.

A kapcsolódó toposzok közé tartozik a *deliberáció*, amely értelemszerűen azt jelöli, hogy érdemes lehet időt szakítani arra, hogy ellenfelét tárgyalásos formában meggyőzze a politikus. A megbeszélésre fordított idő persze sok esetben nem pusztán mennyiségi, ugyanis az idő múlása meg-megszakad a tárgyalás folyamán, hiszen a későbbi cselekvési irányok alapvetően megváltoztathatóak egyfajta kibővített, társas döntési helyzetnek köszönhetően. Az *elköteleződés* toposza a deliberációt követi: bár a mérhető idő megszakadhat, mindig folytatódni fog és mindig valamely cselekvési irány melletti elköteleződés lesz a következménye. Ez tulajdonképpen egy mennyiségi időpillanatot jelöl. Végül a *vitatás* toposza az elköteleződés megszüntetésére irányul. Nem a már lezárt deliberatív folyamatok újra nyitását, hanem teljesen új döntési és cselekvési dimenziók nyitását célozza.

Ebben az esetben a kairosz szintén kiemelten érvényesül, ám itt már megjelenik – ha csak szűkös mennyiségben – a kronosz is. A probléma tehát abban rejlik, hogy kevés idő áll a politikus rendelkezésére és a fentiek értelmében nem mindegy, hogy azt miképpen osztja be.

A harmadik esetben, mivel politikai értelemben sem létezik végtelen idő, így itt is az idő szűkössége jelenti a kiindulópontot, ám itt a kulcs már az, hogy az ebben rejlő cselekvési lehetőségeket miképpen használja ki a politika. Ez tehát küzdelem az idővel, ahol az idő nem problémaként, hanem a cselekvő politika számára eszköz, erőforrás vagy lehetőség a rendelkezésre álló idő. A cselekvéseket tehát „az különbözteti meg, hogy hogyan élnek az idővel mint olyan heurisztikus eszközzel, amely a cselekvés pillanatát elhelyezi az időben.” (Palonen p. 292.)

Nem meglepő módon a *lehetőség* toposza arra utal, hogy minden helyzetben lehet másképpen is cselekedni. A politikusnak össze kell tudni kapcsolnia szűkös idő alatt a lehetőségek megvalósítását és a cselekvési alternatívák összevetésére, mérlegelésére szánt időt, ez ugyanis az előfeltétele annak, hogy választani, tehát dönteni tudjon. A *szituáció* toposza arra utal, hogy bizonyos helyzetek középpontba kerülése törést jelent a mérhető idő múlásában, sőt feltételezi, hogy az időnek van sűrűsége vagy intenzitása. A szűkös idő megjelenhet bizonyos

felnagyított helyzetekben, ami egyben jelentheti az első lépést is abba az irányba, hogy a politikus megváltoztassa a fennálló körülményeket, új távlatokat nyisson, akár az idő szempontjából is. Végezetül a *játék és játszma* toposza az idő szűkösségét kihívásnak tekinti és alapvetően alternatív elképzelések, eszközök, a stratégiai típusú gondolkodást részesíti előnyben. Ahogy egy valódi stratégiai játékhoz hasonlóan az idő szűkössége itt is a határhelyzetekre, a kockázatvállalásokra, a lehetőségekre és azok korlátaira utal, tehát valójában itt az az elv érvényesül, hogy a politikus hogyan tudja minden szituációból, a lehetőségek mérlegelését követően a számára lehető legjobb, ellenfelei számára pedig a legrosszabb forgatókönyvet megvalósítani.

Természetes, hogy itt a kairosz mellett a kronosznak is nagyobb szerep jut, hiszen az idő itt már erőforrás, amivel a politikusnak gazdálkodnia kell, akár olyan formában is, hogy egy a szintén Horkay Hörchernél megjelenő fogalom a decorum⁶, vagyis a díszítés elve is érvényesülni tudjon. Sokkal inkább érvényesül a politikus számára az a típusú kreativitás, amely tulajdonképpen a politizálást vagy kormányzást jelenti, hiszen van ideje és amit fel tud használni rövid- és hosszútávú céljainak, érdekeinek megfelelően. Palonen megfogalmazásában: a „szűkös idővel való játék felértékeli a törekenységet a stabilitással, a rövid távút a hosszú távúval, a pillanatot a tartammal, a töréspontot az ismétléssel szemben.” (Palonen p. 293.)

„Időt nyertünk, amit ki kell használnunk” – Idő és időzítés a gyakorlatban

Palonen elemzése egészen kiváló keretet szolgáltat a politika és idő gyakorlati kapcsolatának megértéséhez. Ugyanakkor könyvének központi gondolata, hogy az idő egy külső tényező a politika számára, amely minden esetben korlátoz (l. szűkös idő) vagy lehetőséget ad. Nem jelenik meg tehát a szerzőnél az a gondolat, hogy a politikus számára azon túl, hogy a külső körülmények miatt éppen erőforrássá vált az idő, valójában ezt ő maga is befolyásolhatja, ő maga is lehet saját idejének ura akár az ellenfeleivel szemben is. A politika számára ugyanis létező és fontos jelenség a jó időzítés gyakorlata.

A fenti toposzokat, a hozzájuk fűződő magyarázatokat ezért, véleményem szerint érdemes kiegészíteni, nem pusztán az időzítés gyakorlatának beemeléssel, de az idő különböző mennyiségeihez kapcsolódó rövid példák bemutatásával is.

Időmennyiség	Viszony az időhöz	Cselekvési toposzok	Elméleti probléma	Gyakorlati probléma	Példa
Az idő hiánya	Küzdelem az idő ellen	Szabálytalanság, ítélőképesség, policy	Kairosz + Kronosz hiánya	Időhiány	COVID első hullám
A szűkös idő felosztása	Küzdelem az időért	Deliberáció, elköteleződés, vitatás	Kairosz + Kronosz szűkössége	Az idő mennyisége és megoszlása	COVID második hullám
Az idő szűkösségében rejlő cselekvési lehetőség	Küzdelem az idővel	Lehetőség, szituáció, játszma	Kairosz + Kronosz + Decorum	Az idő erőforrás Időzítés	COVID harmadik hullám

3. ábra Saját készítés.

Példaként a Covid-19 vírus okozta válsághelyzet 2020. március és 2021. június közötti magyarországi kezelését említem, azon belül is elkülönítve a vírus terjedésének három különböző szakaszát, a járványhullámokat. Miközben ugyanis az első hullám (2020 tavasz)

⁶ A fogalom a római retorikai hagyományból eredeztethető. A fogalom két elemből áll: a kairoszból és a preponból (illendőség, helyénvalóság). Tehát nem csak időben, de formájában is meg lehet és kell is ragadni az alkalmat.

exogén hatásként jelentkezett, a politika és különösen Orbán Viktor egyre inkább endogenizálta (Illés et al. 2020.) a víruskezelést, amelynek erős részét képezte az idővel való gazdálkodás, a benne rejlő lehetőségek kihasználása és természetesen a jó időzítés maga.

Az első hullám során a váratlan, külső körülmények miatt, a politika számára elfogyott az idő, a kezdeti, tulajdonképpen órák alatt meghozott döntések idején, a politikának nem maradt mérlegelési ideje, így pusztán a kvalitatív időben meghozott döntésekre tudtak hagyatkozni. Ezt igazolják a sokszor ad hoc, esetleg gyorsan megváltoztatott döntések, amelyek egy ilyen típusú válsághelyzet velejárói. A politikának tehát feladata volt, hogy a külső, természeti válságra akképpen reagáljon, hogy megtartsa a politika dominanciáját (szabálytalanság), gyors és lehetőleg jó válságkezelő döntéseket hozzon (ítélőképesség), és a politika normál mederben tartására is ügyeljen, fenntartsa a kormány-ellenzék megosztottságot, egyfajta tudatos, reflexszerű válaszok szolgáltatásával (policy).

A második hullám (2020. szeptember – 2021. január) és az azt megelőző időszakban már sokkal inkább előtérbe került az a fajta átpolitizáló jelleg, amiről az Illés-Körösi-Gyulai tanulmány is ír, ám az idő mennyisége szempontjából itt még mindig egy szűkös helyzet, egy felkészülési időszak jellemezte a politikai cselekvést. Ez inkább jelenti tehát a rendelkezésre álló szűkös idő beosztását, semmint az ezzel való kötetlen játékot. Többek közt ezért volt ebben a szakaszban deliberatív parlamenti és nemzeti konzultációs „tárgyalás”, elköteleződés a vírus elleni védekezési stratégiák mellett és ezek vitatása, amelyek mind-mind meghatározták a politikai cselekvést.

Végül a harmadik hullám (2021. február-június) az idő szűkössége szempontjából már sokkal inkább jelentette a tanulmányban is megjelenő ultiparti-motívumot, kapcsolódva a játszma toposzhoz. Itt ugyanis bár szűkös időkeretben, de a válsághelyzet ellenére is volt politikai mozgástere, játéktere a kormányzatnak. Az itt és a hullámra való felkészülés idején meghozott döntések a lehetőségek megteremtését és ezek kihasználását jelentették (például az ország elköteleződése a keleti vakcinák irányába is), a kockázatvállalásról, a csak utólag feltáruló jó időben, jó időzítéssel meghozott döntésekről szóltak.

Konklúzió

Rövid előadásomban arra tettem kísérletet, hogy létező tapasztalatok alapján elhelyezzem a különböző hagyományok alapján az időtényezőt, rávilágítsak fontosságára a politikai cselekvés vizsgálatában. Mindehhez antik filozófiai, modernebb politikaelméleti és a politikai cselekvés gyakorlatát vizsgáló műveket használtam fel, arra is törekedve, hogy mindezek mellett gyakorlati jelentőségét is igyekezzek felvillantani.

Kijelenthetőnek gondolom, hogy a politikatudományos elemzés számára az időtényező fontos és a fenti példák alapján akár alapjaiban is meghatározó elemzési szempont lehet. A politikai cselekvések többsége nem értelmezhető az időtényező nélkül és megfordítva a politikai cselekvő számára is gyakran nélkülözhetetlen a cselekvésre szolgáló idővel való gazdálkodás. Egy-egy jó időben megfogalmazott üzenet, egy politikai cselekvés felértékelődhet vagy elsüllyedhet a politikai térképről, ha azt jó ütemben, jó időzítés vagy éppen rossz körülmények közt lépi meg a cselekvő. Ennek eldöntése a pszichologizált vagy kvalitatív idő (amely fogalmak természetesen nem szinonimák, de minőségi pillanat motívumuk miatt hasonlatosak) kihasználásával, a prudencián, a politikai bölcsességen múlik.

A politikatudomány számára ezen szempontok felismerése a későbbiekben is fontosak lehetnek, a gyakorlati politikacsínálás megértésében és leírásában, ezért mindenképpen folytatandónak gondolom a politikai cselekvés időtényezőjének további kutatását, illetve más szempontok, más megközelítési módokkal (például a politikai tér, a politika helyszíne, arénája) való összevetését, így közelebb kerülve a politikai cselekvés mibenlétéhez.

Felhasznált irodalom

- Bene László (1998): Mozgás és idő Plótinósnál. Magyar Filozófiai Szemle Vol. 42., pp. 9-56.
- Hawking, Stephen (1998): A Brief History of Time. Bantam Books, New York.
- Horkay Hörcher Ferenc (2008): Prudencia, kairosz, decorum. A konzervatív időszemlélet. In: uő.: Konzervativizmus, természetjog, rendszerváltás. L'Harmattan, Budapest. pp. 27-55.
- Illés, Gábor István – Körösenyi, András – Gyulai, Attila (2020): *Gátépítéstől az ultipartiig – A természet elleni játszma endogenizálása az Orbán-rezsimben*. In: *Vírusba oltott politika*. Napvilág Kiadó, Budapest, pp. 17-30.
- Lloyd, A. C. (1990): The Anatomy of Neoplatonism. Oxford University Press, Oxford.
- Palonen, Kari (2006): Küzdelem az idővel. A cselekvő politika fogalomtörténete. L'Harmattan Kiadó, Budapest.
- Schabert, Tilo (1989): Boston Politics: The Creativity of Power. Walter de Gruyter, Berlin/New York.
- Smith, John E. (2002): Time and Qualitative time. In: Rhetoric and Kairos, Essays in History, Theory, and Praxis. (Ed.) Phillip Sipiora & James S. Baumlin. Albany, State University of New York Press, pp. 46-57.

Abstract: Good timing – The role of the time factor in political action

In my presentation, I undertake to present the relevance of the time factor in political action, thus highlighting why it is important to ask and answer the question when?, when analyzing and interpreting each situation. To do this, starting from a little far away, following the ancient philosophical tradition, I present several interpretations of time. Then, highlighting one of the different schools, supplementing the concept of so-called psychological time with antique and modern political theory traditions, I present a specific approach to time, which already serves political science relevance, qualitative time. Finally, based on Kari Palonen's work in modern political science, I attempt to synthesize philosophy, political theory, and political science, antique, and modern ideas to highlight that politicians should indeed address the art of good timing, while policy interpreters should address the time factor when examining political action. In addition to the purposeful presentation of the above-mentioned specific topic, the aim of this introductory research is also to get one layer closer to the knowledge of the whole and completeness of political action, to recognize the scientific / analytical potential of the time factor.

HAVASI BENIGNA: A POLITOLINGVISZTIKA ALAPJAI

A politika a nyelvhez van kötve. Az egyik nem tud a másik nélkül létezni, hiszen a politika a nyelvben megy végbe, a politika pedig nyelvi cselekedetnek is minősül.¹ A politikát és a nyelvet nem lehet egymástól elválasztani, hiszen ahogy Grünert 1983-as írásában is fogalmazott: „*a politikai cselekedetet a nyelven keresztül, a nyelv segítségével tervezzük, készítjük elő, váltjuk ki; a nyelv kíséri, befolyásolja, vezérli, szabályozza, a nyelven keresztül tudjuk leírni, megmagyarázni, motiválni, igazolni, kontrolálni, kritizálni, valamint meg- és elítélni.*”² Vagyis a politikai nyelv használata egyben a politikában történő nyelvi cselekvés,³ ebből fakadóan „*nem gondos a beszéd és a tevés között különbséget tenni, mert már a beszéd maga is egy cselekvés.*”⁴

Mindebből az következik, hogy a politika nagy része nem más, mint politikai kommunikáció. Napjainkban pedig talán még igazabb ez az állítás, mint valaha: a politikai kommunikáció szinte teljes egészében elfoglalta a politikai cselekvés palettáját.

A politikai kommunikáció alatt Jürgen Erfurt alapján minden olyan, jelzést adó tevékenységet értünk, amely „*a politikai alanyok közötti, valamint a politikai alanyokon belüli viszonyokat fejezi ki.*”⁵ A politikai kommunikáció továbbá:

- „*implikálja a nyelvi és a nem-nyelvi cselekvések közötti együttműködést;*
- *szándékosan és túlnyomó többségében politikai tudattartalom, valamint társadalmi gyakorlatok megszervezésére irányul;*
- *általában tartalmaz egy kollektív befogadói oldalt, valamint egy individuális feladót, és végeredményképpen mindig egy közösséghez szól;*
- *alá van vetve a történelmi változásoknak annak okán, hogy interakciókhoz és témákhoz kötött;*
- *formája változik a technológiai fejlődés, valamint a kommunikációban részt vevő alanyok változása okán is.*”⁶

Mindezek alapján összefoglalóan azt mondhatjuk, hogy a politikai kommunikáció az alábbi elemekből áll: egymás melletti verbális és nonverbális cselekedetek, szándékosság, valamint kollektív befogadói oldalra való irányultság. Fontos jellemzője továbbá, hogy a politika szereplői közötti diskurzusban ölt testet. Ezen diskurzusok a mindenkori történelemi kontextus függvényei; ez a függés pedig a szókinszben, a retorikai formákban, a különböző beszédaktusokban, valamint a szövegtípusokban, stílusnemekben figyelhetők meg. A diskurzusok jól tükrözik tehát az adott korszak uralmi formáját, politikai gondolkodását, társadalmi kihívásait és politikai kultúráját. S bár a kommunikáció verbális elemek mellett nonverbális jeleket, vizuális szimbólumokat is tartalmaz, mégis a szavak politikai hatalmát és erejét kívánja e dolgozat hangsúlyozni. Ahogy Georg Klaus is írja: „*a szó a 'politikai' egy hatalommal bíró eszköze.*”⁷

Jelen tanulmány célja annak bemutatása, hogy a politolingvisztika szerint milyen módon lehetséges vizsgálni a politika és a nyelv kapcsolatát. Fontos hangsúlyozni, hogy a magyar társadalomtudományban, illetve nyelvtudományban számos kiváló tudós foglalkozott, illetve

¹ Heringer 1990. 9.

² Grünert 1983. 43.

³ Lásd Austin 1990.

⁴ Eppler 1992. 7.

⁵ Erfurt 1988. 107.

⁶ uo.

⁷ Klaus 1971. 9.

foglalkozik jelenleg is ezen érdekes viszonyrendszerrel, maga a politolingvisztika viszont egy ezidáig kevésbé feltárt terület Magyarországon. Így a dolgozat célkitűzéséhez német nyelvészek írásai nyújtanak segítséget. A német nyelvtudományban ugyanis a szakértők elvégezték az egyes politikai rendszerek nyelvszempontú vizsgálatát, különös tekintettel a Harmadik Birodalom, a Német Demokratikus Köztársaság, valamint az 1989-es 'Wende' idején megfigyelhető gyakorlatra. Mindez azt eredményezte, hogy rendszerszintű, a politikai nyelv természetére és felépítésére vonatkozó állításokat tettek. Hangsúlyozandó ugyanakkor, hogy ezen eredmények a német nyelvhasználat sajátosságaiból erednek. Így jelen dolgozat azt tudja bemutatni, hogy a német gondolkodásban hogyan épül fel a német politikai szókincs. Mindemellett ugyanakkor érdemes ezen kutatási eredményeket az egyes országok, illetve az egyes politikai rendszerek szóhasználatának vizsgálatakor figyelembe venni.

A politolingvisztika

A politolingvisztika kifejezést Armin Burkhardt alkalmazta először. A terminus alatt „*egy olyan aldiszciplínát ért, amely a politológia és a lingvisztika határán található*”⁸, továbbá a politika nyelvét és annak résztémáit vizsgálja. Ebből fakadóan mind a két tudományterület számára alkalmas eszközöket kínál a nyelv vizsgálatához. Fontos ugyanakkor leszögezni, hogy az adott kutatás a nyelvtudomány, vagy a politikatudomány szemszögéből igyekszik a kutatási kérdését megválaszolni. Jelen dolgozat esetében a politikatudomány számára kíván a szerző eredményeket felmutatni.

Hogy milyen nehéz, és miért is nehéz pontosan meghatározni a politolingvisztika tárgyát és határait, jól mutatja, hogy a különböző szakértők más-más definícióval próbálták megszabni a nyelv és a politika összefüggéseit. Heiko Girth a politika nyelvhasználatáról beszél,⁹ míg Schröter és Carius a nyelv politikai alkalmazásáról,¹⁰ Dieckmann pedig 'Nyelv a politikában' címen jelentette meg könyvét.¹¹

A politolingvisztikai kutatások fejlődését tekintve két nagyobb kutatási irányzat körvonalazódott. Ezek Dieckmann¹² és Girth¹³ írásaira támaszkodva ezek az alábbiak:

1. szókincsorientált kutatások;
2. szöveg- és diskurzusorientált kutatások.

A politika nyelvével való tudományos foglalatosskodás kezdetén a szókincsorientált kutatások domináltak.¹⁴ A vizsgálatok módszertani gyökerei a szemantika területén keresendők, hiszen a kutatások fókuszába ez egyes szavak analizálása került, szövegkörnyezettől függetlenül. Dieckmann megfogalmazásában ezen kutatások „*a politika nyelvére úgy tekintenek, mint amely a nyelvtörténet része, pontosabban szólva a szókincs, és leginkább a jelszavak története*.”¹⁵ Ebben a felfogásban a 'nyelv hatalmán' a 'kifejezések és fogalmak feletti uralmat' értjük, mivel a meggyőzés folyamatában a szavakat tekintjük a politika legerősebb stratégiai eszközének. A lealacsonyítóan „*fogalom-fetiszmusnak*”¹⁶ is nevezett irányzat – a nemzetiszocialista propagandának köszönhetően – a 'szavak hatalmának'

⁸ Burkhardt 1996. 75.

⁹ Girth 2002.

¹⁰ Schröter– Carius 2009.

¹¹ Dieckmann 1969.

¹² Dieckmann 1969.

¹³ Girth 2002.

¹⁴ Ezen kutatásokra példát már az 1950-es évek Németországában találhatunk. Ebben az időszakban vette kezdetét a nemzetiszocializmus szókincsének vizsgálata, amelyet a későbbiekben a Német Demokratikus Köztársaság szóhasználatának analizálása követett.

¹⁵ Dieckmann 1969. 21.

¹⁶ Holly 1990. 86.

mítoszában gyökerezik. A szókincsorientált kutatások legfőbb célja a politikai szókincs tagolása, a szavakban rejlő ideológiai tartalom felismerése és bemutatása.¹⁷

A 70-es években a kommunikatív-pragmatikus fordulat újításokat eredményezett a nyelvtudomány területén: innentől kezdve a nyelvre a társadalmi cselekvés egy olyan formájaként tekintettek a szakértők, amely különböző kommunikációs szituációkban érhető tetten. Ennek hatására a szókincsorientált kutatásoknak pragmatikus, vagyis a gyakorlat felé forduló szempontokat is figyelembe kellett venniük. Méghozzá azért, mert ahogy azt Joseph Klein is megjegyzi: „*ha egy fogalomhoz nem kapcsolódik beszélő, címzett és beszédshituáció, akkor az 'fantomfogalom' csupán.*”¹⁸ Ettől kezdve ezen kutatások már vizsgálták a szóhasználat és a szóválasztás stratégiai hátterét is.¹⁹

A kommunikatív-pragmatikus fordulat hatására egy új irány jelent meg a politikai nyelv kutatásában. A szöveg- és diskurzusorientált kutatások abban különböztek elődjeiktől, hogy nem csak önmagával a szóval foglalkoztak, hanem azzal a szöveggel, vagy diskurzussal, amelyben azok megtalálhatóak. Ezen irányzat lényege, hogy a szavak konstruálják meg a szövegeket, és a szavak jelentését a szöveggel összhangban lehet csupán értelmezni.²⁰ Vagyis a szöveget elsődleges cselekvési egységként kell értelmezni, vagy ahogy Halliday is megjegyzi: „*a nyelv alkalmazása során alapegységként nem a szót, nem is a mondatot, hanem a szöveget kell tekinteni.*”²¹

E kutatások egyik népszerű irányzata a beszédaktus elmélete felől közelíti meg a politikai nyelv vizsgálatának lehetőségét. A törekvés célja, hogy tipikus nyelvi cselekvési mintákat figyeljen meg a politikai nyelvhasználatban. Ezt a megközelítést alkalmazta Werner Holly egy 1990-es kutatása során, amelynek keretében egy parlamenti képviselő nyelvi cselekvéseit vizsgálta meg különböző beszédshituációkban.

Egy másik nagyobb elméleti irány a diskurzuselemzéshez kapcsolható. A vizsgálati forma Foucault²² diskurzuselméletét veszi alapul, aki szerint a diskurzus egybeköti a nyelvi és a nyelven kívüli információkat. Fontos kiemelni, hogy a diskurzuselemzés módszertani szempontból nehezen határozható meg egzakt módon, ugyanis a szakirodalomban nagyon sokféle elméleti keret, eljárás és elv lelhető fel. Más-más keretben dolgozott Siegfried Jäger²³ a rasszista diskurzus bemutatásakor, Peter Nowak²⁴ az anitszemita diskurzus kutatásakor vagy Ruth Wodak²⁵ a nemzeti identitás rekonstruálásának feltárása során.

A szövegvizsgálatok harmadik nagyobb módszertani irányzata a szintén diskurzusokat vizsgáló történelmi pragmalingvisztika, vagy másképp nevezve történelmi szövegpragmatika. Feladata, hogy leírja a nyelv és a cselekvő személyek viszonyát egy adott történelmi szituációban és kontextusban. Ezen vizsgálati keretet alkalmazva elemezte Joachim Herrgen a Mainzi Köztársaság 18. századi nyelvét.²⁶

A politika cselekvési területei

Amennyiben a politikát egy nyelvközpontú felfogás felől közelítjük meg, akkor számos, egymástól eltérő nyelvalkalmazási módot tudunk elkülöníteni egymástól. A legelső differenciálás Edelmantól származik, aki a politikatudományi perspektívából kiindulva a

¹⁷ Girth 2002. 10.

¹⁸ Klein 1989. 9.

¹⁹ Lásd Böke 1996b. 19–50., Volmert 1989., Girth 1993.

²⁰ Girth 2002. 73.

²¹ Halliday 1970. 160.

²² Foucault 2000.

²³ Jäger 1993. 230–247.

²⁴ Nowak 1990. 128–151.

²⁵ Wodak 1998.

²⁶ Herrgen 2000.

politikai rendszerben fellelhető intézmények felől közelítve a politikai nyelv négy formáját határozza meg: a meggyőzés nyelve (hortatory language), az alkudozás nyelve (bargaining language), a bürokrácia nyelve (administrative language), végezetül pedig a jog nyelve (legal language).²⁷ Horváth Szilvia megjegyzi, hogy „Edelman e stílus kategória-rendszer felállításával nem tesz mást, mint a hagyományos megközelítésre – miszerint van törvényhozás, végrehajtás, bíraskodás és diplomáciai tevékenység – egyszerűen ráhúzza a „nyelvet”, vagy lefordítja a beszéd világára.”²⁸ Dieckmann – Edelman tipológiáját továbbgondolva – úgy vélte, hogy „ez nem más, mint a politikai funkcionális nyelv tagolása.”²⁹ A funkcionális nyelv arra szolgál, hogy az államapparátusban, valamint annak intézményeiben dolgozók megértsék egymást.³⁰ Dieckmann elgondolásában a funkcionális nyelvet a véleménynyelv egészíti ki, amely viszont a nyilvánosságot szolgálja, és „azokat a jelentéseket közvetíti, amelyeket az ideológia a valóságról ad.”³¹ Fontos szót említeni Bergsdorf tipológiájáról is, aki szintén a politika világában fellelhető intézményekből kiindulva – Edelmant kiegészítve – további két kategóriát különböztet meg a meglévő négy mellett: a nevelés és a propaganda cselekvési területét.³²

Edelman, Dieckmann és Bergsdorf esetében jól látható, hogy mind a három tipológia intézményekhez köthető, vagy speciális nyelvi funkciókat tartalmaz, ehhez képest azonban az új, pragmatikusabb kutatások már olyan szituatív keretfeltételekre, valamint cselekvések között összefüggésekre fókuszálnak, amelyekben megjelenik a politikai nyelv alkalmazása. Így például Ludwig Wittgenstein nyelvjátékokról beszél. Ezen kifejezéssel arra kívánt utalni, hogy „a nyelv beszélése egy cselekvés, vagy egy életforma részese.”³³ A nyelvjáték terminust a politikai nyelvvel foglalkozó kutatások előszeretettel alkalmazzák annak érdekében, hogy bizonyos kommunikációs-intézményi összhangok rögzítésre kerülhessenek. Nehezíti ugyanakkor a tudományos munkát, hogy a nyelvjáték fogalmát szélesen lehet értelmezni. Strauß például – Wittgensteinhez gondolataihoz szoros igazodva – a nyelvjáték alatt „konkrét feladat-, problémamegoldó és interakciós konstellációkat” ért,³⁴ amelyek „egy bizonyos társadalmi valósághoz tartoznak.”³⁵

Ebből kiindulva érdemes bevezetni egy újabb terminust, a cselekvési területek fogalmát. A cselekvési területek a „mindenkori politikai valóság metszetei, jellegzetes formájukat pedig ez által nyerik el. A politikai nyelvhasználat külső cselekvési keretét, illetve a kommunikációs-intézményi feltételét képezik, továbbá a cselekvési- és a szakterületek kombinációjaként lehet őket leírni.”³⁶

Girnth különböző cselekvési területeket határoz meg.³⁷ Az egyes cselekvési területek nem önmagukban, izoláltan állnak, hanem egymással össze vannak kötve. Hiszen például a törvényhozás folyamatában feltűnő törvényjavaslat több cselekvési területen is megjelenhetett előtte: helyet kaphatott egy párt programjában vagy a választási kampányban, ahogyan egy véleménycikk tárgya is lehetett. Bizonyos cselekvési területekhez tipikus szövegtípusok is rendelhetők, amelyek már-már prototípusként funkcionálnak.

²⁷ Edelman 1964. 130.

²⁸ Horváth 2006. 204.

²⁹ uo.

³⁰ Dieckmann 1975. 81.

³¹ uo.

³² Bergsdorf 1983. 487.

³³ Wittgenstein 1977. 29.

³⁴ Strauß 1984/1985. 6.

³⁵ Strauß 1984/1985. 33.

³⁶ Girnth 2002. 37.

³⁷ Girnth 2002. 37–38.

Politikai cselekvési terület	Szövegtípus
Nyilvános politikai véleményformálás	Véleménycikk, kommentár
Párton belüli akaratformálás	Pártprogram, pártbeszéd
Politikai reklám	Választási beszéd, választási szlogen
Törvényhozási folyamat	Törvény, törvényjavaslat
Intézményen belüli vélemény- és akaratformálás	–
Politikai formálás	–

1. ábra: A politikai cselekvés területei Girth alapján.³⁸

Amint az látható, különböző szerzők különböző módon fogják fel a politikai nyelvi cselekvésformákat. Ahhoz, hogy megszerezni lehessen őket, különböző megközelítéseket lehet alkalmazni.³⁹

A makroszintű szemlélet során a politikai nyelvi cselekvéseket nagyobb, pragmatikus területeknek fogják fel a szerzők, komplex cselekvési lefolyásokkal. Ennek megfelelően Strauß nyelvjátékokról beszél, amelyek alatt nem alapvető, vagy tipikus nyelvi cselekvéseket ért, hanem különböző politikai kommunikációs területekről, vagyis „a társadalmi valóság részeiről” értekezik.⁴⁰ Ezek a nyelvjátékok pedig problémahelyzetek konstellációi, a cselekvés résztvevőinek bizonyos viszonyaik vannak egymással, közös tudás birtokában vannak, cselekvési céljaik és stratégiáik vannak, és különböző szervezeti formákban, intézményekben találhatók meg. Strauß a nyelvjátékokat makro- és mikroszintekre osztotta.

A mikroszinthez tartozik:⁴¹

- Intézményen belüli vélemény- és akaratképzés
- A politikai nyilvánosságban megtalálható véleményképzés
- Politikai reklám
- Párton/csoporton belüli vélemény- és akaratképzés
- Politikai képzés, felvilágosítás, tanítás

A makroszintű nyelvjátékhoz Strauß az alábbiakat sorolta:⁴²

- Aktiválás
- Informálás
- Érvelés
- Alátámasztás
- Rendelkezés
- Legitimálás
- Deliberálás
- Tárgyalás
- Szolidarizálás/integrálás
- Protestálás

A fentiek alapján úgy tűnhet, hogy a makroszintű eljárások relatív absztraktok, hiszen számos nyelvjátékban előfordulhatnak, ugyanakkor konkrét nyelvi cselekvési modellként is felfoghatók. Strauß szerint ugyanis a „*nyelvjátékokat a kommunikációs eljárások gyakorisága vagy kombinációja alapján lehet karakterizálni.*”⁴³

³⁸ uo.

³⁹ Holly 2017. 7.

⁴⁰ Strauß 1986. 33.

⁴¹ Strauß 1986. 33.

⁴² Strauß 1986. 33.

⁴³ uo.

A mezoszintű vizsgálatok leginkább a szövegtípusokra fókuszálnak. Klein⁴⁴ egy olyan mátrixot határozott meg, amely figyelembe veszi a szövegformákat, a szöveg kibocsátóját és befogadóját, valamint a szöveg alapfunkcióját is.

Kibocsátó szereplő	Jelleg		Példa
Országgyűlés által kibocsátott	Külsős szereplőnek címzett		
	Belső szereplőnek címzett		
Kormány által kibocsátott	Külpolitikai szereplőnek címzett		
	Parlamenti szereplőnek címzett		
	Közigazgatási szereplőnek címzett		
Párt/frakció által kibocsátott	Külsős szereplőnek címzett	Szavazónak címzett	Kampányhoz kapcsolódó
			Nem kampányhoz kapcsolódó
		Pártoknak címzett	
	Belső párt szereplőjének címzett		
	Belső frakció szereplőjének címzett		
Egyéni képviselő	Írásbeli		
	Szóbeli	Formális beszédaktus	
		Politikai beszéd	Konfliktusorientált
			Véleményorientált
Politikán kívüli	Politika szereplőinek címzett		Sajtókommentár
Nem politikaszpecifikus			Emlékművön szereplő szöveg

2. ábra: Politikai szövegek tipológiája Klein alapján.⁴⁵

E tipológia rendezésekor Klein pragmatikus, szemantikai, nyelvtani és retorikai kategóriákat is figyelembe vett. Végül pedig e nagy mátrixot kiegészítve meghatározott olyan szóbeli interakciós formátumokat is, amelyek a politikai nyelvi cselekvésekhez kötődnek.⁴⁶

⁴⁴ Klein 2000.

⁴⁵ Klein 2002. 734.

⁴⁶ Klein 2001.

Formátum	Alformátum	
Diskusszió és vita formátumok	Döntő vita	
	Legitimációs vita	
Tárgyalási formátumok	Konferencia	
	Koalícióstárgyalás	
	Tárgyalás érdekképviseleti csoportokkal	
	Tárgyalás egy választási döntési pontról	
Kérdés-válasz formátumok	Parlamenti kérdés	Kormány szereplők kérdezése
	Meghallgatás	Kérdések órája
	Interjú	
	Sajtókonferencia	
Gyűjtő formátumok	Ülés	
	Gyűlés	Pártgyűlés
Képviselői beszédek	Canvassing (rövid választási beszédek)	Civil gyűlés
	Személyes beszélgetések helyi véleményvezérekkel	
	Képviselői fogadóóra	
	Informális beszélgetések	

3. ábra: Szóbeli interakciós formátumok Klein alapján.⁴⁷

A politikai nyelv funkciói

A politikai cselekvési területek mellett a politikai nyelvhasználat másik fontos meghatározó elemei a nyelv különböző funkciói. A nyelv funkciója alatt „*a politikus által egy, a nyelvi cselekvésbe kódolt intenciót, szándékot értünk.*”⁴⁸ A vizsgálat során abból kell kiindulnunk, hogy a nyelvhasználatnak a politikában ugyanolyan funkciói vannak, mint a hétköznapi életben, annyi különbséggel, hogy „*az apelláció pillanata kiemelkedő szerephez jut, mert a politika általában az érdekek és a hatalmi igények érvényesítéséről szól, kivételes esetben pedig – demokratikus államban, parlamentáris rendszerrel – a nyilvánosság általi elfogadás megteremtéséről, valamint a választási döntés befolyásolásáról.*”⁴⁹ Ennél az általános meghatározásnál ugyanakkor pontosabb és precízebb tipológiára van szükség annak érdekében, hogy vizsgálhatóvá váljanak a politika kommunikációs terében megvalósuló nyelvi funkciók. Ennek érdekében Grünert létrehozott egy modellt, amelynek keretében visszanyúl a fentebb már említett nyelvjáték terminushoz.⁵⁰ Nyelvjáték alatt általános „*gondolkodási, nyelvi és cselekvési struktúrákat*” értett, amelyek – s ezzel Strauß-szal vitatkozva – nem tükrözik a társadalmi-történelmi viszonyokat.⁵¹ Herrgen úgy véli, hogy bár Grünert tipológiája helyénvaló, ugyanakkor a nyelvjáték fogalom helyett a nyelvi funkció kifejezést érdemes használni.⁵² Ennek mentén Grünert az alábbi négy nyelvi funkciót különböztette meg egymástól.

⁴⁷ Klein 2001. 1591.

⁴⁸ Girth 2002. 38.

⁴⁹ Burkhardt 1988. 340.

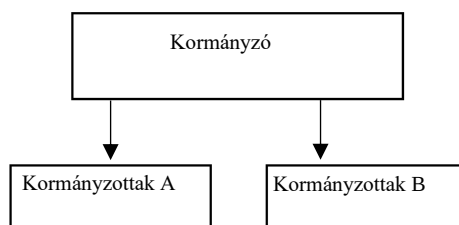
⁵⁰ Grünert 1984a. 29–37.

⁵¹ Grünert 1984a. 31.

⁵² Herrgen 2000. 44.

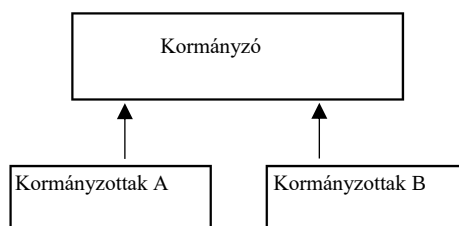
A szabályozó nyelvi funkció

A szabályozó nyelvi funkció estében a „*fent és a lent, a kormányzók és a kormányzottak*”⁵³ közötti viszonyt vizsgáljuk. Ekkor azt láthatjuk, hogy hatalmi struktúrák helyeződnek át a nyelvbe. Az alkotmányok törvények, tiltások, rendeletek mind olyan szövegtípusok, amelyekben a szabályozó nyelvi funkció realizálódik.

A követelő nyelvi funkció⁵⁴

Ebben az esetben arról beszélhetünk, hogy „*csoportok, rétegek, osztályok az intézményesített hatalommal szemben kívánságokat fogalmaznak meg, kéréseket adnak elő, petíciókat nyújtanak be, követeléseket és igényeket támasztanak, vagy az uralom jogellenességével szemben szembenállást tanúsítanak.*”⁵⁵ A követelő nyelvi funkció elsődleges szövegforrásai a felhívások, a röpiratok és a kiáltványok.

Az informatív-perszuazív nyelvi funkció

E nyelvi funkció „*a tudat formálását veszi célba, a politikai cselekvés megalapozását, motivációját, előkészítését, vizsgálatát, kritikáját és magyarázkodását szolgálja.*”⁵⁶ Napjaink

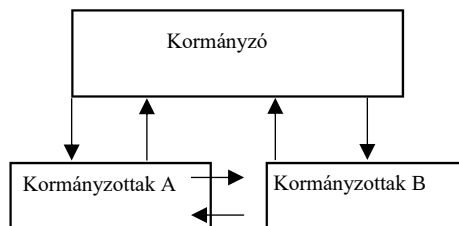
⁵³ Grünert 1984a. 32.

⁵⁴ Grünert eredetileg az „instrumental” német melléknevet használja, amely jelentése: eszközökkel ellátott. Herrgen a „poskativ” kifejezést használja, amely a latin „poscere” szóból ered, és követelést jelent.

⁵⁵ Grünert 1984a. 33.

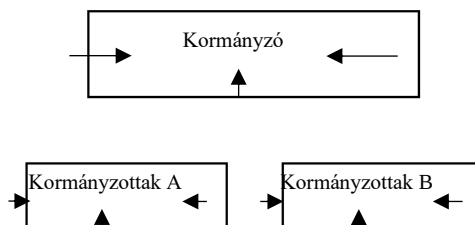
⁵⁶ Grünert 1984a. 36.

legdominánsabb nyelvi funkciója, amely tipikusan az alábbi szövegfajtákban realizálódik: a politikaelmélet szövegei, vitabeszédek, választási beszédek, választási szlogenek.

Az integratív nyelvi funkció

Az integratív nyelvi funkció segít a „csoportok megkülönböztetésében, kifelé elkülönülni, befelé stabilizálni úgy, hogy az egyes csoporttagok a csoporttal azonosulni tudjanak.”⁵⁷ E nyelvi funkció leginkább a pártprogramokban és az amlékbeszédekben figyelhető meg.

Girnth Grünert alapján az alábbi ábrával összegezte a nyelvi funkciók és a különböző szövegtípusok viszonyát.

Nyelvi funkció	Szövegtípus
A szabályozó nyelvi funkció	Törvény, rendelet, tilalom, alkotmány
A követelő nyelvi funkció	Felhívás, rölpap, kiáltvány
Az informatív-perszuazív nyelvi funkció	Emlékbeszéd, pártprogram
Az integratív nyelvi funkció	Választási beszéd, választási szlogen

4. ábra: A nyelvi funkciók és a szövegtípusok viszonya Girnth alapján.⁵⁸

Harc a szavakért

A nyilvánosságban alkalmazott véleménynyelvben megfigyelhető, hogy „a politikában a jelszavakért általános harc folyik.”⁵⁹ A politikusok tudatosan bánnak a nyelvvel. Kritizálják bizonyos szavak használatát, maguknak és pártjuknak tulajdonítják a magasztos értékeket megtestesítő szimbólumokat, és elveszik az ellenfelüktől ezen szavak használatának lehetőségét. A politikailag motivált szemantikai vitát hívjuk a szavakért folytatott harcnak.

A jelenség annak köszönhető, hogy egy bizonyos társadalmat érintő kérdésben a politikusnak meg kell másokat győznie arról, hogy a „helyes” megoldást kínálja a felmerült problémára. Ehhez pedig nem mindegy, hogy milyen kifejezéseket és fogalmakat alkalmaz, ezen szavak pedig milyen tartalmat közvetítenek. Joseph Klein vizsgálatainak

⁵⁷ Grünert 1984a. 34.

⁵⁸ Girnth 2002. 41.

⁵⁹ Burkhardt 1996. 360.

eredményeképpen felvázolta a „szavakért folytatott (politikai) harc” típusait,⁶⁰ amelyeket az alapján különböztetett meg, hogy „a stratégiai művelet szó melyik jelzéselméleti aspektusára vonatkozik elsősorban.”⁶¹ Ezek az aspektusok lehetnek:

- a) *Kifejezés: leginkább egy tényállás megjelölésére alkalmas szóalak.*
- b) *Deskriptív jelentésaspektus: olyan tartalmi jellemzők, amelyek kiemelkednek a tényállásra vonatkozó szavak alkalmazása során.*
- c) *Deontikus jelentésaspektus: értékelés, amely a tényállásra vonatkozó szavak alkalmazása során merül fel, méghozzá normatív igénnyel.*
- d) *Konnotatív jelentésaspektus: asszociatív, leginkább érzelmileg ható hangulat, amely összekapcsolódik a szó alkalmazásával.*
- e) *Referenciátárgy: az a tárgy vagy tényállás, amelyet a szó leír.*⁶²

A szavakért folytatott harc mindegyik típusa – a harc politikai jellegének köszönhetően – akció és reakció is egyben. Ennek oka, hogy megnyilatkozásukkal a harc szereplői egymást válasza, reakcióra késztetik: ez lehet ignorálás, visszautasítás, vagy a szemantikai vitában való aktív részvétel.⁶³ A nyelv és a politika kapcsolatának vizsgálatakor utóbbi eset válik érdekessé. Klein a szavakért folytatott harc 5 típusát különítette el.⁶⁴

a. Fogalom: egy olyan fogalom tartalmának formálása, amely egy politikai célkitűzés megfogalmazásához szükséges. Például: *szocialista piacgazdaság, demokratizálódás, esélyegyenlőség, fenntartható fejlődés.*

b. Pártos kijelentés: egy már meglévő, legtöbb esetben vitatott tényállás leírása oly módon, hogy a megnyilvánuló értelmezését erősítse. Például: *multikulturális társadalom versus párhuzamos társadalmak.*

c. Átértelmezés: egy politikai szempontból fontos szó tartalmának a megnyilvánuló politikai pozíciójának megfelelő átértelmezése. Például: *szolidaritás, patriotizmus, szabadság, igazságosság.*

d. Átértékelés: ebbe a kategóriába leginkább az egyes politikai beállítódások, rendszerek és csoportosulások ön-, valamint külsős meghatározásai tartoznak. például: *konzervatív, szocialista, liberális, multikulturális.*

e. Asszociációk kihasználása: egy pozitívra értékelt nyelvi jel összekötése a megnyilvánulóval vagy annak pozíciójával, illetve ismertetőjellé tétele. Például: *biztonság, jövő, reform.*

Azonban nemcsak a szavakért folytatott harc típusait tudjuk megkülönböztetni egymástól, hanem a közdelem során alkalmazott nyelvi stratégiákat is. Ezen stratégiák többsége két technika köré csoportosulnak: 1. a szavak kontextualizálása, 2. a szavak bekötése bizonyos nyelvi cselekvéstípusokba.⁶⁵

A politikai nyelvi cselekvés egyik legtipikusabb stratégiája a megnevezés, amelynek keretében a szimbólumok vagy jelszavak egy nyelven kívüli tárgyra utalnak. Így például, ha egy párt a szabadság fogalmára mint alapértékre hivatkozik, akkor emellett az érték mellett száll síkra, ezzel pedig felértékeli pozícióját. A politikusok e stratégiát leginkább politikai beszédek és politikai kampányok során alkalmazzák, ugyanis elősegíti a szimbólumok és jelszavak valóság-leegyszerűsítő feladatának ellátását.⁶⁶

⁶⁰ Klein 1989. 17., Klein 1991. 50.

⁶¹ Klein 1991. 50.

⁶² Klein 1991. 50.

⁶³ uo.

⁶⁴ Klein 1991. 51–67. alapján Wengeler 2017 30–31.

⁶⁵ Girth 2002. 66.

⁶⁶ Girth 2002. 66.

A szimbólumok és a jelszavak főszabály szerint nem önmagukban állnak, hanem szövegekben fordulnak elő egy bizonyos kontextusban. Kontextualizálás alatt a szavak olyan speciális környezetben történő használatát értjük, amely felerősíti e kifejezések jelentését, valamint megértését.⁶⁷ A szavak kontextualizálása stratégiai eszközként azt segíti elő, hogy a különböző csoportérdekeket a politika szereplői érvényesíteni tudják.⁶⁸

Egy másik stratégiai eszközként tartjuk számon, amennyiben egy példával történő alátámasztás aktusával közvetlen kapcsolatot hozunk létre a szimbólum és a referenciatárgy között. A módszer azt a benyomást igyekszik keltetni, hogy a szimbólum, illetve annak tagadása a tényállást objektíven tükrözi.⁶⁹

Definíciók mint explicit jelentésrögzítés alkalmazása ahhoz járul hozzá, hogy az egyes szavakat denotatív szempontból megtöltse, ezzel pedig vagy megerősítse a szót eddigi jelentésében, vagy új tartalmat rendeljen hozzá. A politikai szereplők a definiálás módszerének segítségével álláspontjuk relativitását, valamint a pártjukhoz való kötődésüket is ki tudják fejezni.⁷⁰

A politika szereplői a szavakért folytatott harc során gyakran sajátítanak ki úgy szavakat, hogy azok saját közösségükhöz, referenciacsoportjukhoz való szoros kötődését hangsúlyozzák. Ezen stratégia az egyes politikai csoportok szimbólumokkal történő azonosítását teszi lehetővé.⁷¹

Végezetül pedig szót kell ejteni a metaforizálásról mint stratégiáról. A metaforák a politikai kommunikáció során fontos szerepet kapnak az egyes koncepciók közvetítésében. Használatuk a beszélő saját helyzetének illusztrálására és javítására szolgál.⁷²

Összefoglaló

Jelen dolgozat egy bevezetést kívánt nyújtani a politológia és a nyelvtudomány határterületén helyet foglaló politolingvisztika világába. A politolingvisztika mint aldiszciplína segítségével lehetővé válik a politika és a nyelv viszonyának vizsgálata. Ennek keretében a dolgozat ismerteti, hogy a nyelvi cselekvések milyen módon vannak jelen a politikai kommunikáció mindennapjaiban. Német szakértők segítségével felvázolja a politikai nyelvi cselekvések olvasatának több fajtáját is. A politolingvisztika a nyelv politikai funkcióival is foglalkozik, amelyek közül elkülöníthető a szabályozó, a követelő, az informatív-perszuazív, valamint az integratív nyelvi funkció. A dolgozat végezetül kitér a szavakért folytatott harc jelenségére is, amelynek különböző módjait, eszközeit és nyelvi stratégiáit tudjuk megállapítani.

⁶⁷ Liedtke 1989. 36.

⁶⁸ Girth 2002. 66.

⁶⁹ Girth 2002. 68.

⁷⁰ uo.

⁷¹ uo.

⁷² uo.

Felhasznált irodalom

- Austin, John L. (1990): *Tetten ért szavak*. Budapest: Akadémia Kiadó
- Bergsdorf, Wolfgang (1983): *Herrschaft und Sprache. Studie zur politischen Terminologie der Bundesrepublik Deutschland*. Pfullingen: Verlag Günther Neske.
- Böke, Karin (1996b): *Politische Leitvokabeln in der Adenauer-Ära. Zu Theorie und Methodik*. In: Böke, Karin (Hrsg.) (1996a): *Politische Leitvokabeln in der Adenauer-Ära. Mit einem Beitrag von Dorothee Dengel*. Berlin/ New York: VS Verlag für Sozialwissenschaften. 19–50. oldal
- Burkhardt, Armin (1988): Sprache in der Politik. Linguistische Begriffe und Methoden. *Englisch Amerikanische Studien* 10. 333–358. oldal
- Burkhardt, Armin (1996): Politolinguistik. Versuch einer Ortsbestimmung. In: Klein, Josef – Diekmannschenke, Hajo (Hrsg.) (1996): *Sprachstrategien und Dialogblockaden. Linguistische und politikwissenschaftliche Studien zur politischen Kommunikation*. Berlin: Walter de Gruyter. 75–100. oldal <https://doi.org/10.1515/9783110812534.75>
- Dieckmann, Walther (1969): *Sprache in der Politik. Einführung in die Pragmatik und Semantik der politischen Sprache*. Heidelberg: Carl Winter Verlag.
- Dieckmann, Walther (1975): *Sprache in der Politik. Einführung in die Pragmatik und Semantik der Politischen Sprache*. Heidelberg: Universitätsverlag Winter GmbH.
- Edelman, Murray (1964): *The Symbolic Uses of Politics*. Urbana: University of Illinois Press.
- Erfurt, Jürgen (1988): Diskursanalyse und Sprache der Politik, In: *Der Gingko Baum. Germanistisches Jahrbuch für Nordeuropa*, 8. Folge.
- Eppler, Erhard (1992): *Kavalleriepferde beim Hornsignal. Die Krise der Politik im Spiegel der Sprache*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Foucault, Michel (2000): *A szavak és a dolgok*. Fordította Romhányi Török Gábor. Budapest: Osiris Kiadó.
- Girnth, Heiko (1993): *Einstellung und Einstellungsbekundung in der politischen Rede. Eine sprachwissenschaftliche Untersuchung der Rede Philipp Jennings vom 10. November 1988*. Frankfurt am Main: Peter Lang GmbH, Internationaler Verlag Der Wissenschaften.
- Girnth, Heiko (2002): *Sprache und Sprachverwendung in der Politik. Eine Einführung in die linguistische Analyse öffentlich-politischer Kommunikation*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag. <https://doi.org/10.1515/9783110946659>
- Grünert, Horst (1983): Politische Geschichte und Sprachgeschichte. Überlegungen zum Zusammenhang von Politik und Sprachgebrauch in Geschichte und Gegenwart. In: *Sprache und Literatur in Wissenschaft und Unterricht*, 14, H. 52.
- Grünert, Horst (1984a): Deutsche Sprachgeschichte und politische Geschichte in ihrer Verflechtung. In: Besch, Werner [u. a.] (Hrsg.) (1984): *Sprachgeschichte. Ein Handbuch zur Geschichte der deutschen Sprache und ihrer Erforschung*. 1. Halbband Berlin/ New York: De Gruyter. 29–37. oldal <https://doi.org/10.1515/9783110112573.1.1.98>
- Halliday, Michael A. K. (1970): Language Structure and Language Function. In: Lyons, John (Hrsg.) (1970): *New Horizons in Linguistics*. Harmondsworth: Penguin. 140–165. oldal
- Heringer, Hans Jürgen (1990): *Ich gebe Ihnen mein Ehrenwort: Politik, Sprache und Moral*. München: C.H. Beck Verlag.
- Herrgen, Joachim (2000): *Die Sprache der Mainzer Republik (1792/93). Historisch-semanticke Untersuchungen zur politischen Kommunikation*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag. <https://doi.org/10.1515/9783110920017>
- Holly, Werner (1990): *Politikersprache. Inszenierungen und Rollenkonflikte im informellen Sprachhandeln eines Bundestagsabgeordneten*. Berlin/ New York: De Gruyter. <https://doi.org/10.1515/9783110851779>

- Holly, Werner (2017): Sprachhandlung und Sprachhandlungsmuster. In: Roth, Kersten Sven – Wengeler, Martin – Ziem, Alexander (2017): *Handbuch Sprache in Politik und Gesellschaft*. Berlin, Boston: De Gruyter. 3–21. oldal
<https://doi.org/10.1515/9783110296310>
- Horváth, Szilvia (2006): Murray Edelman: Nyelv, szimbólum, politika. *Politikatudományi Szemle* 2006. 4. szám. 199–207. oldal
- Jäger, Siegfried (1993): Wie die Deutschen die 'Fremden' sehen: Rassismus im Alltagsdiskurs. In: Butterwegge, Christoph – Jäger, Siegfried (Hrsg.) (1993): *Rassismus in Europa*. Köln: Bund-Verlag. 230–247. oldal
- Klaus, Georg (1971): *Sprache der Politik*. Berlin: Deutscher Verlag.
- Klein, Josef (Hrsg.) (1989): *Politische Semantik. Bedeutungsanalytische und sprachkritische Beiträge zur politischen Sprachverwendung*. Opladen: VS Verlag für Sozialwissenschaften.
- Klein, Josef (1991): Kann man „Begriffe besetzen“? Zur linguistischen Differenzierung einer plakativen politischen Metapher. In: Liedtke, Frank – Wengeler, Martin – Böke, Karin (Hrsg.): *Begriffe besetzen. Strategien des Sprachgebrauchs in der Politik*. Opladen: Springer Verlag. 44–69. oldal
- Klein, Josef (2000): Textsorten im Bereich politischer Institutionen. In: Brinker, Klaus [u. a.] (Hrsg.) (2000): *Text- und Gesprächslinguistik. 1. Halbband: Textlinguistik*. Berlin/New York: De Gruyter. 731–755. oldal <https://doi.org/10.1515/9783110194067>
- Klein, Josef (2001): Gespräche in politischen Institutionen. In: Brinker, Klaus [u. a.] (Hrsg.) (2001): *Text- und Gesprächslinguistik. 2. Halbband: Gesprächslinguistik*. Berlin / New York: De Gruyter. 1589–1606. oldal <https://doi.org/10.1515/9783110169188.2>
- Liedtke, Frank (1989): Sozialismus – ein Reizwort. *Sprache und Literatur in Wissenschaft und Unterricht* 64. 23–38. oldal
- Nowak, Peter (1990): Die Grenzen der Abgrenzung. Methoden und Ergebnisse einer Studie zum antisemitischen Diskurs im Nachkriegsösterreich. In: Wodak, Ruth – Menz, Florian (Hrsg.) (1990): *Sprache in der Politik – Politik in der Sprache. Analysen zum öffentlichen Sprachgebrauch*. Klagenfurt: Drava. 128–151. oldal
- Strauß, Gerhard (1984/1985): Sprachspiele, kommunikative Verfahren und Texte in der Politik. Versuch einer Textsortenspezifik. In: Strauß, Gerhard (1986): *Der politische Wortschatz. Zur Kommunikations- und Textsortenspezifik*. Tübingen: Forschungsberichte des Instituts für deutsche Sprache Mannheim. 2–66. oldal
- Strauß, Gerhard (1986): *Der politische Wortschatz*. Tübingen: Gunter Narr Verlag.
- Schroeter, Melanie – Carius, Björn (2009): *Vom politischen Gebrauch der Sprache. Wort, Text, Diskurs. Eine Einführung*. Frankfurt am Main: Peter Lang.
- Volmert, Johannes (1989): *Politikerrede als kommunikatives Handlungsspiel. Ein integriertes Modell zur semantisch-pragmatischen Beschreibung öffentlicher Rede*. München: Wilhelm Fink Verlag.
- Wittgenstein, Ludwig (1977): *Philosophische Untersuchungen*. Frankfurt am Main: Suhrkamp Taschenbuch.
- Wodak, Ruth (1998): *Zur diskursiven Konstruktion nationaler Identität*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.

Abstract: The Fundamentals of Politolinguistics

Politolinguistics is a rather young and still quite unknown approach in the field of political science. The term politolinguistics was coined by Armin Burkhardt in 1996 and – in the beginning – simply referred to the analysis of political texts. This study was intended to provide an introduction to the world of politolinguistics. As a subdiscipline it makes possible to examine the relationship between politics and language. In this context, the study describes the way in which linguistic actions are present in the political communication. Politolinguistics also deals with the political functions of language, from which the regulatory, the demanding, the informative-persuasive, and the integrative linguistic function can be distinguished. Finally, the paper also deals with the phenomenon of the war of words, which is a politically motivated semantic debate.

KORONCAI ANDRÁS: A POLITIKAI DIFFERENCIA HASZNOSSÁGÁRÓL ÉS HASZONTALANSÁGÁRÓL

Politikai differencia a politikai (*das Politische, the political, le politique*) és a politika (*die Politik, politics, la politique*) megkülönböztetése. Manapság, ha a politikairól beszélnek, általában a politikától megkülönböztetve teszik ezt, vagyis a politikai fogalma általában elválaszthatatlan a politikai differencia fogalmától. Nem kevés kutató-értelmező szerint olyan szerzők esetében is beszélhetünk politikai differenciáról, mint például Alain Badiou vagy Jacques Rancière, akik ugyan nem használják a politikai főnevesített melléknevet, s következetesen politikáról beszélnek, ámde amikor definiálják a politikát, akkor olyan megkülönböztetéssel dolgoznak, amely megfelel a politikai és a politika megkülönböztetésének.¹ Én egyetértek ezzel, de vélekedjünk akárhogyan is erről, annyi bizonyos: a politikai újragondolásának vezérfonala manapság a politikai differencia lett, amiért is, amennyiben nem tartjuk teljesen értelmetlennek a politikai fogalmát, és érdekelték vagyunk az újragondolásában, nem árt számot vetnünk a politikai differenciával, annak hasznosságával/haszontalanságával a politikaelmélet szempontjából. Tanulmányom erről szól. Menete a következő: először a politikai differencia ún. baloldali heideggeriánus interpretációját veszem górcső alá, hogy megmutassam: ez, vagyis a politikai differenciának a heideggeri ontológiai differencia analógiájára való interpretációja zsákutca; második lépésben megmutatom, hogy Carl Schmittnél nincs politikai differencia, sem a heideggeri ontológiai differencia analógiájára, sem másként; harmadik lépésben következtetésként megfogalmazom azt a tézist, miszerint Carl Schmitt alternatívát kínál a politikai ontológiai, a politikát pedig ontikus dimenzióba helyező baloldali heideggeriánus tévúttal szemben; végül megfogalmazom, ezzel mit üzen nekünk Schmitt.

Nyomok és tézisek

A politikai differencia, vagyis a politikai és a politika megkülönböztetésének nyomai egyesek szerint Carl Schmitthez vezetnek vissza, mások szerint inkább Jean-Luc Nancy és Philippe Lacoue-Labarthe vezetésével működő csoporthoz², amely „a politikai lényegének” kutatását tűzte ki célul, ahogyan azt a Nancy és Lacoue-Labarthe által jegyzett programadó szövegben olvashatjuk,³ mely más, e témához kapcsolódó írásaikat és egyes csoporttagok hozzászólásait is tartalmazó angol nyelvű kötetben megtalálható.⁴

Most nem ismertetem-elemzem ezt a szöveget, sem többet, csak az ítéletemet mondom: Nancy és Lacoue-Labarthe egy nyelvjátékot játszik, olyat, amelyik a politikai szóval (is) játszható, és meg is tanulhatjuk játszani, csak hát nem tudjuk megmondani, voltaképp miről is van szó, miről is beszélünk: politikáról-e még. Az ilyen nyelvjáték annak példája számomra, hogy hogyan *ne* beszéljünk a politikairól, mert sohasem érünk oda, hogy arról beszéljünk. Ha – mint Bence György megjegyezte – a Rawls, Nozick és Dworkin neve fémjelezte akadémiai politikai filozófia nem sokat törődik a politikai élet sajátosságaival, amiért is egy marslakó az ő munkáikból nem igen tudná kideríteni, miben is áll a politika itt, ezen a bolygón⁵, akkor ez Nancy és Lacoue-Labarthe politikai filozófiájára legalább ennyire igaz. Miként Michael Hirsch

¹ Lásd például a következő áttekintő bevezetéseket: Bedorf 2010. 16.; Bröckling – Feustel 2012.

² Moyn, Samuel 2016. 307. – E kutatócsoport neve *Centre de recherches philosophiques sur le politique*, melynek tagjai voltak nem egyidőben és többek között olyan nálunk is többé-kevésbé ismert figurák, mint Claude Lefort, Jean-François Lyotard, Étienne Balibar, Jacques Rancière, Luc Ferry, Jacques Derrida.

³ Nancy – Lacoue-Labarthe 1997b.

⁴ Nancy – Lacoue-Labarthe 1997a.

⁵ Bence 2007. 17.

megállapította: „Nancy [és Lacoue-Labarthe – K.A.] érvelésének sajátossága a politikai fogalmának szinte teljes depolitizálása, annak egy ontológiai ösfenoménre való redukálása.”⁶

Amiért mégis szóba hoztam Nancyt és Lacoue-Labarthe-ot meg programadó szövegüket, annak két oka van. Az egyik az, hogy szerintem is itt kezdődik a politikai differencia reneszánsza (azért reneszánsza, mert a megkülönböztetés nem új⁷), a másik, hogy itt kezdődik a politikai ontológiaivá tétele a heideggeri ontológiai differencia analógiájára. Ehhez kapcsolódik tanulmányom, alábbiakban kifejtendő három tézise. Az első: bár a politikai főnevesített melléknévnek/jelzőjének kulcsfogalomként tétele Carl Schmitt nevéhez fűződik, nála nincs politikai differencia, sem a heideggeri ontológiai differencia analógiájára elgondoltként, sem másként. A második tézis: a politikai elméletének nincs szüksége a heideggeri ontológiai differenciára és az ennek analógiájára elgondolt politikai differenciára, mert ez zsákutca. A harmadik tézis, mely egyben a végkövetkeztetés is: Schmitt, minthogy nála nincs politikai differencia, alternatívát és olyan utat kínál a politikai elmélete számára, amelyen a politikai újragondolása érdekében elindulhatunk.

Zsákutca: a „baloldali heideggeriánusok”

A politikai Schmitt utáni elméletei általában az ellentét, ütközés, küzdelem, harc tapasztalatából nőnek ki, abból, hogy reálisan nem elképzelhető/nem lehetséges olyan politikai valóság, amely mentes lehetne a konfliktusoktól, annak különféle formáitól.⁸ A politikai ilyen, a konfliktusoknak meghatározó szerepet tulajdonító elméleteinek egyik iránya az ún. „baloldali heideggeriánusoké”⁹, akik a politikai differenciát a heideggeri ontológiai differencia analógiájára gondolják el. Közéjük tartozik Chantal Mouffe, akinek politikaelméletét illetően a „baloldali heideggeriánus” jelző nem kimerítő (az ugyanis az legalább annyira schmittiánus, mint amennyire heideggeriánus), de hűen kifejezi egyik alapvető-meghatározó elemét: azt, ahogy a politikai és a politika különbségét elgondolja. A politikai és politika Mouffe fölfogásában nem két különböző létező (valóság) megkülönböztetése, hanem ugyanazon létező (valóság) két különböző dimenziója: a politikai az ontológiai, a politika pedig az ontikus dimenziót jelöli: „Az »ontikus« – írja Mouffe – a hagyományos politikai gyakorlatok sokféleségére utal, míg az »ontológiai« azzal a móddal foglalkozik, ahogyan a társadalom létrejön.”¹⁰ Majd így folytatja: „»A politikai« alatt az antagonizmus dimenzióját értem, és ezt az emberi társadalmak szempontjából konstitutívnak tekintem, a »politika« alatt viszont azokat a gyakorlatokat és intézményeket, amelyeken keresztül egy rend létrejön, és amelyek az emberi együttélést szervezik a politikai által adott konfliktusosság kontextusában.”¹¹ Eszerint a politikai a társadalom létrejöttének-képződésének kiiktathatatlan, megmásíthatatlan, megváltoztathatatlan feltétele és közege, az, amely nélkül nem lehetséges társadalmi rend létrejövetele-képződése, az, amelybe ez a létrejövétel-képződés bele van vetve. A politikai – az antagonizmus, avagy a konfliktusosság – ontológiai adottság, amiért is bármilyen legyen is a társadalmi rend, az *mindig és szükségképp* konfliktusos-antagonisztikus.

Oliver Marchart, aki egy külön könyvet szentelt a baloldali heideggeriánusoknak, és az ő nyomvonalakon haladva a politikai differencia elméletét mint „első filozófiát” kísérelte meg kidolgozni,¹² úgy látja, hogy a politikai és a politika megkülönböztetése reakció-reflexió a társadalmi-politikai rend *végző/végleges* megalapozásának lehetetlenségére, egyben pedig a

⁶ Hirsch 2010. 339.

⁷ Bedorf 2010. 15.

⁸ Bröckling – Feustel 2012. 8.

⁹ Flügel-Martinsen 2017. 165.; Marchart 2007. 12–34.

¹⁰ Mouffe 2011. 25. (A fordítást módosítottam – K.A.)

¹¹ Mouffe, 2011. 26. (A fordítást módosítottam – K.A.)

¹² Marchart 2007.

fundacionalista politikai filozófiai/elméleti paradigma válságának jele¹³ (értve fundacionalizmus alatt azt, hogy a társadalom-politika olyan elveken alapul, amelyek egyrészt „kétségtelenek és védettek a felülvizsgálattal szemben”, másrészt társadalmon és politikán kívül lokalizáltak”).¹⁴

A végső megalapozás lehetetlensége, húzza alá Marchart, nem jelenti a megalapozás lehetetlenségét, csak a végsőjét/véglegesét, amiért is a politikai differencia elmélete mint politikaelmélet nem anti-, hanem posztfundacionalista: nem állítja, hogy nincs megalapozás/nincs alap, de azt igen, hogy ez a megalapozás/ez az alap nem a végső/végleges.¹⁵ Lényegében a következőről van szó: a politikai-társadalmi rend ugyan mindig megalapozás/alapítás által jön létre, de a megalapozás/alapítás sohasem végső/végleges, vagyis egyik rend sem szükségszerű, a másként is lehetségest kizáró, hanem mindegyik esetleges, a másként is lehetségest magába foglaló, azaz immanensen kontingens és konfliktusos.¹⁶ Másképp fogalmazva: semelyik rend sem szükségszerű, de az szükségszerű, hogy minden rend kontingens és konfliktusos¹⁷ – ez nem valamiféle történeti fejlemény, hanem ontológiai adottság, a megalapozás/alapítás lehetőségi és lehetetlenségi feltétele.¹⁸ A politikai a társadalom ezen ontológiai dimenzióját jelöli: az alapítás/megalapozás aktusát/eseményét, a politika az ontikusát: az alapítás/megalapozás hagyományos politikai praktikáit (stratégiákat, taktikákat),¹⁹ a differencia pedig azt, hogy a megalapozás rend sohasem végső/végleges, a megalapított rend sohasem feltétlen, hanem mindig és szükségszerűen másként is lehetséges.

Állításom, egyetértve Flügel-Martinsennel, az, hogy a politikai illetén ontologizálása, a konfliktus és/vagy a kontingencia szükségszerűvé tétele, legyen szó Mouffe-ról vagy Marchatról vagy másokról, zsákutca, a heideggeri ontológiai differencia pedig, „ballaszt” a politikai elmélete számára.²⁰ Ha ugyanis ontológiai dimenzióba helyezzük a politikait, elméletünk konfliktus- vagy „kontingenciafundamentalizmusba”, avagy konfliktus- vagy „kontingenciaesszencializmusba” torkollik, vagyis az antagonizmus és/vagy a kontingencia lényegivé és szükségszerűvé válik.²¹ Ezzel nem az a gond, hogy önellentmondásos, vagy legalábbis nem következetes, hanem az, hogy ki- vagy megkerüli a politikai valóságot. Ezért zsákutca vagy „tévút”²².

Ugyanez mondható el azonban Flügel-Martinsennek a politikai differencia heideggeriánus (ontologizáló) interpretációjával szemben alternatívát kínáló javaslatáról is, mely szerint a politikai konfliktus ontologizálása (a politikai differencia heideggeriánus értelmezése) helyett minden rend esetlegességéből kell kiindulni és a politikai konfliktust ennek következményének kell tekinteni.²³ Eszerint – fogalmaz Flügel-Martinsen – *minden* rend *mindig* ki van téve, kitett marad a konfliktust teremtő megkérdőjelezésnek, kérdésessé tételnek, vagyis hogy ennek meg *kell* [muss] történnie, ez tehát – vonom le én a következtetést – *szükségszerű*.²⁴ Vagyis Flügel-Martinsen sem int búcsút a szükségszerűségnek, a politikai ontológiai dimenzióba helyezésével szemben alternatívát kínáló javaslata egy implicit és nem reflektált ontológiát előfeltételez, miközben úgy látja, helyesen, hogy a politikai elméletének le kellene mondania az

¹³ Marchart, Oliver: 2010. 144–145; Marchart 2007. 5., 154–155.

¹⁴ Marchart 2007. 11.

¹⁵ Marchart 2007. 14.

¹⁶ Marchart 2010. 144–145.

¹⁷ Marchart 2007. 17–18., 27.

¹⁸ Marchart 2007. 29.

¹⁹ Marchart 2010. 145.

²⁰ Flügel-Martinsen 2017. 180.

²¹ Flügel-Martinsen 2017. 178., 183., 243.

²² Flügel-Martinsen 2017. 169.

²³ Flügel-Martinsen 2017. 165.

²⁴ Flügel-Martinsen 2017. 192–193.

ontológiáról.²⁵ Így aztán Flügel-Martinsen nem tud megfelelni annak a követelménynek, amely a politikai deontologizálásából szerintem is meg szerintem is következnek, és amelyet ő így fogalmaz meg: az antagonizmust és/vagy kontingenciát nem szubsztancializálni vagy esszencializálni, hanem konkrét-egyes esetekben kell létrejöttét, képződését konstitutív jelentőségével együtt felmutatni, igazolni vagy cáfolni.²⁶ *In medias res* kellene tehát kezdeni, miként tette azt Carl Schmitt.

Egy valódi alternatíva: Carl Schmitt

Azt állítom, hogy Carl Schmittnél, bár nem kevesen vannak, akik nem így gondolják²⁷, nem beszélhetünk politikai differenciáról – sem a heideggeri ontológiai differencia analógiájára elgondoltként, sem másként. A politikai Schmittnél ugyanis a politikát konstituáló, (valakit/valamit) politikaivá tevő) ontikus megkülönböztetés, nevezetesen a barát és ellenség megkülönböztetése, amely az új politikai valóság leírására, fogalmi megragadására hivatott – ama valóság leírására és fogalmi megragadására, amelyben az állam megszűnt a politika hegemon alanya lenni. Úgy látom tehát, hogy Schmitt nem helyezi ontológiai dimenzióba a politikait; a politikai schmitti fogalma-elmélete *távolságot tart* az ontológiától, éppúgy, ahogy az antropológiától is. Ez természetesen még nem zárja ki, hogy ontikus dimenzióban és abban maradván Schmitt különbséget tett politika és a politikai között, és van is egy szöveghely, amelyre hivatkozva nem kevesen állítják azt, hogy így is van. Ennek ellenére én azt állítom, hogy Schmittnél *nincs semmilyen* politikai differencia, a politikai *a politika új valóságát* hivatott jelölni és megragadni.

Kezdjük azzal az egy (és csakis egy) szöveghely földézésével, ahol a politikai differencia kifejezetten megjelenni látszik Schmittnél, és amelyre hivatkozni szoktak azok, akik úgy vélik, hogy Schmittnél van politikai differencia. Ez a szöveghely *A politika fogalma* 1972-es olasz kiadásának előszava, abban is az a mondat, amelynek szövegkörnyezete szinte ugyanaz a korrajz,²⁸ amelyet a második, 1932-es német kiadás (szövegváltozat) 1963-as újrakiadásának előszava is fölvezet. Íme e mondat az olasz kiadás előszavából, egyelőre a szövegkörnyezet nélkül: „Mostanában meg szokták különböztetni a »politikát« a »politikaitól«.”²⁹

Hogy ez az egyetlen hely, ahol a politikai differencia megjelenni látszik, az már önmagában kétségeket ébreszthet azt illetően, hogy Schmittnél politikai differenciáról beszéljünk,³⁰ az meg végképp, hogy a mondat alanya a „man”, és Schmitt sem explicit, sem implicit módon nem jelzi, hogy csatlakozna az „általános alanyhoz”.³¹ Ettől még persze érvelhet egy interpretátor amellett, hogy Schmittnél mégis van politikai differencia – olyanként, mondjuk, mint amit Eugen Fink operatív fogalmaknak nevezett³², és amit esetünkben operatív megkülönböztetésnek nevezhetnénk: nem tematikus-definiált megkülönböztetés, amely a tematikus-definiált megkülönböztetések hátterét, közegét adja. És azt is megteheti egy interpretátor, hogy az idézett általános alanyú mondat felől olvassa újra a politikairól szóló schmitti szövegeket, megmutatván, hogy implicit-atematikus módon ott van Schmittnél a

²⁵ Flügel-Martinsen 2017. 195–196.

²⁶ Flügel-Martinsen 2017. 184–185.

²⁷ Például: Arditi 2008, 15–16.; Marchart 2007. 42–43.

²⁸ Vannak tehát eltérések, különbségek. Ezek közül a legfontosabb az, hogy az olasz előszóban a politikai harc új, nem állami alanyainak felülkerekedéséről és újfajta barát-ellenségsoportosításokról beszél, és ezt meg az erre való reflexióit a politikai kulcsproblémájának nevezi.

²⁹ Schmitt 1988. 271.

³⁰ Bretter 2004. 406.

³¹ Vagyis Bretter Zoltán téved, amikor – bár az a megállapítása helytálló: „*A politika fogalmában* a politikai explicit elkülönítését a politikától nem találjuk meg” – az olasz kiadás előszavára utalva azt állítja: „Schmitt szó szerint megkülönbözteti a politikait a politikától.” (Bretter 2004. 406. 10.lj.)

³² Fink 1957.

politikai differencia, és kifejtvén, miben is áll ez a differencia. A „meccs” tehát, az említett kételyek ellenére, nem dőlt el: nincs perdöntő érv amellett vagy az ellen, hogy van-e schmitti politikai differencia, vagy nincs, csak annyit jelenthetünk ki biztosan, hogy explicit-tematikus módon nincs.

Arról, ahogy nincs

Mindenekelőtt arról, hogy ha van politikai differencia Schmittnél, akkor hogyan, miként nincs. *Először is* nincs az ontológiai differencia analógiájára értelmezhetőként. A politikai schmitti fogalma ugyanis nem ontológiai, hanem ontikus, és Schmittnek nincs ontológiája, ahogyan nincs antropológiája sem – *távolságot tart* mindkettőtől. Ezen azt értem, hogy a politikai schmitti koncepciója bizonyos ontológiákkal/antropológiákkal összeegyeztethető, másokkal nem, de *nem előfeltételez* ontológiát/antropológiát *mint fundamentumot*, neki nincs fundamentális ontológiája, sem fundamentális antropológiája. Persze, *A politikai fogalmának* hetedik (nem az első vagy a nulladik) fejezete,³³ melynek címe: „A politikai elméletek antropológiai kiindulópontjai”, azt olvashatjuk, hogy „minden valódi politikai elmélet »rosszként« előfeltételezi az embert”,³⁴ de – Karácsony András meggyőzően érvel emellett – „Schmittnél a politikai antropológia nem filozófiai antropológia a politikára alkalmazva, hanem a politikai perspektívájából megfogalmazott antropológia.”³⁵ Konkrétan fogalmazva, „[n]em azért jellemzi [Schmitt] a politikát a barát/ellenség-csoportosítás, mert az ember rossz, hanem fordítva: az embert nem tételezhetjük jóként, mert a politikait a barát/ellenség megkülönböztetése jellemzi.”³⁶ Ugyanerre jut Martin Lievens is: Schmitt „nem konstruál egy filozófiai elméletet, mely az emberi létezés egy sajátos elképzeléséből indul ki, és építménye nem előfeltételezi szükségképp az emberi létezés egy sajátos, irracionális koncepcióját és e létezés elkerülhetetlen konfliktusosságát.”³⁷ Schmitt, Karácsony Andrással fogalmazva, „feltűnően feleslegesnek tartotta az antropológiai megalapozást *A politikai fogalmában* [...]”.³⁸ Az ontológiáit ugyanígy.³⁹ „Schmitt – fogalmaz találóan Martin Lievens – a dolgok közepébe vágva kezd”, nem pedig antropológiai és/vagy ontológiai megalapozással: „Schmitt nem szolgál valamilyen szubsztanciális metafizikai, antropológiai vagy más érvvel arra, hogy miért jellemzi és fogja jellemezni folyton a világot a konfliktus és az ellenségeskedés.”⁴⁰ Az ő politikai elmélete a politikai valóságból indul ki, és mindvégig azt tartja szem előtt: a politikát Schmitt a politikai valóságból kívánja feltárni-megragadni, nem pedig felülről vagy alulról nyakon ragadni: „A politikai fogalmi meghatározása – [ami az alább kifejtendő állításom szerint a politika új valóságának megragadására irányul] – kizárólag specifikus politikai kategóriák feltárással és megállapításával fejthető ki.”⁴¹ Ezzel Schmitt azt üzeni, hogy a politikai elméletének vannak vagy lehetnek antropológiai vagy ontológiai implikációi, miként a övének is,⁴² de nincs szüksége antropológiai vagy ontológiai megalapozásra, mi több, az

³³ Schmitt 2002a. 40–47.

³⁴ Schmitt 2002a. 42.

³⁵ Karácsony 2004. 386.

³⁶ Karácsony 2004. 387.

³⁷ Lievens 2009. 36.

³⁸ Karácsony 2004. 388.

³⁹ Ezzel szemben például: Minca–Rowan 2016. 85–86.

⁴⁰ Lievens 2009. 36–37.

⁴¹ Schmitt 2002a. 18.

⁴² Erről Schmitt így ad számot: „Nos, mivel a politikai szféráját végső soron az ellenség valóságos lehetősége határozza meg, a politikai elképzelések és gondolatmenetek nemigen tehetik kiindulóponttá az antropológiai »optimizmust«. (Schmitt 2002a. 44.) – Megjegyzem: Schmitt következtetlen, amikor „a politikai szférájáról” beszél, az ugyanis *A politikai fogalmának* 1932-es második kiadása szerint, ellentétben az 1927-es elsővel, *nem szféra*. Ez a következtetlenség másutt, több helyütt is fölbukkan (lásd például az alábbi lábjegyzetben idézett mondatot), és úgy látom, ez nem pusztán figyelmetlenség vagy nemtörődömség, de ebbe most nem megyek bele.

félrevisz. Merthogy lényegivé, szükségszerűvé, másként is lehetségest kizáróvá teszi a politika esetleges realitásait, példának okáért a barát és ellenség megkülönböztetését vagy éppen az emberét.⁴³ Ezek esetlegessége is abból fakad, hogy amennyiben politikaivá válnak, ami a politika új valóságában bármivel megtörténhet (bármi/bárki lehet politikai)⁴⁴, olyan *polemosz* övezi őket, amely nem dönthető el valamilyen harmadik, semleges, a reális erőviszonyokon kívüli vagy túli, „isteni” pozícióból.⁴⁵

Ha van politikai differencia Schmittnél, az, *másodszor*, nem abban áll, miként azt Körösi András állítja, hogy a politika a mindennapos, rutin- és szabályszerű tevékenység, a politikai ellenben valami nem mindennapi, egyedi, kivételes, vagyis hogy a politika állandóan zajló, ismétlődő folyamat, a politikai ellenben olyan kitüntetett-kivételes pillanatokhoz és eseményekhez kötődik, mint amilyenek a háborúk, forradalmak, polgárháborúk és a politikai közösség alapító aktusai.⁴⁶ Kétségtelen, ezek a pillanatok és események Schmittnél a politikai megnyilvánulásai, megmutatkozásai, és kétségtelen az is, hogy szerinte „a kivételben [tehát e pillanatokban vagy eseményekben – K.A.] a valódi élet a folytonos ismétlődések során megmerevedett mechanizmus kergét töri át.”⁴⁷ Ámde azzal, hogy Schmitt a kivételeket állítja középpontba, annak módszertani oka van⁴⁸, és a politikáról, annak valóságáról szeretne valamit mondani. Schmitt ugyanis úgy látja – ez a meghatározás-megismerés schmitti módszere –, hogy nem a mindennapi, átlagos, szokásos, normális, bevett, leülepedett, intézményesült politikai gyakorlatok és események vizsgálata tárja föl a politika „velejét [Kern]”, hanem az a kivételes eset felől mutatkozik meg.⁴⁹ És amit Schmitt így a politika velejeként megragad, az – a félreértések elkerülése végett hadd hangsúlyozzam ezt én is – nem esszencia, hanem kritérium: nem arra a kérdésre ad választ, mi a politika, hanem arra, hogyan válik, lesz valami/valaki politikaivá.⁵⁰ Ennek a „hogyan”-nak a neve a politikai.

Hogy a politikai melléknévből/jelzőből Schmitt nem csupán főnevet, hanem fogalmat is csinál, annak oka, hogy úgy látja, a „politika” régi, ismert, bevett, intézményesült jelentése érvényét veszítette: a politika már nem az, amit a „politika” jelöl; a politika valósága *gyökeresen* megváltozott, a politika (a politikai valóság) már nem az, amit a „politika” jelöl, kifejez, megragad. Ezért véli úgy Schmitt, hogy ha valami érvényeset szeretnénk mondani a politikáról (a politikai valóságról), akkor nem használhatjuk tovább a „politiká”-t: a politika valósága megkérdőjelezte, kikököntette, kiüresítette a „politiká”-t mint fogalmat. „A politikai” a politikának ezt a gyökeresen megváltozott valóságát, ezt az új politikai valóságot és annak a főnti értelmében vett „velejét” hivatott megragadni.

Arról, ami van

Azt állítom tehát, hogy a „politika” és „a politikai” között Schmittnél nem az a különbség, hogy az egyik (a „politika”) mindennapi, szokásos, rutinszerű, szabályos, állandóan zajló politikai gyakorlatokat és folyamatokat, a másik („a politikai”) meg a nem mindennapi, kivételes pillanatok és eseményeket, hanem a „politika” a régi politikai valóságot, „a politikai” pedig az új politikai valóságot jelöli. Igaz, ennek az új politikai valóságnak a „veleje” bizonyos kivételes pillanatok vagy események felől ragadható meg – ez a schmitti módszer, de ez az új

⁴³ „A politikai területén az emberek nem elvontan mint emberek, hanem politikailag érdekelt és politikailag meghatározott embereként állnak egymással szemben, [...] tehát minden esetben politikai kategóriákban megadható embereként.” (Schmitt 2002c. 200.)

⁴⁴ Schmitt 2002a. 16.; Schmitt 1995. 135.

⁴⁵ Schmitt 2002a. 19. 21–22.

⁴⁶ Körösi András 2011. 11–12.

⁴⁷ Schmitt 2002a. 7.

⁴⁸ Szabó 2003. 80–84.

⁴⁹ Schmitt 2002a. 24.

⁵⁰ Techet 2013. 125.

politikai valóság sem merül ki a kivételesben: „rendelkezik a saját szükségszerűségeivel és irányultságaival, koalícióival, kompromisszumaival stb.”⁵¹, vagyis ebben is megvan az, amit a politika mindennapi, normális-konvencionális működésének szoktak nevezni. Másképp fogalmazva, a politika új valóságát jelölő szó/fogalom: „a politikai” nem a kivételest jelöli, hanem azt, ami a kivételesben vagy a kivételes felől szemügyre véve e valóság „velejeként” megmutatkozik, azt, ami a mindennapiban, a nem kivételesben is jelen van. „A politikai” azt jelöli és ragadja meg, mondja Schmitt, „[a]melyre a politikai cselekvések és motívumok visszavezethetők”,⁵² azt, „amelyre minden specifikus értelemben politikai cselekvés visszavezethető”.⁵³

No de miben is áll Schmitt szerint az új és a régi valóság különbsége, amiért is Schmitt szerint „a politika” mint szó/fogalom érvényét veszítette, és új szóra/fogalomra, nevezetesen „a politikai”-ra van szükség? Ehhez idézzük föl *A politikai fogalma* már említett olasz kiadásának előszavából azt a szövegkörnyezetet, amelyben a politika és politikai különbségéről szóló mondat elhelyezkedik, és az 1963-as német újrakiadása előszavának azon passzusait, amelyek az előbbivel párhuzamba állíthatók! Mindkettő az állam helyzetének gyökeres megváltozásról szól, arról, mit jelent ez a változás, de a német kiadás előszavában Schmitt másképp magyarázza ezt a változást, mint az olasz kiadásában.⁵⁴

„Az államiság kora most véget ér [...]. Vele végét ér az államra vonatkoztatott fogalmak egész felépítménye is [...]”,⁵⁵ írja Schmitt a német újrakiadás előszavában, következésképp, bár ezt így nem fogalmazza meg, de a folytatásból egyértelmű, ezen építmény egyik kulcsfogalma, a „politika” is érvényét veszti. E szó/fogalom ugyanis ebben az építményben az államra és csakis az államra vonatkozott: mindaz, ami politikai, állami, és mindaz, ami állami, politikai. Ebben nincs semmi meglepő, nincs semmi tévedés, hiszen volt egy nem is rövid korszak, amikor az állami és a politikai azonosítása értelmes és érvényes volt; de ma nem az, mert ez a korszak „véget ér”; azonban a klasszikus államiság korának megfelelő fogalmak építménynek egyes darabjait, így a „politika” fogalmát továbbra is használjuk, mintha mi sem történt volna, mintha a politikai valóság nem változott volna meg, mintha a politika nem lenne gyökeresen más, mint amit a „politika” jelöl.⁵⁶ Schmitt ezért és ezzel szemben egy új fogalmat alkot meg (egy, a németben nem új szóból csinál új fogalmat): „a politikai”-t, amely tehát arra hivatott, hogy a politika új valóságának, sajátosságának nevet adjon és megragadja azt.⁵⁷

Bár Schmitt szerint „nem is kell több szót vesztegetnünk” arra, hogy „az államiság kora véget ért”, de én azért mégis vesztegetnék pár szót arra, hogy lássuk, miért is vagyunk a posztklasszikus államiság (netán a posztállamiság) korában Schmitt szerint, mert így lesz

⁵¹ Schmitt 2002a. 26.

⁵² Schmitt 2002a. 19.

⁵³ Schmitt 2002a. 18. (Kiemelés tőlem – K.A.)

⁵⁴ Erre a különbségre most nem térek ki, csak jelzem: míg a német kiadás előszavában az állam és társadalom közötti határ leomlásáról szól, és ez nevezi meg oknak (Schmitt 2002a. 16.), addig az olasz kiadás előszavában az új politikai alanyok színre lépését.

⁵⁵ Schmitt 2002a. 8.

⁵⁶ Schmitt 2002a. 8.

⁵⁷ Az nem egyértelmű, hogy az „államiság kora most véget ér” azt jelenti-e, hogy a klasszikus államiság kora vagy az államiság kora ér véget, vagyis, hogy az állam újjászülethet-e Schmitt szerint valamilyen új formában, vagy nem, vannak-e ennek jelei, vagy nincsenek. Az viszont kijelenthető, hogy a harmincas években a totális állam formájában Schmitt az állam várva-várt megújulását látta-remélte⁵⁷, és az is kijelenthető, hogy ez várakozás-remény a hatvanas években a totális állam vereségével-csődjével együtt Schmitt számára is már a múlté, következésképp annyit mondhatunk: az „államiság kora most véget ér” kijelentés nyitva hagyja, hogy lehetséges-e a klasszikus állam megújulása valamiféle posztklasszikus formában, vagy sem; és akár igennel, akár nemmel válaszolna erre a kérdésre Schmitt, az biztos: ahhoz, hogy „a politikai” érvényes lehessen, meghatározásához és kibontásához nem használhatja a klasszikus fogalmakat vagy fényesítheti újra azokat, továbbá nem előfeltételezheti az állam (klasszikus) fogalmát éppúgy, mint hogy nem előfeltételezhet egy (klasszikus) főnnálló államot (Schmitt 2002a. 8., 15.).

érthető, hogy az államiság/klasszikus államiság korának vége miért igényli Schmitt szerint a politikai új fogalmának megalkotását. Ehhez idézzük föl *A politikai fogalma* olasz kiadásának előszavából azt a passzust, amelyben a politika és a politikai megkülönböztetéséről szóló mondat elhelyezkedik. Íme e passzus (most e mondat kihagyásával):

„A 16. és 17. században formálódó, Machiavelli, Jean Bodin és Thomas Hobbes által megalkotott-kidolgozott tan az államnak jelentős monopóliumot adományozott: a klasszikus európai állam a politika egyetlen alanya lett. E kettő, az állam és a politika elválaszthatatlanul egymásra vonatkozott, úgy, ahogyan Arisztotelésznél a polis és a politika egymástól elválaszthatatlan. Az állam klasszikus *arculata* összetört, amikor politikamonopóliumát [Politik-monopol] elvesztette. A politikai harc új, másfajta alanyai jutottak érvényre, állami vagy nem állami jellegűek, állami vagy nem állami jellegű magatartást folytatók. [...] A politikai új hordozóira és új alanyaira irányuló kérdés a »politikai [Politisch]« egész problémakötegének kulcskérdésévé vált. Ez a kezdete és csírája minden olyan kísérletnek, amely a politikai azon számos új alanyának megismerésére irányul, akik az állami vagy nem állami politika politikai valóságában aktivizálódnak, és új barát-ellenség csoportosításokat eszközölnek.”⁵⁸

Schmitt úgy látja tehát, hogy új politikai alanyok hatékonyan megkérdőjelezzik, aláássák az állam monopóliumát, azt, hogy az állam a politika egyetlen alanya, és kijelenti, hogy ezek az új alanyok „a politikai” (a politika új valóságának és megragadásának) kulcsfigurái. Ilyen új politikai alany Schmitt szerint a partizán, aki kitüntetett figyelmet kap tőle, amit mi sem mutat jobban, mint hogy erről írt egy „önálló” tanulmányt:⁵⁹ *A Partizán elméletét*.⁶⁰ Ennek alcíme: *Közbevetett megjegyzés a politikai fogalmához*, ami jelzi, hogy többről szól, mint amit a főcím sejtet. A partizánról is szól, persze, de a politikairól is: *A partizán elmélete* a politikai fogalmának mint a politikai valóságra való reflexiónak az „elmélyítése”.⁶¹

Ezt érthetjük úgy, hiszen az idézett helyen Schmitt is ezt mondja, hogy *A politikai fogalmában* homogén ellenségfogalom *A partizán elméletében* differenciálttá válik: az előbbi „legfőbb fogyatékosága abban rejlik, jelenti ki önkritikusan Schmitt, hogy az ellenség különféle fajtáit [...] nem különbözteti meg és választja el világosan és kellő szabatossággal egymástól.”⁶² Az „elmélyítése”-t érthetjük úgy is, hogy a partizán Schmitt által nyomon követett és leírt konkrét-történeti alakváltozásai során megszületik az a partizán, aki a barát és ellenség megkülönböztetés mint legintenzívebb és legvégsőbb ellentétet testesíti meg: az abszolút ellenségességet.⁶³ Egyik értelmezés sem téves, külön-külön és együtt is megállják a helyüket. Ám úgy vélem, mindkettő kevésnek bizonyul ama schmitti kijelentéshez értelmezéséhez, mely szerint „[a] partizán elmélete a politikai valóság megismerésére szolgáló kulcsnak bizonyul.”⁶⁴ *Kulcskérdésnek*, ahogy *A politikai fogalma* olasz kiadásának már idézett előszava fogalmaz. Mégpedig ama politikai valóság megismeréséhez szolgál kulccsal, annak a politikai valóságnak a kulcskérdése, amelyben hatóerős nem állami (állam alatti és/vagy feletti) alanyok léptek a politika színpadára, és ezek az alanyok megtörték az állam monopóliumát, azt, hogy az állam az egyetlen politikai alany.

Természetesen badarság lenne azt állítani, hogy a klasszikus európai állam korában csak az állam volt a politikai alany; senki sem vitathatja, Schmitt sem teszi, hogy voltak akkor is nem

⁵⁸ Schmitt 1988. 271.

⁵⁹ Schmitt 2002b. 105

⁶⁰ Schmitt 2002b.

⁶¹ Schmitt 2002a. 13.

⁶² Schmitt 2002a. 13.

⁶³ Szabó 2003. 93.; Schmitt 2002b. 159–162.

⁶⁴ Schmitt 2002b. 140. (Kiemelés tőlem K.A.)

állami politikai alanyok. Az viszont már nem badarság, amit Schmitt *A politikai fogalma* felől fogalmazhat meg, *visszamenőlegesen*⁶⁵, hogy klasszikus állam (a befelé zárt és pacifikált, kifelé zárt és más szuverénekkal szemben szuverénként fellépő politikai egység⁶⁶) a politikai monopóliumának birtokosaként egyben a politikai egyetlen-kizárólagos alanya volt; ennek köszönhetette (értsd: mindannak, ami ezt biztosította), hogy a politika hegemon alanyává tudott válni és annak tudott maradni. A partizán azon új politikai alanyok egyike, akik ettől a monopóliumától és ezzel hegemon pozíciójától megfosztották az államot. Ezért (is) különösen figyelemre méltó Schmitt számára a partizán, de egyben több is mint ezen politikai alanyok egyike: „a partizán valamennyi nem állami aktort szimbolizálja”, azon új politikai alanyokat tehát, akik aláássák a politikai állami monopóliumát,⁶⁷ akik „[a]z államot mint a politikai egység modelljét [...] megfosztják trónjától.”⁶⁸

Mindezek után, azt hiszem, világos és érthető, hogy miért csinál Schmitt a politikaiból fogalmat, és hogy miért mondom azt és mit értek azon, hogy a „politika” és „a politikai” Schmittnél nem a valóság két külön dimenzióját jelöli, hanem két különböző történeti-konkrét politikai valóságot. A „politika” a „klasszikus államiság” koráét, amikor az állami = politikai, vagyis amikor az állam a politikai monopóliumával bír, amiért is az állam a politika kizárólagos-hegemon alanyává tud válni és maradni. „A politikai” – nevezzük így – a partizán korát jelöli, amikor az állami $\neq$ politikai, vagyis amikor az állam elveszti a politikai monopóliumát, amiért is megszűnik a politika egyetlen-hegemon alanya lenni. Schmittnél tehát nincs politikai differencia, nemcsak az ontológiai differencia analógiájára értelmezettként, hanem más értelemben sincs; csak két politikai valóság differenciája és az ezt a kettőt megnevezni-megragadni hivatott fogalmak differenciája⁶⁹ van, no meg a politikai mint megkülönböztetés.

Schmitt üzenete

Schmitt az ontológiától és az antropológiától való távolágtartásával, valamint azzal, hogy nála nincs politikai differencia á la Heidegger, azt üzeni: a politikaelméletnek, mely a politikai valóság fogalmi megragadására hivatott, nincs szüksége ontológiára, ontológiai alapokra vagy gyökerekre, ahogy antropológiákra se. Persze, az ilyenekkel operáló beszédek hasznos-hatékony (reményt adó, ösztönző) politikai mítoszok lehetnek, de politikai szempontból nem az a perdöntő, hogy minden rend szükségszerűen kontingens vagy konfliktusos, hanem az, hogy ez vagy az itt és most konfliktusos lett, itt és most másként is lehetett. Ez utóbbi nem előfeltételez semmiféle ontológiát vagy antropológiát, ehhez tett, nem pedig ontológia vagy antropológia kell: a kivételes és hatóerős – értsd: a fönnálló rendet, annak egy-egy aspektusát megváltoztató – tett, mint például az állam Schmitt által leírt trónfosztása, megelőzi a politikai ontológiát és antropológiát. *In the Beginning was the Deed* – kezdetben volt a tett.⁷⁰

⁶⁵ Ezzel azt mondom, hogy a politikai fogalma utólagos válasz arra, hogy miért lehetett az állam a politika egyetlen alanya, hogyan tudott azzá válni és annak maradni. Vagyis ezt Schmitt a jelen felől látja-láttatja, a jelen fényét vetíti a múltba, a jelenből látja bele a múltba azt, ami abban nem volt jelen. Ez megfelel annak, ahogyan Schmitt a történelmi megismerést fölfogta: „minden történelmi megismerés jelenkori megismerés, [...] a jelentől kapja fényét és intenzitását, és a legmélyebb értelemben csak a jelent szolgálja.” (Schmitt 2002a. 56.)

⁶⁶ Schmitt 2002a. 8.

⁶⁷ Slomp 2009. 72.

⁶⁸ Schmitt 2002a. 8.

⁶⁹ Vö. Moyn 2016. 293.

⁷⁰ Williams 2005. 26.

Felhasznált irodalom

- Arditi, Benjamin (2008): On the Political. Schmitt contra Schmitt. *Telos* 142, 7–28.
- Bedorf, Thomas (2010): Das Politische und die Politik. In *Das Politische und die Politik. Konturen einer Differenz*. Szerk.: Thomas Bedorf – Kurt Röttgers. Suhrkamp, Berlin, 13–37.
- Bence György (2007): A politikum sajátossága. In Bence György: *Politikai-filozófiai tanulmányok 1990–2006*. Szerk.: Pogonyi Szabolcs. L'Harmattan, Budapest, 13–25.
- Bretter Zoltán (2004): Apolitika, depolitizálás, antipolitika – Carl Schmitt liberalizmuskritikájának néhány eleme. In *Carl Schmitt jogtudománya. Tanulmányok Carl Schmitt-ről*. Szerk.: Cs. Kiss Lajos. Gondolat, Budapest, 402–414.
- Bröckling, Ulrich – Feustel, Robert (2012): Einleitung: Das politische Denken. In *Das politische Denken. Zeitgenössische Positionen*. Szerk.: Ulrich Bröckling – Robert Feustel. Transcript, Bielefeld, 7–18.
- Flügel-Martinsen, Oliver (2017): Befragungen des Politischen. Subjektkonstitution – Gesellschaftsordnung – Radikale Demokratie. Springer VS, Wiesbaden
- Fink, Eugen (1957): Operative Begriffe in Husserls Phänomenologie. *Zeitschrift für philosophische Forschung* 11(3), 321–337.
- Hirsch, Michael (2010): Der symbolische Primat des Politischen und seine Kritik. In *Das Politische und die Politik. Konturen einer Differenz*. Szerk.: Thomas Bedorf – Kurt Röttgers. Suhrkamp, Berlin, 335–363.
- Karácsony András (2004): Megjegyzések Carl Schmitt politikai antropológiájáról. In *Carl Schmitt jogtudománya. Tanulmányok Carl Schmitt-ről*. Szerk.: Cs. Kiss Lajos. Gondolat, Budapest, 379–389.
- Körösényi András (2011): A politikai mint konstitutív. Carl Schmitt hozzájárulása a politikai meghatározásához. *Századvég* 60, 3–24.
- Lievens, Martin (2009): *Spectres of the Political*. Interneten: https://www.academia.edu/1865634/Spectres_of_the_Political_Uncovering_the_Metapolitical_in_Carl_Schmitt
- Marchart, Oliver (2007): Post-Foundational Political Thought. Political Difference in Nancy, Lefort, Badiou and Laclau. Edinburgh University Press, Edinburgh
- Marchart, Oliver (2010): Politische Theorie als erste Philosophie. In *Das Politische und die Politik. Konturen einer Differenz*. Szerk.: Thomas Bedorf – Kurt Röttgers. Suhrkamp, Berlin, 144–145.
- Minca, Claudio – Rowan, Rory (2016): *On Schmitt and Space*. Routledge, London – New York
- Moyn, Samuel (2016): The Concepts of the Political in Twentieth-Century European Thought. In *The Oxford Handbook of Carl Schmitt*. Szerk.: Jens Meierhenrich – Oliver Simons. Oxford University Press, New York, 291–311.
- Mouffe, Chantal (2011): A politika és a politikai. Ford.: Horváth Szilvia. *Századvég* 60, 25–47
- Nancy, Jean-Luc – Lacoue-Labarthe, Philippe (1997a): *Retreating the Political*. Szerk.: Simon Sparks. Routledge, London – New York
- Nancy, Jean-Luc – Lacoue-Labarthe, Philippe (1997b): The 'Retreat' of the Political. In Nancy, Jean-Luc – Lacoue-Labarthe, Philippe: *Retreating the Political*. Szerk.: Simon Sparks. Routledge, London – New York, 122–134.
- Schmitt, Carl (1988): Der Begriff des Politischen. Vorwort von 1971 zur italienischen Ausgabe. In *Complexio Oppositorum. Über Carl Schmitt*. Szerk.: Helmut Quaritsch. Duncker & Humblot, Berlin, 269–273.

- Schmitt, Carl (1995): Politik. In Carl Schmitt: *Staat, Großraum, Nomos. Arbeiten aus den Jahren 1916-1969*. Szerk.: Günter Maschke. Duncker & Humblot, Berlin, 133–138.
- Schmitt, Carl (2002a): A politikai fogalma. In Schmitt, Carl: *A politikai fogalma. Válogatott politika- és Államelméleti tanulmányok*. Szerk. és ford.: Cs. Kiss Lajos. Osiris – Pallas Stúdió – Attraktor, Budapest, 5–68.
- Schmitt, Carl (2002b): A partizán elmélete. In Schmitt, Carl: *A politikai fogalma. Válogatott politika- és Államelméleti tanulmányok*. Szerk. és ford.: Cs. Kiss Lajos. Osiris – Pallas Stúdió – Attraktor, Budapest, 103–173.
- Schmitt, Carl (2002c): A parlamentarizmus és a modern tömegdemokrácia ellentéte. In Schmitt, Carl: *A politikai fogalma. Válogatott politika- és Államelméleti tanulmányok*. Szerk. és ford.: Cs. Kiss Lajos. Osiris – Pallas Stúdió – Attraktor, Budapest, 191–204.
- Slomp, Gabriella (2009): *Carl Schmitt and the Politics of Hostility, Violence, Terror*. Palgrave Macmillan, Basingstoke
- Szabó Márton (2003): *A diszkurzív politikatudomány alapjai. Elméletek és elemzések*. L'Harmattan, Budapest
- Techet Péter (2013): *Carl Schmitt. Egy szellemi kalandor*. Attraktor, Máriabesnyő
- Williams, Bernard (2005): *In the Beginning Was the Deed*. Szerk.: Geoffrey Hawthorn. Princeton University Press, Princeton – Oxford

Abstract: On the Use and Abuse of the Political Difference

The political difference means the difference between the politics and the political. Nowadays, if it is spoken on the political, usually it is done this differentiating the political from the politics. If we do not consider the concept of the political meaningless and if we are interested in the rethinking of the political, then it is worth to take the political difference and its use and abuse into consideration. My paper discusses this subject. First, I examine the “left Heideggerian” interpretation of the political difference and I reveal that this interpretation is dead-end. Second, I show that there is no political difference in Carl Schmitt’s theory, neither as an analogy of the Heideggerian ontological difference, nor otherwise. Third, I state the thesis that Schmitt proposes for us an alternative to the “left Heideggerians”, that is the difference between the political as ontological dimension and the politics as ontic dimension of reality. Finally, I formulate what is Schmitt’s message for us with this.

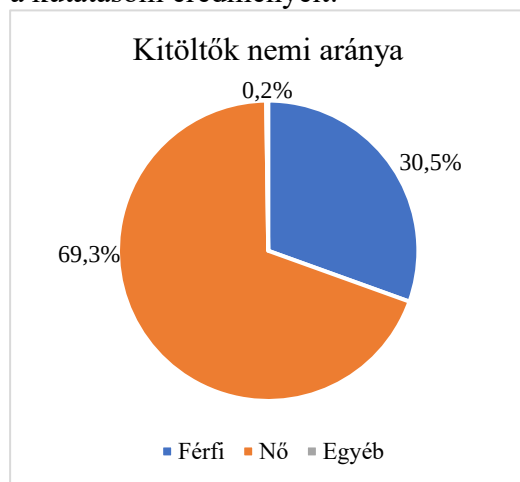
Bevezető

Jelen tanulmányom témája a digitális demokrácia helyzete Magyarországon. A tanulmány bemutatja a témában 2021. május 25. és június 5. között készített online véleménykutatásom eredményeit. A kutatás során vizsgáltam a válaszadók alapvető demográfiai adatait, valamint politikai attitűdjeit, a politikai kérdések elsősorban a baloldali-jobboldali, illetve liberális-konzervatív orientációra irányultak. Ezen kívül vizsgáltam a szavazási hajlandóságot, valamint a válaszadók pártpreferenciáját. A kutatásom különlegessége a digitális demokráciát érintő kérdések. A digitális demokráciát ebben az esetben három szempontból vizsgáltam: e-közigazgatás, közösségi média, és online szavazás. A közösségi média esetében figyelembe vettem, hogy egyszerre a politikai kommunikáció eszköze és egyfajta vitaforum. Külön kérdésben vizsgáltam, hogy a válaszadók mennyire támogatják a közösségi média állami szabályozását. Az online szavazás ma Magyarországon nincs intézményesítve, ezzel kapcsolatban azt vizsgáltam, hogy a válaszadók mennyire támogatnák, illetve mennyire tartják megbízhatónak a többi szavazási módszerhez képest. A véleménykutatás során felvett adatok feldolgozásakor több tekintetben alapul vettem a KSH releváns adatait, valamint az Eötvös Loránd Kutatási Hálózat Társadalomtudományi Kutatóközpont által kiadott *A magyar társadalom politikai értékei, identitásmintázatai, 2020* című művét (továbbiakban: TK 2020-as tanulmánya).

Demográfiai orientációk

A kérdőív kitöltői demográfiai tekintetben nem illeszkednek a magyar társadalomhoz, ezért a kapott eredményeket megfelelő súlyozásokkal kell figyelembe venni, illetve az adatok feldolgozása és bemutatása során végig törekedtem arra, hogy ezeket a torzító tényezőket kellően hangsúlyozzam.

Ebben a fejezetben négy általam jelentősnek gondolt demográfiai mutató szerint járom körbe a kutatásom eredményeit.

1. ábra

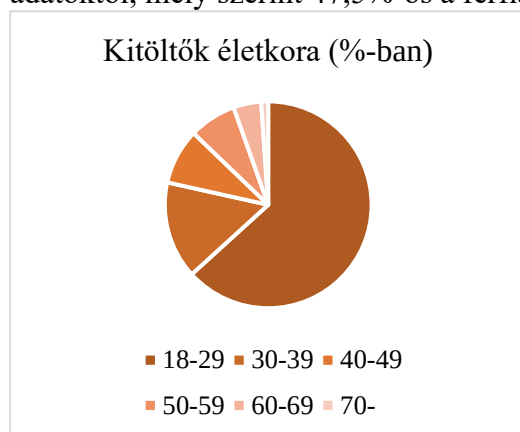
A kérdőíves adatfelvétel során legelőször a kitöltő nemére voltam kíváncsi, melyben három választási lehetőséget adtam a kitöltők számára *férfi, nő, egyéb*. Utóbbi kategória esetében nem volt lehetőség kifejezni ezt a lehetőséget, hogy pontosan mit ért alatta a kitöltő². Ennek jelentősége végül nem is mutatkozott, mivel csupán a kitöltők 0,2%-a sorolta magát ebbe a harmadik kategóriába (szám szerint egy fő). A két másik nem vonatkozásában jól látható, hogy a nők erősen felülreprezentáltak. A kitöltők 69,3%-a (319 fő) nőnemű, ehhez képest a KSH 2011-es népszámlálás adatai szerint³ a teljes népességben belül 52,5% a nők aránya. A férfiak a kitöltők körében ezzel szemben jelentősen

¹ Tanulmányom az EFOP 3.6.3. „Tehetségből fiatal kutató – A kutatói életpályát támogató tevékenységek a felsőoktatásban” című pályázat keretében megvalósított kérdőíves kutatás eredményeit foglalom össze.

² Ebben a tekintetben több kritika érte a kérdőívet már a mintafelvételt megelőzően és azt követően. A kérdésben jelentős társadalmi érdeklődést tapasztaltam, de mivel az eredményeket nagy mértékben nem befolyásolja a nembináris neműek további kategorizálása, így ezt a három kategóriás megoldást választottam.

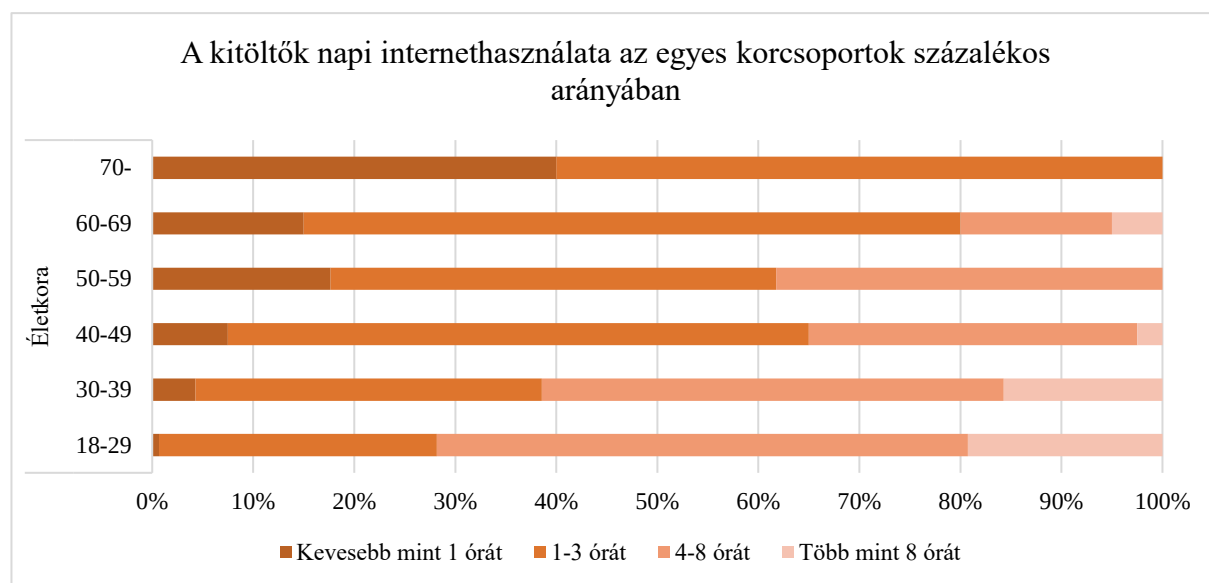
³ KSH 2011: http://www.ksh.hu/nepszamlalas/tablak_demografia

alulreprezentáltak, 30,4%-os arányuk (140 fő) messze elmarad a szintén 2011-es KSH adatoktól, mely szerint 47,5%-os a férfiak aránya a teljes magyar társadalomban.

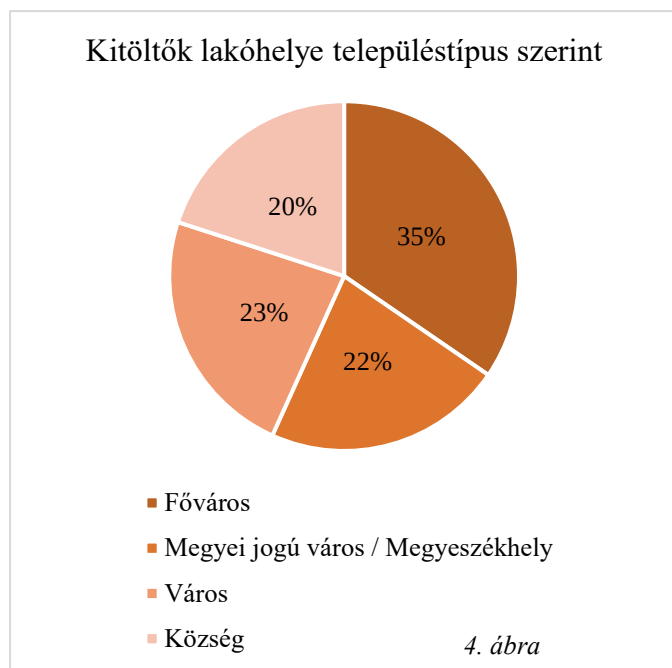
29. ábra

Az életkor szerinti eloszlásban a 2. ábrán jól látható, hogy a 18 és 29 közötti korcsoport aránytalanul felülreprezentált. Ennek oka feltételezhetően az online mintavétel módjában keresendő. Ezt a problémát súlyozással igyekeztem csökkenteni. Szintén az online adatrögzítés egyik oka lehet, hogy a 70 évesnél idősebb kitöltők száma mindössze öt fő. Ennek korrigálása érdekében a jövőben más módszerek bevonását is alkalmazni fogom.

3. ábra

A 3. ábrán látható a kitöltők napi internethasználati szokásainak korcsoportonként lebontott ábrázolása, minden korcsoport esetében az összes kitöltőt tekintetem teljes értéknek és csoporton belüli arányokat ábrázoltam. A fenti két adat kerettáblás összevetése esetében azonban magas eta-négyzet értéket kapunk (0,411), ami erős összefüggést mutat az életkor és a napi internethasználat között. Ennek az értéke a korcsoportok súlyozása esetében sem változik, elmondható tehát, hogy a kitöltők esetében az életkor emelkedésével a napi internethasználat csökken. Ez felveti annak a kérdését, hogy a digitális demokrácia esetében megfigyelhető-e a digitális szakadék (Szarvák 2004. 58.), melynek lényege, hogy egy adott társadalmi csoport valamilyen okból nem fér hozzá a szükséges digitális technológia jelentette előnyökhöz. Ennek oka lehet az infrastruktúra, vagy a technológia használatához szükséges tudás hiánya, esetleg egyszerűen az, hogy a vizsgált adott társadalmi csoport ellenérzéssel viseltetik a technológia iránt és nem akarja használni. A digitális szakadéknak különösen nagy jelentősége van az információs társadalom kérdéskörében (Castells, 2010.).

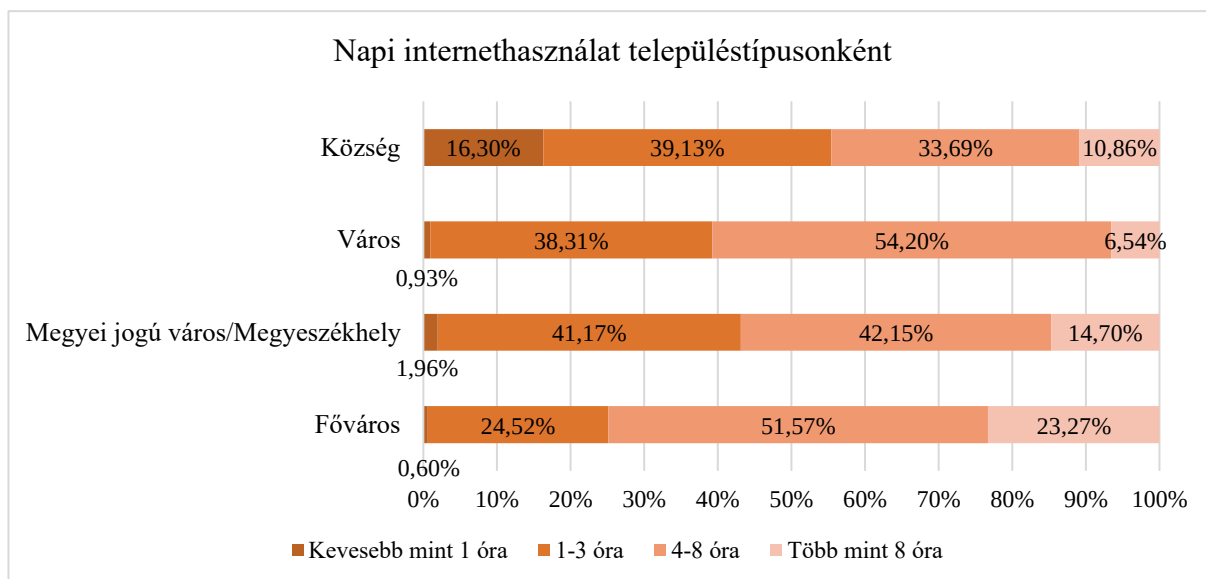
A válaszadók kor szerinti lebontásában fontos kérdésnek tartom a politikai attitűdök vizsgálatát, mely jelen esetben három kérdésből tevődik össze. Az egyes korcsoportokon belül a válaszadóknak milyen fokú a politikai aktivizmusa, ezen belül a szavazási hajlandósága és a politikai eseményeken való részvételi szándéka, illetve milyenek a pártpreferenciáik.

A szavazási hajlandóság terén látható, hogy a magyar társadalom politikailag aktív közössége töltötte ki túlnyomó többségben a kérdőívet. A választáson biztosan résztvevők aránya aránytalanul magas, a válaszadók 85,2%-a, ezzel szemben a szavazástól biztosan távolmaradók aránya mindössze 4,1%. A biztos, vagy

bizonytalan választók ilyen fokú felülreprezentáltsága a mintavételnek ezt a részét olyan erősen torzítja, ami súlyozással már nem kiküszöbölhető.

A politikai részvétel másik releváns kérdése, hogy a megkérdezett venne-e részt a jövőben politikai rendezvényen, pontosan az ellenkezőjét mutatja annak, amit a választói aktivitásnál tapasztalhattunk. A 18-29 korcsoportban a válaszadók 39%-a venne részt politikai rendezvényen, 41% nem, 20% nem tudja, ezzel a legaktívabb korcsoportnak számítanak, a 60-69-es korcsoportot leszámítva 50% feletti a nemleges válaszok aránya. A politikai rendezvényeken való részvételre való hajlandóság és az életkor tekintetében az eta-négyzet 0,149-es értéket mutatott, vagyis gyenge az összefüggés, láthatóan a fiatalokat leszámítva a politikai rendezvényektől távol maradnának a válaszadók az egyes korcsoportok online politikai aktivitást egy másik fejezetben emlitem részletesebben.

Az adatfelvétel torzítást mutat a lakóhelyek tekintetében is, az egyes településtípusok – ahogy a második ábrán látható – felül-, illetve alulreprezentáltak. A fővárosi kitöltők aránya – ahogy a 4. ábrán is látható – 35%, ezzel szemben a KSH 2021-es adatai szerint a magyar

lakosságnak csupán 17,6%-a él a fővárosban⁴. A megyei jogú városok, megyeszékhelyek és városok esetében a viszonyításul vett KSH adatsor nem tesz különbséget, együttesen *többi város* jelzővel illeti, így a két külön álló kategóriát az összehasonlításban én is összevontan kezelem, együttesen a kitöltők 45%-a sorolta magát *megyei jogú városok/megyeszékhely* vagy *város* kategóriába, ezzel szemben a KSH adatai szerint a teljes lakosság 52,7%-a él a fővároson kívül városi szintű településen. A községek esetében jól az látható, hogy a teljes magyar lakosság 29,6%-a él valamely községi formában, ezzel szemben a kitöltők csupán 20%-a sorolta magát ebbe a települési kategóriába. Így tehát ebben az esetben is szükséges súlyozásokat alkalmazni.

A nemi eloszlással szemben a lakóhely szerinti eloszlásban már érdemes megvizsgálni a digitális demokráciával összefüggő egyes attitűdöket. Elsőként egy alap kérdést, az internet és a közösségi média használatot bontottam le kereszttáblás vizsgálattal településtípusonként. A napi internethasználat esetében az 5. ábra mutatja, településtípusonként lebontva.

A változók vizsgálatakor az eta-négyzet 0,296-os értéket mutat, vagyis közepes összefüggés figyelhető meg a két érték között. Jól látható, hogy a fővárosi kitöltők között találhatóak legnagyobb arányban a *több mint 8 óra* napi internethasználók csoportja, ezzel szemben a *kevesebb mint 1 óra* napi átlagban internetezők a községek lakói között mutat kiugró értéket. Elmondható, hogy a napi 1-3 órás időszámban internetet használók a fővárosi kitöltők kivételével nagyjából hasonló arányban vannak jelen. Érdekesség, hogy a kisebb városokból származó kitöltők körében kiugróan alacsony a napi 8 óránál több időt internetezők aránya és egyben ők adják a legnagyobb hányadát a 4-8 órában internetet használók csoportjának. Ennek részletes lebontása további vizsgálatot igényelne, hogy több választható kategória felállításával jobban le lehessen válogatni az internet használat napi időintervallumát. Az biztos, hogy a napi több mint 8 óra internethasználat esetében számításba kell venni a távmunka és távoktatás elterjedését amely a Covid19-koronavírus-járvány miatt a kitöltők jelentős hányadát érinthette. Ahogy a 6. ábrán is látható, többségben vannak azok a kitöltők, akiknek nőtt a napi internethasználata a járvány hatására, velük szemben hibahatáron belüli azok aránya, akiknek jelentősen csökkent a napi internethasználata.

Kereszttáblás vizsgálatot végezve a napi internethasználat változása és a lakóhely településtípusa közötti összefüggésre az eta-négyzet értéke 0,132, vagyis csupán gyenge összefüggés figyelhető meg.

6. ábra

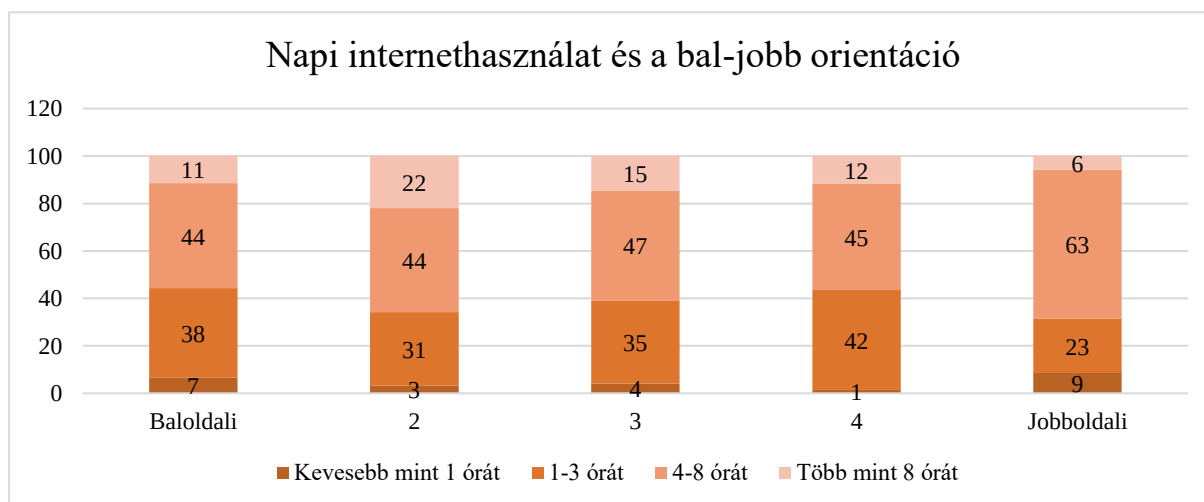
⁴ KSH 2021: https://www.ksh.hu/stadat_files/nep/hu/nep0037.html

Politikai ideológiai orientációk

Bal-jobb orientáció

7. ábra

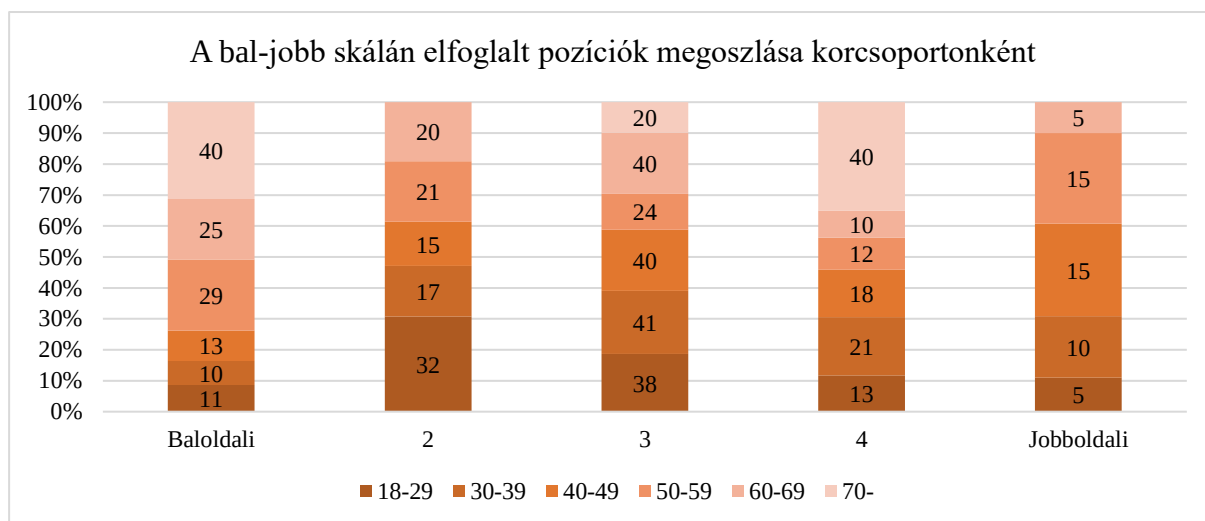

8. ábra

A társadalomtudományi vizsgálatok esetében rendszeresen visszatérő elmélet, hogy meghaladottá vált a bal-jobb (Enyedi–Tardos 2018.), vagy akár a liberális-konzervatív orientáció (Angelusz–Tardos 2005.; Szabó 2015.). A válaszadók jól láthatóan el tudják helyezni magukat ezekben a skálákban és politikai önmeghatározásuknak fontos elemét képezik. A bal-jobb önmeghatározás tekintetében a magyar társadalom sajátossága, hogy a legtöbb válaszadó általánosságban középre pozicionálja magát, a TK 2020-as kutatásában a bal-jobb orientációban önmagát középen elhelyezők aránya 24% volt, mely a teljes válaszadók legnagyobb táborát jelenti. Ez az általam végzett kutatásban még magasabb arányt mutat, a válaszadók 37,4%-a határozta magát középre a bal-jobb orientációban. A középtől eltérő tartományban azonban éles eltérés mutatkozik a TK kutatási eredménye és az általam feldolgozott adatok között. A TK a középtől baloldalra található társadalmi csoportot 23%-ra, míg a középtől jobbra orientálódott csoportot 45%-ra mérte. Ez alapján azt látható, hogy az

általam rögzített adatokban, a baloldali válaszadók erősen felülreprezentáltak, a válaszadók 40%-át teszik ki, ezzel szemben a jobboldali válaszadók 22,6%-ban vannak jelen.

Ennek oka egyértelműen a mintafelvételben keresendő, amit a jövőben további fejlesztésekkel, finomításokkal ki lehet küszöbölni. Jelenleg a rendelkezésre álló adatok

9. ábra

súlyozásával tudom javítani a bal-jobb politikai orientációval rendelkezőkre vonatkozó következtetéseimet.

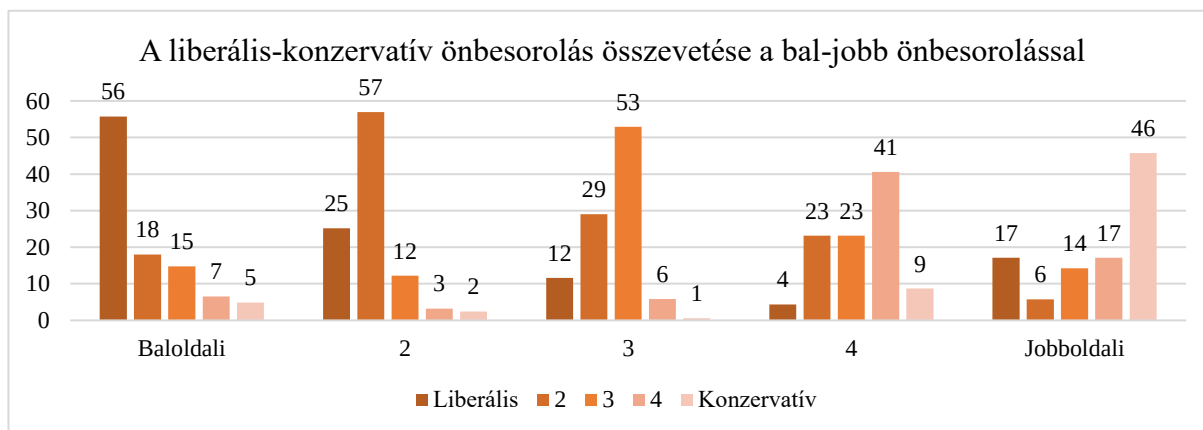
A skálán magukat elhelyező válaszadók koreloszlásában megfigyelhető, hogy a 30 év alatti korcsoport inkább baloldalra, vagy centrumba pozicionálja magát, ezzel szemben a 30-50 közötti korcsoportoknál jobbra mozdulás figyelhető meg. A bal-jobb orientáció esetében az eta-négyzet értéke 0,202, ami határeset a közepes összefüggésnek, viszont ezt az értéket fenntartásokkal kell kezelni, mivel a harminc rendelkezésre álló cellából 11 esetében nem állt rendelkezésre kellő mennyiségű adat. Ez elsősorban a 60-69 és a 70- csoportokat érinti, ezért erre a két korcsoportra nem alkotnék mélyebb megállapítást. Az alacsony mintaszám okaira a módszertanban igyekszem kitérni.

Internethasználat ideje alapján érdekességnek tűnhet, hogy a napi 8 óránál több időt internet előtt ülők aránya magasabb a magukat centrumba, vagy mérsékelt baloldalhoz sorolók körében, de a napi 4-8 órás időintervallumban internetet használók tábora a jobboldaliak körében a legmagasabb. A két érték közötti összefüggésről azonban kijelenthető, hogy rendkívül gyenge, az eta-négyzet értéke mindössze 0,083. Ez alapján kijelenthető, hogy a válaszadók esetében nem befolyásolja érdemben a napi internethasználatban az, hogy valaki baloldali, vagy jobboldali önbesorolású.

Az internethasználatnál nagyobb eta-négyzet értéket eredményez a bal-jobb orientáció összevetése a lakóhely településtípusával, de ebben az esetben is csupán 0,103. Ennél alacsonyabb értéket mutat a bal-jobb orientáció és a legmagasabb iskolai végzettség összevetése, 0,034. Ebben a két esetben sem beszélhetünk tehát jelentős összefüggésről, utóbbi kérdés esetében olyan gyenge, hogy a kitöltők esetében ennek vizsgálata nem is lenne jelentős.

Liberális-konzervatív orientáció

A bal-jobb orientációhoz hasonlóan egy ötfokozatú skálán vizsgáltam a liberális-konzervatív önbesorolást. A bal-jobb önbesoroláshoz hasonlóan egy hagyományos értékskáláról beszélünk, melynek létjogosultságát választásszociológiai kutatások igazolják számunkra, így nem tartottam elkerülhetőnek az alkalmazását.

10. ábra

A liberális-konzervatív orientáció összevetése a bal-jobb orientációval egy erős összefüggést mutat, az eta-négyzet értéke a két esetben 0,48. Ez részint illeszkedik a szakirodalom megállapításaihoz. A TK – viszonyításul használt – kutatásában 0,409-es korrelációt mért a bal-jobb orientáció és a liberális-konzervatív orientáció összevetésében. Ez egyszerűsítve úgy foglалható össze, hogy a baloldaliak inkább liberálisok, a jobboldaliak pedig inkább konzervatívok. Ettől természetesen vannak eltérések.

Ebben a kérdésben a 10. ábrán látható módon a bal-jobb elosztásban érdekes kettősség figyelhető meg. A baloldal rendkívül zárt a liberális-konzervatív tengely irányába, gyakorlatilag minimális értelemben van jelen a konzervatív baloldali párosítás, a liberális orientáció kiugróan magas. A magukat a bal-jobb kérdésben centrumba pozícionáló válaszadók esetében a liberális-konzervatív tekintetben is a centrum a domináns önmeghatározás. Ugyanakkor ebben a centrum tartományban számottevő mértékben jelen van egy mérsékelt liberális orientáció, mely a bal-jobb orientációban centrumba tartozók 29%-át alkotja. Szintén ebben a közép kategóriában található a legalacsonyabb arányban a konzervatívok hányada. Az 1%-os konzervatív önmeghatározásnál még a markánsan baloldali válaszadók 5%-os konzervatív csoportja is jelentősebbnek tekinthető.

Ezzel szemben a jobboldali válaszadók a liberális-konzervatív orientáció tekintetében már más tendenciákat mutatnak. A mérsékelt jobboldali 4-es, vagy a markánsan jobboldali 5-ös kategóriába sorolt válaszadók körében egyaránt dominál a konzervatív önbesorolás (41% és 46%), de megfigyelhető egy releváns jobboldali-liberális kombináció jelenléte. A mérsékelt jobboldali válaszadók 27%-a sorolta magát enyhe, vagy markáns liberális orientációba, a markánsan jobboldaliak esetében is a válaszadók negyede valamilyen fokú liberális önbesorolást választott. A TK kutatásában némileg eltérő adatok mutatkoznak. Összehasonlításként elmondható, hogy ebben a tekintetben az adatfelvétel alul reprezentálja a baloldali és konzervatív orientációval egyszerre rendelkezőket, illetve a bal-jobb értelemben centrumban található konzervatív önbesorolásukat. Ezzel szemben a bármilyen mértékben jobboldali és ezzel párhuzamosan liberálisok arányában kutatásom eredménye konvergál a TK kutatásával. Az összesített értékben a jobboldali válaszadók 25%-a vallotta magát valamilyen mértékben liberálisnak, a TK kutatásában ez az érték 24%. Valamivel jelentősebb a jobboldali válaszadók másik két kategóriában tapasztalható tendenciája. A saját adatfelvételemben 56,5%

a konzervatívok aránya a jobboldali válaszadók között, a TK kutatásában ez 61%, illetve a saját adatfelvételemben a jobboldali válaszadók 18,5%-a található a liberális-konzervatív értelemben vett centrumban, a TK 15%-os rátájával szemben.

Ha a liberális-konzervatív orientációt összevetjük a demográfiai adatokkal, megállapíthatjuk, hogy az életkor tekintetében gyenge összefüggés figyelhető meg, az eta-négyzet értéke 0,112, a korreláció pedig 0,093. Vagyis nem meghatározó az életkor a liberális-konzervatív önmeghatározás esetében. Hasonló értéket kapunk a lakóhely és a kitöltők esetében a liberális-konzervatív önmeghatározás és a lakóhely típusának összevetésével. A korreláció ebben a két kérdésben 0,095, az eta-négyzet 0,110, vagyis gyenge az összefüggés a két tényező között. A válaszadók legmagasabb iskolai végzettsége tekintetében erősen torzító mértékig felülreprezentáltak a magasabbban képzett személyek, ezért az ebből levont következtetések nem tekinthetők relevánsnak. Mégis a korreláció lefuttatásával rendkívül alacsony szignifikancia figyelhető meg, 0,008, illetve a két tényező kereszttáblás elemzésekor az eta-négyzet értéke is 0,141, vagyis gyenge az összefüggés. A mintafelvételnek ez a szegmense olyan mértékben torzult, hogy egy megismételt mintafelvételt követően egy második kutatásban vizsgálnám releváns kérdésként, jelen esetben ennek nem szentelnék nagyobb figyelmet.

Pártpreferenciák

A kérdőív kitöltőinek politikai preferenciái esetében ismételt alul- és felülreprezentált csoportokról beszélhetünk. A legtöbb kutatás egyértelműen azt mutatja, hogy jelenleg a legnagyobb szavazótáborral a kormányzó Fidesz-KDNP pártszövetség rendelkezik. Ez a tendencia 2006 óta folyamatosan jelen van, a hazai politikai preferencia ebben a kérdésben befagyottnak tekinthető. Egyedüli mozgás a kormányzó többséggel szemben az ellenzéki pártok közötti viszonyban figyelhető meg (Tóth-Szabó, 2018.).

Ezzel szemben a kérdőíves adatfelvétel során a Fidesz-KDNP szavazói erősen alulreprezentáltak lettek, mindössze a válaszadók 11%-a vallották magukat a kormányzó pártszövetség támogatójának. Ezzel szemben a Magyar Kétfarkú Kutypártot a válaszadók 15%-a választaná, ezzel jelentősen felülreprezentált a szavazótáboruk.

Az egyes orientációk és a digitális demokrácia

A fentiekben ismertettem a kutatásban résztvevők alapvető demográfiai és politikai orientációkat érintő adatait, valamint, hogy a mintavételelem mely vonatkozásban tekinthető torzítónak, ezek a torzítások súlyozásokkal mennyiben orvosolhatóak. A tanulmányom fő kérdése azonban a digitális demokrácia, melynek egyes alkérdéseit a fent ismertetett demográfiai és politikai orientációs csoportosításokkal kívánok összevetni.

A digitális demokrácia kutatásban érintett alkérdései az e-közigazgatás, a közösségi média, valamint az online szavazás lehetősége. Utóbbi esetében arra is kíváncsi voltam, hogy milyen bizalom társul hozzá más – Magyarországon már alkalmazott – szavazási metodikákhoz képest. Ezeknek az alkérdéseknek az esetében az e-közigazgatás kérdését szűkítettem le a legegyszerűbbre. Magyarországon jelenleg az elektronikus közigazgatás legfőbb intézménye az ügyfélkapu, mely technikailag egységesített hozzáférést biztosít több elektronikusan intézhető közigazgatási ügytípushoz, szinkronizálva több eltérő e-közigazgatási struktúrát. A felhasználói oldalról ezzel a felülettel, illetve hozzáférési lehetőséggel találkozhatnak az állampolgárok, így a kérdőívemben az e-közigazgatás kapcsán erre a felhasználói lehetőségre fókuszáltam.

Két kérdés irányult az e-közigazgatásra, az egyik arra fókuszált, hogy a kitöltők tudnak-e róla, hogy Magyarországon egyes közigazgatási ügyintézésre online is van lehetőségük, a másik pedig arra, hogy a kitöltők rendelkeznek-e ügyfélkapu regisztrációval. Mindkét kérdés esetében négy válaszlehetőség volt megadva, hogy a válaszadók tudják jelezni, milyen attitűddel viszonyulnak az e-közigazgatás nyújtotta lehetőségekhez. Az ismereten túl a válaszadóknak lehetőségük volt megjelölni, hogy használnának-e ilyen szolgáltatást, vagy egyáltalán nem érdekli őket. Nem meglepő módon az ügyfélkapu regisztrációval rendelkezők magas hányada ismeri az e-közigazgatás nyújtotta lehetőségeket, és használja is azokat. Ebben a kérdésben kiugróan magas az összefüggés mértéke, az eta-négyzet értéke 0,614, ami

11. ábra

erős összefüggést mutat az ügyfélkapu regisztráció és az e-közigazgatási ismeretek között. Ez bár egyértelműnek tűnhet, azt fontos hangsúlyozni, hogy a hazai közigazgatásban jelenleg a személyi igazolvány kiállításával automatikusan igényelhető az ügyfélkapu regisztráció, ami azt is jelenti, hogy olyan állampolgárok is rendelkeznek vele, akiknek egyébként ügyintézéshez nem feltétlenül volt rá szükségük, vagy nem teljesen ismerik az e-közigazgatás nyújtotta lehetőségeket.

Ezt a kérdéskört ennek okán további vizsgálatok tárgyává kívánom tenni, melyek során a kérdőíves adatfelvétel mellett mélyinterjúkat is hasznos lenne beépíteni. Az egyes válaszadók csoportosított összevetéséből egyértelműen kiderül, hogy a politikai orientációnak nincs befolyásoló hatása az e-közigazgatási ismeretekre, vagy annak használatára.

A közösségi média vonatkozásában fontos tényező, hogy a felület egyszerre tekinthető politikai kommunikáció digitális eszközének és egyfajta modern agorának, mely teret nyújt a politikai vitákhoz. A viták minőségének vizsgálatához nem éreztem megfelelő eszköznek a kérdőíves adatfelvételt, így a kérdéseim arra fókuszáltak, hogy a válaszadók részt vesznek-e közéleti csoportokban, és ha igen, akkor mennyire aktív hozzászólói a vitáknak.

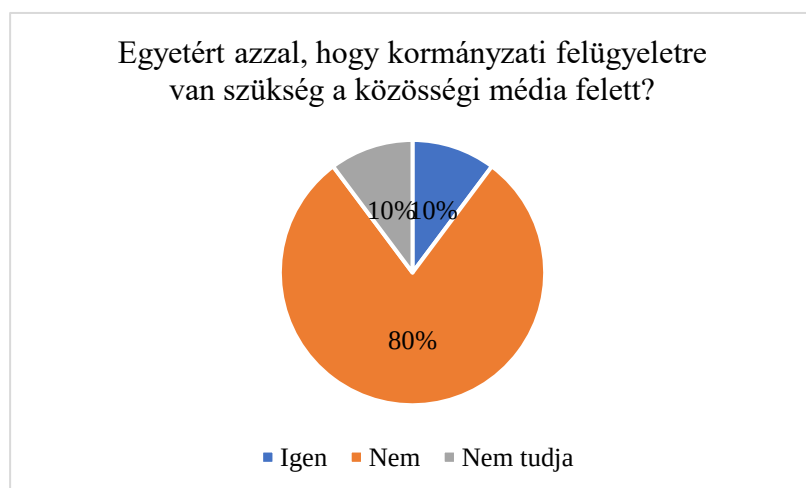
A csoportokban való aktivitás nem mutat összefüggést a politikai orientációval, sem a liberális-konzervatív, sem a bal-jobb orientáció vonatkozásában. A kérdések keresztábrás vizsgálatakor mindkét esetben az eta-négyzet rendkívül gyenge összefüggést tár fel, amely akár hibahatáron belülnek is tekinthető. Vagyis kimondható, hogy a válaszadók esetében a politikai önmeghatározásuk és az online közéleti csoportok való aktivitásuk között nincs összefüggés, ezek az attitűdök nem tulajdoníthatóak egy-egy politikai csoport egyedi sajátosságának sem. Abban a kérdésben, hogy fontos-e, hogy az emberek kifejezzék véleményüket az online térben enyhén jobbra tolódott kumulatív mintázatot láthatunk. A legtöbb kitöltő a közép értéket jelölte meg, de érezhetően a válaszadók nagyobb hányada tartja valamilyen mértékben fontosnak ezt a kérdést. Az online véleménynyilvánítás fontosságában nem figyelhető meg összefüggés a politikai orientáció vonatkozásában. Az eta-négyzet értéke egyik esetben sem mutat erős

összefüggés, a liberális-konzervatív orientáció esetében 0,150, a bal-jobb orientáció esetében 0,068 értéket mutat, tehát előbbi esetben gyenge, utóbbi esetben nagyon gyenge az összefüggés.

Hasonlóan gyenge összefüggést mutat az online aktivitások hazai közéletre gyakorolt hatásának megítélésében a politikai orientációk. A bal-jobb orientáció esetében az eta-négyzet értéke 0,112, a liberális-konzervatív önmeghatározás esetében 0,146.

A közösségi média kérdéskörében megvizsgáltam, hogy a megkérdezetteknek mi a véleménye egy esetleges kormányzati szabályozás szükségességéről, illetve a közösségi média szabályozását milyen szinten (globális, uniós, tagállami) támogatnák. Ennek oka, hogy az Európai Unió és a magyar kormány egyaránt aktívan foglalkozik a témával. Magyarországon Varga Judit (igazságügyi miniszter) vezetésével 2020-ban létrejött a Digitális Szabadság Bizottság is, mely a technológiai cégek szabályozásának kérdését is vizsgálja. Ami számomra fontos ebben a témában, hogy a válaszadók politikai orientáció szerint is igazodnak-e a kormányzat narratívájához, mely szerint a közösségi média kormányzati szabályozása szükséges és azt tagállami szinten kell megvalósítani.

A válaszadók 55%-a értesült a kormányzat közösségi média szabályozására vonatkozó elképzeléseiről, ami a téma aktualitását tekintve nem egy markáns többség. Ezzel szemben arra a kérdésre, hogy szükség van-e kormányzati felügyeletre a közösségi média felett, a válaszadók 80%-a nem ért egyet, mindössze 10% támogatja az elképzelést és 10% a bizonytalan a kérdésben.

12. ábra

Ha leszűrjük azoknak a választ, akik korábban nem értesültek a kormányzati szándékról, akkor sem módosul érdemben az elképzelést támogatók aránya⁵.

Ha az egyes politikai orientációkra bontva vizsgáljuk a kérdést, látható, hogy a magukat konzervatívnak, vagy jobboldalinak meghatározók táborában van a legnagyobb arányú támogatottsága a kormányzati szabályozásnak,

ugyanakkor ebben a két csoportban található a legmagasabb rátája a bizonytalanoknak is. Ez vélhetően összefügg azzal, hogy a témát a kormányzati kommunikáció tematizálta.

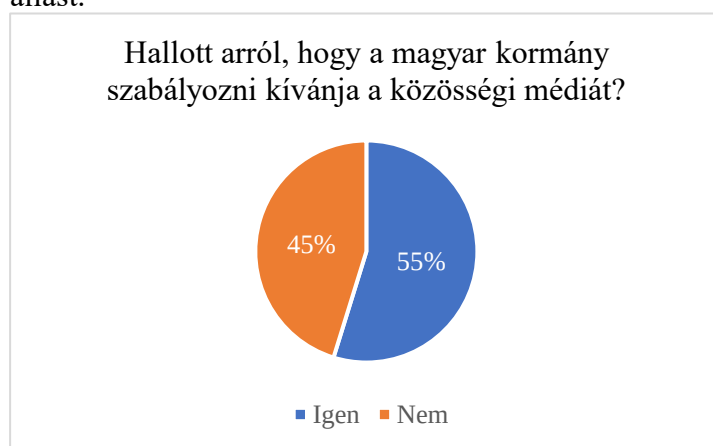
Arra a kérdésre, hogy a közösségi média esetleges szabályozása milyen szinten valósuljon meg a válaszadók legnagyobb hányada semmilyen szinten nem értett egyet a szabályozással. Azok a válaszadók, akik valamilyen formában támogatni tudnák a közösségi média szabályozását, legnagyobb arányban a globális szintet választották. Itt fontos megjegyezni, hogy a bármilyen szintű szabályozást elutasítók aránya rendkívül magas, de nem olyan arányban, mint az előbbieken tárgyalt, kormányzati felügyeletet elutasítók aránya.

A szabályozást támogatók körében a második legnépszerűbb opció az Európai Unió szintjén történő szabályozás volt, a tagállami szintet csupán a válaszadók 4,3%-a választotta. Ez különösen érdekes annak fényében, hogy a pártpreferenciákban a kormányzó pártok támogatottsága ennél magasabb volt, tehát még a Fidesz-KDNP szavazói sem feltétlenül a tagállami szintű szabályozás támogatói. A közösségi média szabályozási kérdése és a politikai

⁵ Ebben az esetben 13% igen, 78% nem, 9% nem tudja.

orientáció kérdésében az eta-négyzet értékek közepes összefüggést mutatnak, a liberális-konzervatív orientáció esetében 0,266, a bal-jobb orientáció esetében 2,26. Tekintettel arra, hogy a tagállami szabályozás az alacsony támogatottsága mellett két csúcspontban érhető tettem a politikai orientációval összevetve, a markánsan konzervatív és szintén markánsan jobboldali válaszadók esetében, így ez a válasz egyértelműen politikai identitás kérdéseként is felfogható. Azt azonban fontos hangsúlyozni, hogy a konzervatív válaszadók esetében is a tagállami szabályozást támogatókkal azonos arányban vannak jelen a globális szabályozást támogatók és a szabályozást minden szinten ellenzők. A magukat jobboldalinak valló válaszadók esetében a globális szabályozás és a szabályozás ellenzése is magasabb arányt képvisel.

A bal-jobb és a liberális konzervatív orientáció esetében is elmondható, hogy a szabályozást minden szinten elutasítók legnagyobb aránya a magukat középre meghatározóknál figyelhető meg. A bármilyen szintű szabályozást legnagyobb arányban a konzervatív válaszadók preferálták, ők egyértelműen a közösségi média valamilyen fajta szabályozása mellett foglaltak állást.

13. ábra

A korábban említésre került kormányzati szabályozási szándék ismeretében érdekes adalék, hogy a válaszadók jelentős hányada hazai és más – akár uniós, vagy nemzetközi – szinteken is elutasítja a közösségi média szabályozásának szükségességét. Ha a kormányzat a tagállami szintű szabályozást a magyar társadalom felé igazolni akarja, akkor jelentős lépéseket kell tennie, hogy a téma és az abban alkotott álláspontja legalább a saját szavazótáborra felé sikeresen

kommunikálható legyen. A saját politikai narratíva megteremtése nem tűnik elégségesnek ebben a kérdésben, függetlenül attól, hogy a 2022-es választásokon vélhetően nem ez a téma fogja dominálni a kampány kommunikációt.

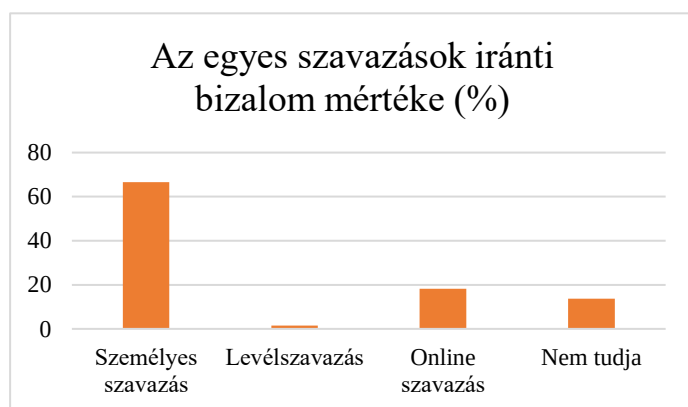
A digitális demokrácia utolsó szegmenseként az online szavazást és az azzal összefüggő bizalmi kérdést vizsgáltam. Ma a magyar joggyakorlat nem teszi lehetővé, hogy az állampolgárok online adják le szavazatukat akár országos, akár helyi választáson, vagy népszavazáson. Az online szavazás intézményesült működése azonban jelen van Európa más országaiban, például Észtországban. A kutatásnak ebben a részében arra voltam kíváncsi, hogy a válaszadók támogatnák-e az online szavazás intézményét a hazai gyakorlatban, illetve milyen bizalommal tekintenek az egyes – már létező – szavazási metodikákra, ezekhez képest mennyiben tekintenek másként az online szavazás lehetőségére.

A válaszadók többsége (68,7%) ismeri az online szavazást, mint más országokban létező gyakorlatot. Azonban a Magyarországon történő alkalmazását csupán 44,3%-a támogatná, 32,6%-a ellenezné, 23%-a pedig bizonytalan a kérdésben. Az online szavazás ismerete csupán gyenge összefüggést mutat abban, hogy az adott válaszadó támogatja-e annak hazai alkalmazását (eta-négyzet 0,208).

A politikai orientációk vonatkozásában elmondható, hogy a bal-jobb önmeghatározás és a z online szavazás preferálása között gyenge összefüggés figyelhető meg (eta-négyzet: 0,169). A markánsan jobboldaliak nagyobb arányban ellenzik az online szavazás bevezetését, egyúttal a jobboldaliak körében a legalacsonyabb a bizonytalanok aránya ebben a kérdésben.

A liberális-konzervatív orientáció esetében már közepes az összefüggés a politikai önbesorolás és az online szavazásra adott válasz kapcsán (eta-négyzet: 0,261), a liberálisok nagyobb arányban támogatják az online szavazás lehetőségét, a konzervatívok viszont elutasítják.

Az online szavazással kapcsolatos bizalom kérdését összevontan kezeltem, más szavazási módusokkal kapcsolatos bizalom kérdésével, hogy összehasonlítható legyen. A 14. ábrán jól látható, hogy a legmagasabb bizalom a válaszadók körében a személyes szavazás irányában van, a legmagasabb bizalmatlanságot pedig a levélszavazás kapta. Ha megvizsgáljuk az egyes szavazási formákat a liberális-konzervatív orientáció beemelésével, akkor azt figyelhetjük meg, hogy a konzervatív válaszadók magasabb bizalommal tekintenek a személyes szavazásra, a liberálisok pedig az online szavazás lehetőségére, a személyes szavazással szemben pedig bizalmatlanabbak. A három szavazási metodika esetében egyedül a levélszavazás az ahol nincs

10. ábra

érdemben nem befolyásolja a pártszimpátia. A Fidesz-KDNP szavazói az átlag válaszadókhoz képest kis mértékben jobban bíznak a személyes szavazásban, és bizalmatlanabbak az online szavazás elképzelésével szemben, de a levélszavazás tekintetében nem mutatnak eltérést más pártok szavazóival szemben.

Mivel egy választás során egy választópolgár csak egy szavazási módszert választhatna, így kíváncsi voltam, hogy a felkínált lehetőségek közül melyikkel élnének a válaszadók.

A válaszadók kiugró többsége, 67% a személyes szavazást választotta, a levélszavazást mindössze 2%, az online szavazást 18%, 14% pedig bizonytalan volt. Ez az érték azonban azt is jelzi, hogy majdnem minden ötödik válaszadó nyitott az online szavazás intézményére, amelynek nincsenek kialakított részletszabályai, vagy gyakorlati alkalmazása, hogy kellő bizalom alakulhasson ki vele kapcsolatban.

A kérdés politikai orientációk bevonásával vizsgálva apró eltéréseket mutat. A bal-jobb felosztásban látható, hogy az online szavazás népszerűbb a baloldali szavazók körében, de az aránya itt sem tekinthető kiugrónak, az összes baloldali válaszadó 21,7%-a preferálná ezt a szavazási lehetőséget. A liberális-konzervatív felosztásban ugyan jelen van egy gyenge összefüggést mutató 0,217 eta-négyzet érték, de a liberális szavazók körében sem mutatkozik az online szavazás kiugró támogatottsága (22,6%). Ezzel szemben a konzervatív válaszadók hiánya figyelhető meg az online szavazás preferálói körében. A konzervatív önbesorolású válaszadók 80,2%-a a személyes szavazást preferálja.

A kutatás módszertana

Tanulmányomban bemutatott eredmények egy 2021. május 25. és június 5. között végzett online véleménykutatásból származnak. A mintavétel – ahogy több helyen jeleztem – nem reprezentatív, de súlyozásokkal igyekeztem a szakmai és tudományos kritériumoknak

megfelelő adatállományt kialakítani. Az adatfelvétel során a kérdőívet elsősorban közösségi média platformokon helyeztem el, gyenge targetálással igyekeztem potenciális kitöltőkhöz eljuttatni. A kapott adatokat SPSS-ben dolgoztam fel, elsősorban kerettáblás módszerrel.

Felhasznált irodalom

- Angelusz, R., Tardos, R. (2005). A választói tömbök rejtett hálózata. *Angelusz R.–Tardos R. (szerk.) Törések, hálók, hidak. Budapest: Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány*, 65-161.
- Castells, M. (2010). The information age. *Media Studies: A Reader*, 2(7), 152.
- Enyedi, Zs., Tardos, R. (2018). A magyar választók társadalmi beágyazottsága és ideológiai tagoltsága. *Böcskei Balázs–Szabó Andrea (szerk.): Várakozások és valóságok. Parlamenti választás*, 43-77.
- Központi Statisztikai Hivatal: *Népesség településtípus szerint*, https://www.ksh.hu/stadat_files/nep/hu/nep0037.html (2021. 05. 10.)
- Szabó, A. (2015). A választók. *Körösenyi András (Szerk.), A magyar politikai rendszer – negyedszázad után*, 279-308.
- Szabó, A., Oross, D., Papházi, V., Pokornyi, Zs., Sebestyén, A. (2021). A magyar társadalom politikai értékei, identitásmintázatai, 2020: *A magyar társadalom politikai percepciója, értékrendszere, politikai gondolkodásmódja és részvétele 2020 decemberében*.
- Szarvák, T. (2004). A digitális szakadék, mint új periféria-képző jelenség. *Tér és Társadalom*, 18(3), 57-75.
- Tóth, Cs., Szabó, A. (2018). A győztes mindent visz? A 2018-as választás eredményei. *Böcskei Balázs–Szabó, Andrea (szerk.): Várakozások és valóságok. Parlamenti választás*, 19-42.

Abstract: The situation of digital democracy in Hungary

The topic of my paper is the situation of digital democracy in Hungary. The paper describes the results of an online survey done between 25th May and 5th June 2021. During my research, I examined the responders' basic demographic data and their political attitudes. The political questions were about left-right and liberal-conservative orientations. Apart from this, I examined the willingness to vote and party preferences. The main point of my research was the questions regarding digital democracy. I examined digital democracy from three aspects: e-government, social media and online voting. I took into consideration regarding the social media that it is both a tool of communication and a place to debate. I examined in a separate question whether responders support the governmental ruling of social media. there is no official online voting in Hungary today, regarding this I examined if responders would support it and how reliable they think it is compared to other voting methods.

Politikatudományi tanulmányok
Kiadja: ELTE Állam- és Jogtudományi Kar Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola
1053 Budapest V. Egyetem tér 1–3.
ISSN 2064-986X

Szerkesztette: Dr. Antal Attila